

РІЧНИК VI.

— Львів —

ТОМ XXIII.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА IX.

— 1903 р. —

ЗА ВЕРЕСЕНЬ.

ЗМІСТ КНИЖКИ ДЕВ'ЯТОЇ ЗА ВЕРЕСЕНЬ.

СТОР.

Із поезій Степана Чарнецького, I—VII	169—172
Із поезій М. Вороного: Молодий патріот	172—173
Оришин, Тяжка заповідь, фантазія	174—181
В. Левенко: Абдул-Газіс, історична фантазія (кінець)	182—216
Із нарисів Калниї:	
I. Лікарка	217—219
II. В поштовім бюрі	219—222
III. Каліка	222—224
IV. Огонь	224—227
Гр. Квасницький, Нечистий карбованець	228—232
Юзюк, Бурсацькі гаразди:	
I. Бурсацький обід	233—234
II. З седмицею	234—236
III. Ошуканець	236—237
Із поезій Г. Гайне, I—X, пер. Л. Старицька	238—240
Елїот Флявер, Шифровані телеграми, оповіданє	241—248

О. Терлецький: Гал.-руське письменство 1848— 1865 р. Уваги й спомини (далі буде)	149—162
Іван Франко: Іван Гумалевич, студія (кінець буде)	163—187
В. Лаврівський, Боротьба з алкоголізмом	188—213
Сучасні уваги: III. Із народньої лектури, I. Личка	214—217
Корнило Устиянович, некрольоґ, В. і Ів. Тр.	218—222
Хроніка і бібліографія	223—232

ІЗ ПОЕЗІЙ СТЕПАНА ЧАРНЕЦЬКОГО.

З розвіяних снів.

I.

Мов нині бачу те... На сали балевій
Плив тихий шум, ледви ухам досяжний —
І мерехтів кругом сьвітел преясних рій;
Мелянхолійно ливсь музика тон протяжний.

Ми в вирі пливемо. Я подих чую твій,
І погляд ангельський і стиск руки твоєї;
Мені в очах погас сьвітел преясних рій,
Я тихо прошептав: Ах будь, ах будь моєю!...

II.

Твій голос — то тиха без слів
Молитва рання цьвітів;
То звучний мельодійний спів
З надземських ясних сьвітів...

Твій голос — то страшний проклин,
Аж серце камянів...
Твій голос — то жалібний дзвін
Над труною надії...

III.

Ти шезла скорше, як у змрік вечірний
Рожевий облак на небі зникає.
Лишив ся жаль по тобі, жаль безмірний...

Ти зникла скорше як той привид красний,
Що в літню ніч на душу налітає
І в сьвіт веде чужий, щасливий, ясний...

Лишила ся лиш туга тут по тобі,
Що стадом хмар хвилину втіх стемняє,
І спомини сумні, як цвіт на долі гробі!...

IV.

Тиха, сумна, як тїнь повійна мрії,
Ти крізь душі моєї йшла комнати;
Сьвіти, де була пустка безнадії,
Ти мала щастя цвітами встеляти.

Тиха, сумна, як сонця блиск вечірний,
Що в туманів млі срібній потапає —
Ти шевла! — І в душі простір остав безмірний,
А на нїм туга панахиду грає...

V.*)

[З Годлевського].

Зі згарищ мрій нам тільки ся лишило,
Щоб їх останком мож було страждати,
І на хрест бажань вбивши власне тіло
Терпінє власне проклятим назвати.
І тим терпінєм свою грудь поїти,
Й бажати мріти, не могучи мріти!
Бо на тїм сьвітї є, о, є часами
Страшна розпука, врита так глибоко,
Що радбись вкрити всю будучність млами,
Строїти серце і... замкнути око...

VI.

І жаль мені коли нераз погляну,
На твоє личко бліде, сумовите,
На стать твою понурену в задумі,
І на чоло жалоби тїнню вкрите.

І жаль мені, коли ті синї очі
Слезавим поглядом спічнуть на мині,
На устах смуток місячної ночі
Завмер — як усьміх щастя в домовині!...

*) Сей вірш знайшов я у альбомі славного свого часу »Ноншальянцого Паона« у Бракові.

І жаль мені, коли твій милий голос
 Боїть ся тишу звуком сколотити;
 І ти мов рано похилений колос
 Замкнула в собі весь свій біль сердитий.

І жаль мені, що вже тебе так вчасне
 Жите піввало й унесло в собою
 І з кождим днем надія серця гасне,
 А я один лиш плачу над тобою!...

VII.

І вже на тім падолі сліз, дівчино,
 Не підем стежкою одною
 Ніколи, ах ніколи.
 Мов два човні розігнані судьбою,
 Мов збите листє, що вітри по поли
 Женуть далеко, далеко сьвітами
 Минулись ми... І ти пішла шляхами,
 Де вічно рожі красніють пахучі,
 Де вічно небо синіє прозоре...
 Передомною осінь, бурі, тучі,
 І чорна ніч страшна як людське горе.
 В твій віз життя — любов, утіха, врода
 Немов невільники ся запрягли
 І в перегін йдуть в леготом весняним;
 Мене розпука, жаль, життя невгода
 Шляхом уносять болотняним,
 А небо чорні дими налягли...
 Я йду долом, а ти пливеш горою;
 І вже на тім падолі сліз, дівчино,
 Не підем стежкою одною
 Ніколи, ах ніколи...

· · · · ·
 · · · · ·

Колись потомлені плавбою
 В вечір в одній пристани станем —
 При тихих берегах смерти острова;
 Де супокій відвічний розстеляєсь,
 Де тишина глубокая, гробова,
 Де кипарис над нами ме шуміти
 І біла вільха розпне свої віти,
 Де в затиши камінний хрест біліє —
 Там допливем, моя ти безнадіє!
 Там то слезу за сьвітом нишком зроним,
 І сонну голову приклоним
 На віки, ах на віки...

Над нами кипарис буде шуміти
І біла вільха розпне свої віти...

.
.
І може в нічку місячну чудову,
Як сьвітла сплинуть на наші могили,
Ми плити повідвалюєм гробові,
І в місяцевих блисків срібній хвилі
Зійдемоь знов, холодні, спокійні,
Земель засьвітних жителі повійні.
Житє нове відчинить нам повіки
І блідий місяць звяже наші руки,
Тополя своїм шумом нас звінчає
На віки, ах, на віки...

ІЗ ПОЕЗІЙ МИКОЛИ ВОРОНОГО.

Молодий патріот.

(Малюнок із натури).

Ось він весь немов живий —
Любий, щирий і сердечний
Патріот наш молодий
Легкодушний і безпечний.
Патріот і мартопляс!*)
Тип загально всім відомий,
Бо він кожному із нас
Пріятель або знайомий.
Тип культурний козака, —
Любить він і заспівати,
Шпарко вчистить гопака,
Потім подиспутовати.
Чарки він не ле за пліт,
І прокаже без упину
Весь Шевченків „Заповіт“,
Навіть другу половину.

Розвивати панночок —
Се у нього спеціальність:
Ловить рибку на гачок
І скидає одвічальність.
Панночки як рій гудуть,
Панночки до нього линуть,
Патріотками стають
І... за Москалями гинуть.
Але за останній факт
Я не буду обставати, —
Треба-ж справді мати такт
І панів не ображати.
От що до чужих жінок
Вів, як кіт до сала ласий,
То про сей його грішок
Всі-ж гудуть, як в телимбаси!

*) »Мартопляс«, слово з лівобережньої України, означає — джигун і батяри.

Серце хай йому пусте,
 Хай він буде ідіотом,
 Він уславив ся про те
 Українським патріотом!
 Рідну мову любить — страх!
 І, поводячись по свинськи,
 Розмовляє в б—ах
 Виключно по українськи.
 На селі в веселий час
 Він упеть ся з „меншим братом“,
 І відомий він у нас
 Хлопоманом, демократом.

О, він щирий демократ!
 Хто в тім сьміє сумніватись?
 Коло наймичок-дівчат
 Він так любить увихатись.
 О, він щирий демократ!
 Невмивака і нечоса,
 Він в сальоні, наприклад,
 Пальцем висякає носа.
 Хай приходить слушний час,
 Не страшна нам ся хвилина —
 Патріоти єсть у нас, —
 Ще не вмерла Україна!

➤ Тяжка заповідь. ➤

ФАНТАЗИЯ.

Написав Орищин.

Пані Березівська не могла заснути. Перебирала в думках деякі події зі свого життя.

Ось вона ще малою. В короткій спідниці, в широкім капелюсі виходить крадькома на пастівник, де жінки перуть, хлопці бавлять ся...

— Котрого любиш, Оленю? — питають жінки.

— А он того, що в сивім капелюсі.

Тоді для жінок утіха.

— Оленю, їмость ідуть з прутом; тікай, бо будуть бити.

Нема коли тікати, бо мама вже тримає за руку, веде до дому і підганяє прутом. Не питала, що донька одначка.

— Як має з тебе що бути, то най буде щось людяного, а як ні, то гинь мені в руках! — приговорює бючи. Остра була жінка.

Минули дитячі роки. Треба було йти до міста до школи. Зразу було вкучно за домою, але як зжила ся з товаришками, то в жалем доводилось вертати в рідне село.

Зачалось сватанє. Освідчив ся Заточний; гарний питомець. Щож? коли мати затила ся. „Не дам за нього тай ні; він хлопський син, а я не хочу сватати ся з хлопами“.

Багато перекидала; той був сякий, а той такий... Аж вибрала стара доленьку! „Йди, каже, за Березівського! Не диви ся, що не має образования, але має фільварок і добрий господар.“

— Як би я була знала, що то за віленько, була би я полиривувала. А нехай би мене були і вбили, була-б не пішла. Боже,

Боже, який то чоловік молодим дурвий! Як я собі уявляла свого будучого мужа! Гадала, що буде мене під небо виносити, що буде завсіди голубити... (Ігій, аж самій перед собою стидно за свою давню глупоту). А він як звідки прийде, то зараз питає, що я робила, що кухарки робили... і я, як який економ, мушу йому здавати рапорт. Чи слота, чи посуха, я за все відповідаю. А вже гірка моя доля, як приїде його сестричка Зеня. Всюди віткне своє зависне очко. „А які у тебе красні коні! Ай, яка чудова теличка! Ти, Філю, подаруєш мені її, як буду віддавати ся“. До нього так, а до мене вже инакше. „Ти, Олю, даєш слугам стільки сира до пирогів? Таж наші мамунця давали сира оттак, аби бараболі трошки подурити. Таж ви підете з торбами, як будете так шастати!“ Ну, а моєму чоловікови лише подай таку бесіду!

— Або ниньки! Лише через неї виправив мені бучу. Кричить: „Давай обід!“ „Та як тобі дам, коли не зварений?“ А він заміряєть ся бити. Ов, небоже, чекай, то ще далеко! Завтра скажу, щоби мені віддав посаг і поїду до дому... Або ні, нехай хоч невірою віддячу ся йому! Як би то він був тепер коло мене, мій хлопчик, мій Петрусь! Стільки моєї й розради, коли можу про нього думати.

Тут зачала собі пригадувати, як пізнала ся з Петрусем. Учив її сина. Раз випало їй довший час пересидіти в місті коло сина. Петрусь приходив на лекції точно і пересиджував довше, як було треба. Одного разу не застав свого учня. Пані Березівська сиділа при машині і шила. Петрусь сів при столі і чекав. Видно було, що був дуже змішаний, бо перебирив ногами і шарпав обрус на столі.

— Пані добродійко — відівавав ся стиха — я сказав би вам щось, але чи не будете гнівати ся?

— Та вже буду видіти, кажіть.

— Я вас люблю — протремтів і став ні живий, ні мертвий...

Від тоді їздило ся частійше до міста, до сина...

— Тепер знаю, що зроблю; чоловіка убу, а сама стану в Петрусем під вінець і поживу якийсь час щасливо. Старий їздить досить часто до міста і вертає пізно. Як коли поїде, я на ніч двері позамикаю, а револьвер положу коло себе. Він приїде, зачне стукати, а я не встану отворити. Він тоді візьметь ся виважувати двері, бо то горячка. Як двері впадуть, я вибіжу, стрілю раз, другий, третій, тай убу. А як суд з'їде, то скажу: Як чоловік

куди від'їздить, то я кладу револьвер коло себе, щоб у разі випадку мати чим боронити ся. Критичного дня, по невиспаних двох ночах (може то буде перед сьвятами) заснула я дуже твердо і не чула, коли небіжчик приїхав. Збудив мене тріск дверей. Думавши, що то розбійники вламують ся (а тепер ходять слухи про якогось Решетила, що чатує на жінок), вибігла я з просоня застрашена і зачала стріляти... тай убила свою долю.. (Тут заллю ся сльо-вами). — — — — —

По довгій розмові з сестрою ввійшов пан Филимон по тихо до жіночої кімнати і присів на її ліжку. — Ти слаба, Олюню, що так завчасу лягла?

— А тобі що до мене? — відрубала гнівно жінка.

— Ей, Олюню, ти ще гніваєш ся? — Нахилив ся і хотів її поцілувати.

— Геть від мене, Іскаріоте! Тепер цілувати хочеш, а в день пускаєш ся бити?! Як забагло ся жінки, то перепрашаєш? Зьвірюко ти! Нема в тобі жадного благороднійшого чуття!

— Алеж Олюню, — лебедів Филимон — ти знаєш який я прудкий, чого будь розлючу ся. Таж я тебе ще перше хотів перепросити, тільки стидав ся сестри. Ти знаєш, як моя родина тебе ненавидить. Усе мені дорікають, що тримаю тебе як цяцю...

— Йди, йди фарисею; я твої солодкі річи вже не перший раз чую. Завтра віддаси мій посаг і я собі поїду до батька.

Пан Березівський поплентав ся маркітний до свого ліжка.

Охолонувши зі зворушення пані Ольга взяла ся снувати далі пасмо своїх думок.

— Не знати, чи то всьо правда, що нам тут говорять про страшний суд? Петрусь не вірить у те всьо. Нераз доказував мені, що то неправда. То, каже, люди писали те, що їм привиджувало ся в побожнім захваті. І воно в самій річи може бути так. От як мені самій оповідав раз Бараній Максим: — Знаєте, каже, снить ся мені раз, що десь сидимо ми в хаті: я, мій брат Филип тай ще кілька сусідів. Аж надходить мій небіжчик брат Василь. Я його питаю: Ну, Василю, якже тобі там (ніби на тамтім сьвіті) поводить ся? — Ой, каже, дуже зле. Ви тут у книгах навіть сотної часті того не читаєте, що там у нас. — Ну, то розкажи, кажу йому. — Ой не можна — каже. — Василю, — питаю я, — а скажи но, чи то до вас доходить, як ми за вас справляємо поминки?

— Доходить — каже. Тоді у нас так, як би давав нам масно їсти. — І багато було тої бесіди, але вже не тямлю; мушу про те з нашим єгомостем поговорити. — Ну тай готова апокаліпса.

Повіки зачали їй клеїти ся. Ще раз майнув через думку Петрусь, зовиця Зеня...

Якась сила підняла її в гору і несла невимовно скоро кудись далеко. Опинила ся на широкій, непроглядній рівнині, покритій людьми ріжних станів. Що раз налітало їх більше так, як злітають ся воробці до розсипаного ячменю. Всі ожидали німо чогось страшного. Нараз заяснів у горі хрест із огняним написом: Горе грішникам. Здалека бухнула під облаки пекольна заграва.

— Страшний суд! — почувли ся зі всіх грудий голоси розпуки.

З обляків вийшов архистратиг Михаїл. Одним замахом меча відділив грішних від праведних і зник.

Вона опинила ся межі грішниками, але самій собі на диво не почувала страху. Напроти неї стояла по боці праведних її зовиця Зеня, але не пізнала своєї братової, бо вона збрідла не до пізнання.

Охолонувши з першого страху зачали грішники збирати ся в купки і гуторити між собою. В одну купку зібрали ся самі єретики. Були там Арій, Гус, Лютер, Спіноза і багато иньших. З Українців був Шевченко, Драгоманів, Франко. Чорти увихали ся між купами грішників і підмовляли до бунту проти Бога. Один із них вийшов на підвисшенє. По нїм можна було відразу пізнати, що промови на ріжних зборах не були для нього нічим новим, бо мав подерте ліве крило і обскубаний хвіст. Зачав говорити:

— Поважані Панство! Дивіть, як палає огонь пекольний призначений для вас і для нас. А певно будете цікаві знати, за що маємо в нїм мучити ся. Отже предметом моєї бесіди буде — пояснити вам се.

Певно вже нераз читали ви в Біблії, або чули на проповідях, як то ми чорти зажадали перед віками рівноправности з Богом. Скинено нас за те до пекла. (Тут затиснув зуби і замолов обскубаним хвостом). А жаданя наші були слухні. Єгова сотворив нас зі себе самого силою, якої не був сьвідомий; ми на сьвіт не просили ся. А неволі зносити нам не хотіло ся. І тепер — *risum teneatis* — маємо йому служити знярядом кари на вас людей, на-

ших союзників, а його противників! А ви, люди, чиж не були до ваших мнених гріхів присилувані обставинами життя?

Тут перервав, аби зачерпнути повітря. (Між грішними живі признання, між праведними заперечування).

— Від нинішньої хвилі залежить, чи маємо бути на версі, чи на споді. Як зачнемо солідарно бороти ся, то певно виграємо. Сил небесних не дуже так багато (праведних не беру навіть під увагу), а впрочім то дуже ніжні сотворіня. Ми чорти загартовані в огні, а ви загартовані в погоні за справедливістю. (Живі оплески).

— А найважійше ось що. Перед віками ми воювали ножами плоскими, що дуже часто заломували ся в золотокотаних панцирях небесних легіоністів. І се була головна причина нашої програної, бо послухайте, як стало ся. Коли побіда не перехилила ся на жадну сторону, визвав Михайл нашого воеводу на поєдинок. Варт було видіти ту борбу. Наш воевода скакав як кіт довкола Михайла, що страшно вимахував мечем. Нараз прискочив близько і всадив йому кінець ножа в груди. Нещастє хотіло, що ніж зломив ся, а наш воевода впав плячком до землі. Ми всі потрухли, бо Михайл користаючи з хвилі вдарив його мечем по коліні так сильно, що той ще доси кривий, злапав за хвіст (то також наша невігода) і віддав своїм легіоністам, аби нашу надію, нашого воеводу привязали в пеклі. Але тепер маємо тригранні кинджали заведені Люккенім!

— Нехай горить той огонь — говорив дальше вказуючи на пекло, — ми вкинемо до нього тих із гори і збудуть ся слова їх письма: перші будуть послідними, а послідні першими.

— Славно! — заревла юрба, що аж букви на хресті задрожали.

Нараз усе затихло. Бесідник зіскочив із мовниці і замішав ся в юрбу, якій його товариші роздавали тригранні ножі. З обляків надлетіли сотні ангелів легіоністів. Розмістили ся в улиці, що ділила грішних від праведних. Сотники походжали бундючно виркаючи на молодіць.

Понизше хреста станув в облаках протоангел із великою книжкою, яку підтримували два підангелики. Для асистенції мав чотирьох легіоністів. Одягнений був у довгий білий стихар, а з його прегарного лица било проміння. Спер ся на книжку і волив очима по народах. Підангели, мабуть утворені з померших дітей, зачали у нього допитувати ся, чи довго протягнеть ся суд.

— Не довго, — відповів протекціонально. — По сих прийдуть мешканці планети Венус. З ними буде мало роботи, бо вони не порушали ся свобідно, але були врослі ногами в землю, звідки й брали поживу. А множили ся тим способом, що плювали на землю. А найменше клопоту буде з мешканцями місяця. Вони жили в воді і мали зимну кров. Могли вправді свобідно порушати ся, але не було у них жінок (а з жінок, як може вже знаєте, найбільше гріхів), бо множили ся тим способом, що як котрий, плывучи неуважно, зачепив о підводну скелю і відтяв собі котрий член тіла, то з того члена виростав новий осібник. Їх відложено на останок, бо вони вже довго сплять, а ще й під льодом, то трудно їх добудити ся.

Залунав голос труби. Між народом настала метушня, яку легіоністи усмирювали мечами. Зза облаків вийшов Христос у супроводі всіх святих і засів під хрестом повише протоангела. По правій його руді умістив ся Мойсей, по лівій Ілля. Інші святі сідали по старшині. Святий Ісидор ратай, шукаючи для себе місця, зайшов між висші чини і (звичайно, бідний хлоп) наступив на нагнітку святому Йосафатови Кунцевичови. Святий Йосафат хотів винуватцеві вимірити справедливість по закону Річипосполитої, але той поцілував його в обі руки і справив свої кроки між святих *minorum gentium*. Пані Ольга так задивила ся на ту сцену, що й не счула ся, як дістала від чорта тригранний ніж.

Зачав ся суд. Протоангел відчитував із книги імена і провини грішників, а Христос видавав засуд. Між иньшими засуджено Дереневого Петра, статочного господаря за те, що дуже часто клав у церкві на тацу гузик замісь крейцаря, а як коли положив крейцар, то брав із тади девять, немов то міняв шістку.

Пані Березівській зробило ся горячійше в грудях, коли відчитано: „Ольга Березівська, чужоложниця і убийниця, вбила свого чоловіка, щоб одружити ся з Петром Мандесем, депендентом адвокатським“.

— Меві не докажете співвини! — гукнув Петро в гурту вретників — бо відповідно до параграфу...

— У нас ваші параграфи нічого не значать, — гримнув на нього протоангел і післав одного легіоніста, щоб приставив із лаварету пана Филимона... Явив ся Филимон, страшний-страшений. З носа і рота текла кров, а в обнажених грудях виділи три

глибокі рани від куль. Протомедик, святий Пантелеймон, прочитав із цидулки *visum reperitum* і замітив, що кошти лічення будуть багато дуже виносити, бо операцію переводив славний оператор зі Львова, богобоязливий Рідігер. Його бесіда була нашіпована різними медичними термінами, як: *ejectio sanguinis*, *esectio in narcosi...*, що їх не всі розуміли.

— Чужоложство і убийство, се найбільші гріхи, — мовив протоангел.

— Ольга Березівська, як головна винувниця смерті свого чоловіка, піде до школи потерчат у характері тимчасової учительки без вигляду на аванс... Петро Мандей, як співвинний, піде до пекельного суду в характері вічно безплатного авскультанта...

Голос із за облаків потвердив засуд.

Протоангел хотів вносити „на губу“ рекурс проти малого виміру кари, але закричала його пані Березівська.

— Великий Єгово! — заголосила вона. — Величали тебе на землі милосерним, справедливим, незмінним, а всі твої поступки свідчать інакше. Нашим прародичам поставив ти в раю дерево пізнання доброго і злого навмисно, щоб стратили вічну щасливість. Ти-ж, як всевідучий, знав, що вони не зможуть оперти ся покусі. Нас, нещасливих дочок Єви, віддав ти цілком під власть тиранів-чоловіків через тяжку заповідь: що Бог злучив, чоловік най не розлучав. Тепер караєш мене за те, що я забила чоловіка, який п'ятнадцять літ затроював мені житє. Хто заслужив на більшу кару, я чи він? Чи я, що в одній хвилі вбила його фізично, чи він, що роками вбивав мене морально? Я рішучо протестую!

— Славно! — заревла купа грішників і обступила довокола ангелів-легіоністів. Перший упав полковник Пахомій, пробитий тригранним ножем, успівши вaledви вислати гонця до архистратига, що працював тоді над пляном евентуальної мобілізації всіх сил небесних. З пекла бухнув аж під хрест пречорний дим; від нього сховав ся весь трибунал за облаками. Надбігали щораз сьвіжі сили чортяк, а за ними шкитильгав Люципер. Саме в ту пору припадав великдень. А що в небі про нього забули, а на землі не було кому його сьвяткувати, то Люципер відгрив ся від свого припону. Волік іще за собою шмат ланцюха і підганяв ним лїнівїйших. Настала страшна рівня. Побивши легіоністів, забрали ся бунтівники до праведних.

Ольга зчепила ся зі своєю зовницею за волося і без надуми всадила їй ніж у голоснянку.

Зеня зойкнула і повалила ся на землю, тримаючи в задубілій долони жмут волося своєї братової.

Ольга крикнула з болю і пробудила ся. Піт заливав їй очи, а в голову колов болючо забутий у волосю гребінчик.

В. Левенко.

Абдул-Газіс.

Історична фантазія.

(Конець).

IV.*)

Коли корабель пристав до берега, на березі товпився рясний тиск люду з різних станів, з різних народів та в rozmaïтому вбранні. З натовпу чути було гук, як пояснював ханови Газіс, привітні; махали шапками, хустками.

На корабель зійшло кілька російських генералів, усі рясно погаптовані золотом та пообвішувані хрестами.

— Бачиш, світлий хане, — нахилиючись до його промовив тихенько Газіс, — як джаури шанують тебе. Вони справді грічні люди тай добре тямлять, яку ласку зробив їм ти, прибувши на гостину в їхній край.

Хан хоч і чудувався трохи на дивну поведенцію чужого народу, але-ж радів як мала дитина.

— Так! я задоволений, — поспішивсь відказати він пошепки, бо саме в той момент до його надходив увесь російський почет. На березі стояли коляси, щоб везти хана і дейламців до призначеного їм палацу. З ханом сів найстарший російський генерал. Для кожного з дейламців була окрема коляса і з кожним відповідно до його значности сїдав старший чи менший з російського почту.

*) Див кн. VIII, стор. 99—124.

Той, що сів із Газісом, був либонь дуже значний урядовець. Усю дорогу, користуючись із того, що був з ім на самоті, Газіс розказував йому про ханів настроїв, про те як треба бавити та впливати на хана, кого з двораків варт і чим можна привернути на свій бік, а Росіянин повідомляв Газіса, як стоїть справа в їх, хто приставлений до хана, чого вони бажають від його і т. д.

— Але знаєте, — сказав він нарешті — наш цар не зможе прибути сюди раніш, як за тиждень. Треба якось, щоб хан не образив ся тим та чекав спокійно.

— Ат, його легко заспокоїти. Скажіть йому, ніби несподівано зопсувала ся залізна колія та ніби цар, розгнівавшись за те, що не може вчасно зустріти хана, звелів постинати голови тим майстрам, що її робили. Се задовольнить ханову пиху, а будете весело бавити його, він і не зчуєть ся, як мине той тиждень.

Скінчивши головні поради, Газіс почав жадати, щоб Росіяни допомогли йому увільнитись від хана на той час, поки прибуде цар.

— Я чисто виснажив ся з сим дурнем. Мені треба хоч трохи спочити...

— Але як будемо без вас?...

— Таже поміч моя буде потрібніша тоді, як приїде цар; а не дасьте мені спочити тепер, я тоді не буду здатний ні на що...

Та хоч і як клопотав ся Газіс, а ледви через два дні ублагав хана пустити його від себе. А тим часом, їздячи з ханом на гулянки, він, хоч прихашцем, помітив де що таке з життя тубольців, що почало турбувати його. Кільки разів вразили його прикмети тяжкої бідноти, ознаки ворожнети між тубольцями-Татарами та Росіянами. Та поки був коло хана, Газіс не мав змоги перевіряти свої спостереження, бо мусів обминати все, що вражало, щоб воно не впало в очи й ханови.

Вже другого дня по приїзді поїхав хан оглядати околиці міста. Хан їзав уперед із російським урядовцем, Газіс позаду сам на окремому візку. З зачаруванням дивив ся він на чудову місцевість, на розкішні будинки серед пишних садів, що раз-у-раз видно було зі шляху, і нарешті, сам не знаючи навіщо, почав розпитувати свого візника магометана, чиї се палаци та чия земля, де їхали?

Візник усе називав якось князя, графа або заможного крамаря, та все Росіянин. Жаден із тих палаців не належав комусь

із Татар. Татари мешкали тільки по самих нужденних саклях ступених із глини серед голого, розпеченого сонцем каменя. Самі саклі ще не дуже-б вразили Газіса своїм виглядом; більшість люду і в Дейламі жила по достотно таких халупках, але-ж не всі; тай чому отті чужі палаци такі нечувано розкішні та стоять на найкращих місцях понад морем, серед садів?

Земля також здебільшого належала Росіянам, тільки в ряди-годи трапляв ся клопоть громадської, та Боже, якої: саме каміння порепане, спалене сонцем, а між їм де-не-десь покручені, позагризувані худобою і вівцями корчі, недогризки колишнього ліса.

— Ліс зрубали, — казав візник, — бо треба було відкуплятись.

— Від чого?

— Село судило ся з тим ото князем, — показав візник на один із тих палаців, що видко було зі шляху. — Там, де сей палац, жили колись наші Татари. Вони не схотіли тут жити, вийшли за море... Цар подарував їхию землю князеві, а сусідня громада не няла тому віри, думала, що покинуті землі повинні впасти ся їй. Зайшов позов. Поки судили ся, з громади правили гроші за суд, за пораду; як громада програла, справили штрапа. Село зубожіло, продало кращі предківські землі, зрубало та продало ліс, тільки й зостав ся оцей сірий камінь...

— Кому продали землю?

— От тому купцеви, — показав візник на другий палац над морем. — Він скупив тут землю в багатьох селах. Дешево купував; купував і в тих, кому треба було продати, і в тих, кому й так можна було обійти ся.

— На віщо-ж продавали?

— А хто-ж знав, що землю можна продати, можна й купити? — спитав уже візник. — Кожен думав: дурний купець кидас гроші, треба хоч щось видерти в його, земля однаково наша буде...

Перегадом, оглянувшись на всі боки, він додав пошепки: — Продавали багато дехто, бо не хотіли тут зоставати ся, хотіли до Турка йти.

— Ну?

— Але Турки, ті, що вднали ся приставити наших до себе у турецьку землю, заманивши їх на свої кораблі, стпнали їм голови, забирали гроші, а трупи кидали в море... Багато наших зги-

нуло так... ох, багато! Як почули про се останні, хто вже й поспродав ся і в дорогу зібрав ся, зістали ся тут загинати... Ніде ратунку нема, нікуди тікати!... Та як землю ранше спродали, назад не забрали; так і без землі zostали ся... Наваливсь чужий уряд на наших і з одного боку і з другого. Довело ся нам гинути, — сказав візник, та враз наче злякав ся, що сказав більше ніж треба, замовк і що не питав Газіс далі, все одмовляв ся, що не знає.

Замисливсь Газіс об тім, що почув. Справді мов щось не гаразд. Найкращі землі зійшли в місцевих рук... Та візник не розуміє тільки того, що хоч би Татари жили і своєю державою, земля все таки не зостала ся-б досі громадською, — її однаково захопили б свої пани. Так неминуче буває скрізь... Та чи стало ся-б се так нагло, так швидко і так повсюдно, як отсе? та й чи однаково се? Чи не звернуло-б народови своє панство хоч частину використуваного розвитком науки і т. и.?... Чи не були-б відносини кращі? Чи нарешті немає у сьому якоїсь кривди? І коли вже на певному ступні розвитку історія вирабляє нерівність, то чи не потрібно для дальшого розвитку, щоб різні верстви суспільности складали разом щось ціле, належали до того самого народу?... Такі сумніви мимоволі вкрадали ся Газісови на думку, хоч він і з невдоволенням спиняв ся на їх.

Тим часом коляса викотила ся з ліса, серед якого досі йшов шлях і подала ся поуз голу скелю, з якої, знати, бито каміння. В лісі було вохко, а тут на просторому тяжко пекло. Скеля скрізь була скопирсана і поруйнована, біля неї були понакладувані купи більшого та дрібнішого каміння. Все було сіро-жовте, безколірне та розпечене наче груба. Від рантового соняшнього сяйва, від того гарячого духу, яким відбивала скеля, від того однобарвного сіро-жовтого коліру, що не блищав, а якоесь пік очи, Газіс зразу не міг дивити ся і заплющивсь. Але ось його вразило щось ніби стогін змішаний з якимсь важким гупанням, що чуло ся з поміж кам'яних куп. Стурбовано глянувши в той бік, Газіс побачив біля скелі кілька запорощених Татар у чалмах, що так густо припали порохом, аж мало відрізняли ся від тих кам'яних куп та скелі. Люди сі, зомліваючи і від праці і від спеки, з тяжким напруженням здіймали здорові залізні кайла і били їми у скелю, що за кожним разом відгукувала ся стогоном наче на відповідь стогону каменярів. Коли вони, почувши гуртін коляси, покинули на час

робити та обернули ся глянути на дорогу, Газіс помітив у їх очах страшну втому, знеохоту і біль. Здавало ся, вони мусять зараз таки з гнівом відцурати ся сеї праці, а як ні, то згинуть тутже знесилені нею.

Тим часом візник, що весь час сидів мовчки, обізвався наче сам до себе:

— Сю роботу роблять наші. Джаури не хочуть її робити.

Сі слова так і шпигнули Газіса, наче відповідь на його думки. Та дивна річ, ось тільки він сам помічав щось недобре, а почувши візникову скаргу на Росиян, уже вважав усї сумніви свої нісенітницею і тільки розсердивсь і на себе за те, що попускає своїму настроєви підлягати випадковим впливом і на візника за те, що з упертою злістю вишукує щось, аби обмовити чужинців.

Що він буде базікати! І без каменярської праці Татари мають тут чудові заробітки. Багаті Росияни звідусіль товплять ся у сей край і за всячину платять із налишком. З усього видко, що Татари заробляють тут дуже добре, тай не правда, що не має Татар заможніх. Газісови пригадало ся, як на пристані, коли він приїхав, вештали ся два Татари розкішно прибрані, на власних конях та з джурами коло себе, але разом пригадало ся й те, що поліціянти поводили ся з їми щось не так чемно і нахабно гонили їх. Газіс помітив се мигцем, сходячи з пароходу і тоді не мав часу розгадувати над сим... Про те хтож їм винен, — заспокоював він себе тепер, коли ся згадка неприємно втиснула ся між його думки... Се-ж неuki, невігласи, з якими і не можна поводитись инакше. Так їм і треба за те, що цурають ся всякої науки через те тільки, що вона російська.

Коли нарешті Газіс дістав таки дозвіл від хана, він надумав насамперед їхати до колишньої столиці таврицького ханства. Йому здавало ся, що там найбільше повинно було позначити ся те, що його цікавило. Щоб дістатись туди, треба було пересягти гори, що простягли ся кряжем по над морем. Шоки їхали серед гір, до рога йшла серед ліса і садів, де-не-де трапляли ся невеличкі татарські хутори і в кожному хуторі Газіс бачив сяк так стулецу бузьню (каварню), а у бузьні не малий гурт Татар, що пили кофій, грали на пимбалах, бавили ся грою в кости та картами. Звідти чув ся шпаркий, дрібний гомін і на око непомітно було ніякого смутку або пригнічення. Все се тільки запевняло Газіса в його

думках, але поспішаючись, бо мав мало часу, він не спинав ся біля сих людей і не здіймав з їми розмови.

Нарешті Газісова коляса вирушила з гір і подала ся високою передгірською площею, поритою глибокими ярами. На їй не манячіло ніде й деревини. Се починав ся безкрай, спалений сонцем степ. По весні він зеленів ся оксамитовою травою, та тепер на цілому своїому просторі половів наче глиняна пустеля. Скрізь земля порецала ся у палець завширшки і ширшими шпарами. Ті шпари мов тисячі знеслених згагою ротів роззявляли ся прагнучи вохкості хоч із сухого повітря. Лише подекуди стирчали ще живі парости молочаю, але так засновані павутинням, такі темні та за-порошені, що й вони не надавали ясного коліру рудому степови. Та ще десь-не-десь мов калюжі горячої крові майоріли плеса, густо порослі прикро-червоними квітками дикого маку. Зелені ящірки самі оживляли малюнок, ховаючись прожогом по шпарах, вачувши гуркіт коліс та ще високо на небі повільно кружляли темні орли. Тиша і спека, повітре брентить і леліє, з одного боку туманіють як зачаровані гірські бескети, з другого розліг ся неоглядний степ, а на далекому обрії пасе сьвятий Петро свої вівці.

Ось несподівано коляса надїхала до глибокого яру, почала спускати ся з гори і спинила ся в низу біля камяної брами.

Се була Долина Упокою, кладовище народів Карів, що колись дуже давно жив тут на горі у славетному тоді їхньому городі Сайгун-Неме, тепер зруйнованому та спорожнілому.

Газіс не мав на думці оглядати Сайгун-Неме та Долину Упокою, тому хотів було їхати далі. Та візник завіряв, що ніхто з подорожніх не мина сього місця.

— Се не забере в вас багато часу. Зайдіть, подивіть ся, умо-вляв він.

Тим часом вийшов на браму і доглядач Долини Упокою.

— Зайдіть, гляньте, — казав він, — на наші сьвятощі, на руїни славетного Сайгун-Неме та на Долину Упокою. На їх варт подивитись. Вони сьвідки тії невмирущої любови, якою наш ро-вігнаний, зрабований нарід ревно кохає свій рідний край та свою сплюндровану волю, ту волю, за яку він може лише згадувати та шріяти, а вже не в силі відбудувати її. Колись ще Татари роз-били і звоювали наш нарід. Розбігли ся Кари по цілому сьвіті, але й досі де-б далеко не жили вони, все згадують рідний край та щасливу давнину і хто з їх може, хто має гроші, робить за-

повіт, щоб сюди везли його ховати хоч ізза моря, хоч ізза тисячі верстов. Їхні нагробники, се наче сльози цілого народу, такі важкі, що обернули ся в камінь. Справді каліка, що тужить за ногами, сліпець, що плаче згадуючи красу божого сьвіта, щасливійші від нас. Сліпець не може тільки бачити, каліка тільки ходити, ми-ж не можемо робити нічого, про що каже нам серце, не сьміємо висловити своїх думок, появили свої журби, а очима бачимо тільки нашу неволю та лихо. Сліпець відстраждає сам, діти його знов сьвітлимими очима поглянуть на божу розкіш, а ми, весь нарід, діди, сини, онуки і правнуки, не знати до якого коліна, на віки не побачимо просьвітку. Чого-ж варті сльози найбільшого бездоляця, порівнюючи до сліз цілого народу, які в цілого сьвіта постікали ся до сієї долини? Зайдіть-же, гляньте на долину сліз — долину упокою, гляньте на сльози безщасного народу!

Так казав старий. Мова його плила журливо та тихо і чув ся в їй той глибокий, за давнілий смуток, що лишаєть ся наслідком колишньої тяжко-бурхливої скрути. Вона полекшала до певної міри, а більше не поменьшає і не зникне ніколи, а все буде сьвідчити про втрату і сил і надії. А сам старий зі своєю похилою постатю, сивим волосєм та бородою, пожовклим, почерканим зморшками обличєм та лагідними смутними очима, що не добачали від довгого читання старих книжок, видавав ся людиною в давніх-давніх віків, яка ніби виявила ся з під камяного нагробника, або й тією камяною сльозою, серед яких вікував вік самітно.

Він вікував тут сам серед сього кладовища та руїн і більше не було тут жадної живої душі.

Гавіє послухав старого і пішов за їм. Ішли вузьенькою стежкою низом долини. Долина та була глибоке провалле в стрімкими скелястими узбіччями. Де-не-де каміне у скелях поперегоряло на поцелястий ґрунт і скрізь, де по узгірю було хоч трохи того сипкого ґрунту і самим низом долини поросли дуби, але які дуби? Се були дивні велетні: у чотирьох, в п'ятьох ледве можна було-б обхопити кожного; високо вигнали ся вони та не струнками, а покрюченими, корячкуватими стовбурами з великими ґулями на їх, з глибокими зморшками на корі. Знати було, не в захисті та роскошах тішили ся, а в довгій та тяжкій боротьбі зростали вони і тяжко калічили їх негоди. Скільки мабуть загибло поруч з їми таких як вони, тільки утлійших, а вони перемогли і високо-високо знесли свої горді чола! Та тепер на могутніх велетнях так мало

було листу; верхи здебільшого всохли; дебеле, мов з криці викуте гилля обголене мертво стирчало в повітрі, лише подекуди по нижших гильках, мов вінки на побитих левенцях, ясніли не пишні пучки листу. Дуби загибали. Перемогли стільки напасти, перебули стільки років і отсе знесилені гинули без боротьби. Безнадійна, невідкарана смерть налягала на їх і разом на долину упокою; сього вражіння смерти додавали ще нагробники, безліч нагробників, усе однакових, більших і меньчих, списаних старими, забутими літерами, почорнілих від давніх років.

Тихо ступав старий поміж їх. Здавало ся, він ще похилив ся, а обличчя його ще потемнійшало. Аж ось з поміж дерева забіліли ся нові великі нагробники тієї частини кладовища, де ховали останніх років. Вони серед сієї містини смерти справляли вже вражіння життя, а серед їх як на те пишно поросла висока трава та молоді ясно-зелені дерева.

— Чи не здасть ся вам? — зупинившись обізвавсь таємничо доглядач — чи не здасть ся вам, що невміруща любов, яка примусила тих, хто лежить під сими нагробниками, шукати собі вічного упокою тут, відживля се завмерле місце і хто знає, чи любов дітей їхніх не прожене звідси навісної почвари-смерти та не поверне життя сьому краю?!

Газіс не відповів. Його дратувало те, що казав доглядач, сї, на Газісову думку, нісенітні, несамовиті вигуки про рідний край та любов до його. Замість щоб клопотати ся дійсним добробитом, волею кожної окремої людини, освітою, культурою, одно слово, чимсь дійсно хосенним, сей чоловік журить ся самостійністю своєї держави, нації, тією історичною порохнею, що поки мала силу, найбільше пригнічувала та обдирала його нарід.

Інчим разом Газіс гостро насміяв ся-б з кожного за такі думки, помщаючись за те, що вони обвинувачують і його, але тепер, хоч і не згоджувався з їми, все-ж таки і щирість старого і таємничі обставини справляли на Газіса непереможене вражіння, здіймали знов давні сумніви та відбирали завзятість.

Тим часом уже обійшли кладовище та повернулись до брами.

— Тепер ходім подивити ся на наші другі сьвятощі, друге ще сумнійше кладовище, бо там нема й таких померлих мешканців, які є тут. Там сама пустка, сама руїна, скарга до Бога на лиху долю...

Дивлячись на азийське вбрання на Газісові, доглядач сподівався мати співчуття від його, та, знов не діставши нічого на відповідь, почув важкий біль на серці і заглиблений у свої думи, мовчки почвалав вузькою покрученою стежкою на круту гору.

На шпилі гори, оточеної глибокими проваллями з усіх боків, по над самою кручою наче вінок здіймалися руїни камяного муру. Проти дороги в мурі була брама зроблена з дебелих обополів, вшитих залізною бляхою. Вона була розчинена, бляхи подекуди позривалися, а те, що видно було крізь неї, здавалося наче пустеля зрита і закидана скалкуватим камінням.

Старий поступив за браму і спинився, шепочучи щось із виразом надзвичайного поважання, навіть побожності.

Спинився і Газіс. Гостро вразило його те, що він бачив. Безперечно се був колись город, та не такий, які тепер були в сьому краю. Ці руїни дуже нагадували дейламські городи і се саме і вразало Газіса, викликаючи якийсь неспокій, мов передчуття чогось лихого.

Йшли вулицею. Дуже вузькі вулички від колишньої ходні глибоко повривалися у крихку скелю вапняника. По боках їх нерівною низкою наче щербаті зуби стирчали одна поуз одну руїни домів колись мурованих із того-ж таки вапняника. Кожен стояв самотне без дворища, без захисту від чужих очей, відрізаний від інших вузенькими сучокками. Крізь пообвалювані мурі часом видко було завалену грузом середину. Скрізь одноманітний, жовто-попелястий камінь, нічого більше; розпечений сонцем він аж пашів, а повітре довкола леліло, коливаючись ледве помітними жмурками. Хата поуз хату, вуличка поуз вуличку збилися тісно, ніде ані деревини, ані знаку, щоб вони були тут колись. Сердитий та глузливий осьміх раз-у-раз звивався на губах у Газіса, поки переходив він із вулиці в вулицю, з сучок у сучокки.

— Чужинче! — помітивши се обізвався до його доглядач. — Бачу: важко нам зрозуміти одному одного. Тобі все тут здається не гарне, все не варте ні любови, ні жалю. Бачиш самі руїни, та байдуже оглядаючи їх не в силі ти уявити собі, як уявляю я, що тут було. А я чув від старих людей пісні і перекази, висиджуючи самотою перечитував я старі книжки та написи вибиті на камені і здають ся мінні живими сі спорожнілі вулиці. Мов бачу, як наче рій той метушить ся на їх увесь нарід наш, як скрізь чути нашу мову, як великими гуртками весело бавлять

ся діти, жінки співають та розмовляють із сусідами, а чоловіки збирають ся на громадську раду. По майданах повно люду, чути гомін, змагання, кипить життя!... а отсе... мертво! Та хай би вже жертво, хай би вже не було нікого з нащадків тих предків, що жили тим життям, або хай би вело ся їм краще, щоб не згадували про сей город. Хай би тоді били його громи і вітер розпорошував його мури по цілому сьвіті! Не мали-б за чим шкодувати! Та ми розвіяні по чужих краях, у наших дітей часто нема товариства, з ким вищебетати-б батьківською мовою, що єдине могла-б зворушити їм серце та розум, свої дитячі думки і почуття. І холонуть дитячі душі, занепадає в їх розум; матери на самоті дуріють із шаленої нудьги, люди втрачують хіть до розмови і ніхто з народу Карá не співає пісень, а батьки забувають, що то громадські справи, бо не можуть в їх брати участі і хляне у їх громадське чуття, а всі думки повертають на користь та гешефти!...

Знов не відповів Газіс, замовк і доглядач. Незабаром він спинивсь біля дверей до якогось льоху і одмикаючи мовив: — Тут колись у нас відбував ся суд та карали злочинців.

Вузькою і темною пригребницею ступили по сходах до вирубаного у скелі досить великого льоху. З його йшли двері до другого такого-ж поруч. Після несамовитої спеки на дворі сї льохи зразу справляли приємне вражіння. У великі вікна вирубані з причілку подихав холодний вітрець, ринуло запашне повітря і досить сьвітла, а м'які коліри білявих стін давали відпочити втомленим на сонці очам. Але те, що казав старий, було прямо страшне: у другому льосі судили судді, а в першому держано в'язнів. У дальшій від вікна частині його провідник показав на долівці і на стелі знаки від залізних ґрат. Кожні півтора квадратні аршини були заґратовані і таким чином складалось поруч кількох залізних кліток для в'язнів. Не знати, чи випускали їх звідти хоч в'яди годи, чи у багні вони вистоювали і висижували (бо лягати не мали де) там аж до суду? Звідти витягали їх перед суддів, а кару чинили знов у першому льосі перед очима инчих в'язнів. Про се в йому зроблена була кам'яна лава, на яку клали злочинця і стинали йому голову, та кам'яний шанлик, де инчих обпарювано окропом. Скатованих викидувано за вікно.

Коли Газіс почув сї страшні спогади, йому аж м'ясно зробило ся. Несамохіть він одхитнувся від приладів до катування, біля яких стояв. Зхвильований питає він себе: чому-ж не тікали

в'язні? Адже догляд, здається, не був пильний, на вікні навіть нема знаку ґрат? Ґрати у клітках можна було-б поломити чи перепилити... Слідячи за своєю думкою він вперше тепер надійшов глянути за вікно і аж войкнув, аж одхитнув ся. Доси не міг припустити такого клятого, облудного підступу. Втікти з сього вікна можна було хіба на той сьвіт. Воно було вибите в стрімкому як мур боці глибоченного провалля. Спід того провалля, повний на-верганого водою каміння, був залутаний темними тіннями, бо сонце ніколи не заглядало туди. Дістатись туди було неможливо і оче-видячки, коли кидано туди скараних, їхні трупи гнили в тій без-водні, а важкий сопух, здіймаючись звідти, ринув до в'язниці за-місь запашнього повітря, що пестило Газіса тепер.

— Не вже жалкуєте й за сим? — гостро, з драгливим до-кором обернувся до провідника цілком обурений Газіс.

— Ні, за сим не жалкуємо.

— Думаю! Мавши в себе такі звичаї, ви повинні радіти, що вдихались їх за всяку ціну.

— Хоч-би і втратили волю? — тихо спитав провідник, пильно придивляючись Газісови коротковорими очима і на блідому обличчю старого позначив ся важкий біль.

— Та чи-ж ви мали її?!

— Чужинцю! не вперше чую я се. Та чого нарікати за лю-тість на нашу давнину? Хіба не було тієї лютої і в пичих на-родів, в усіх і в тих, що нас сплюндрували і в тих, хто опісля повоював і їх? Чого нарікати на нас за ту давнину? Хіба хто знає, чи й досі додержували-б ми ті давні лихі звичаї? Хто зва-жить ся запевняти, що в нас тепер не було-б краще, як у тих, з ким живемо з примусу і хто примусом накидає нам свої закони не придатні для нас, не рівні для їх і для нас, часом може не менче лихі, хоч вони й не вражають так гостро, як ті, про які я згадував вам? Я певний, що нам легше було-б усе змінити на краще, аніж сподіватись тепер, поки нічі те зроблять для нас. Нас було трохи, посідали ми невелику країну, та за те кожен ві-дав усі справи громадські і мав на їх чималий вплив. Ми всі га-разд розуміли ся, всі були ближші між себе, ніж підданці сучасних великих держав, де повп'рягані в одно ярмо і дикуни, і освітні народи, сотки народів неподібних між собою і ворожих. З книжок я знаю старий закон малих держав, а на власній шиї знаю за-кон новий — великих держав. У старовину були жорстокі закони,

було багато негарного, так-же й люди були дикі і як дикі, самі для себе складали недобрі закони. А про те самі для себе. Чи розумієш ти вагу сього слова?! Тепер закони покращали.. Може, хоч не скрив і не у всьому; так-же люди багато освіченіші і все-ж таки не можуть вони самі для себе змінити законів. Ті закони їм тепер накидають, бо люди тепер раби! Завіряю тебе, не йми віри переможцям ніколи. Перемогу все дістають облудою; переможці все визискують тих, кого підгорнули. На віщо инакше й воювали-б вони? Ще добре, як що вони тільки обдирають по-войованих! На лихо, ще частіше бажаєть ся їм і обдурнити і знищити, переробити, перевернути їх на свій штиб, на таких, як самі. Скажеш: може хіба не однаково, чим мені бути? Як би зміг увесь варід перевернути ся враз, хай би вже, не змагав ся-б я з тобою. Але скільки самознищення, легкодумства, зради та ничої погані заводить ся в тому народі, що його перевертають силоміць і скільки великих серцем гине!... Нас побили і розвіяли Татари. Великий город під сією горою був їх столицею. Прийшла черга і на їх; згодом і їх, як безліч инчих народів, розбили та підгорнули під себе Уруси. Яке наше життє, бачиш сам. Піди між Татар та поспитай, або придивись краще, бо мало хто зважить ся по ширости балакати з тобою. Як ти не сліпий, то уперта їхня мовчанка виявить тобі все краще всякої відповіді. Правда і поміж Татарами знайдеш таких, що здаєть ся щасливі, проте не знаю, чи не будуть вони бридкі тобі...

Газіс не хотів далі слухати, не хотів більше дивитись на сі руїни. Знов допікали його тут ті самі жалоці за химерами не вартими на його думку і доброго слова, ті самі квиління за своєю державою. Ще там, де втрата її сталась недавно, де відбувала ся може трохи і болюча операція, Газіс припускав ще такий смуток. Але тут, де минуло вже стільки часу! Як що й Дейламці на перекір розуму, думав Газіс, схотять так довго без жадної рачії побивати ся за своїм безладем та ханом, усі заходи мої зробити їх щасливими розвіють ся через їхню упертість.

Від сих думок роздрознення, знеохота і непевність обгортали та мордували Газіса. Мабуть тому винні були його нерви і його втома, але й те, що бачив, справляло своє вражіння: се кладовище і сей город як кладовище, і сей живий мертвяк, що наче мара сновигав між руїнами та точив свої однозгучні скарги-сльози, мов ту кров, крапля за краплею. Якийсь туман здіймав ся в Га-

зісовій голові, мов павутинням заволокав йому очи, затуляв вуха, дзвонив у голові і забивав почуття крім одного нетерплячого бажання мерщій вихопитись, утікати звідсі.

Тим часом надійшли до маленької хвіртки в мурі. Відчиняючи її, провідник завважав:

— Тут була стежка з города до води. Сюдою ходили по воду жінки Карів, несучи на плечах довгі гарні амфори... За річечкою бачиш сади, то власність заможних Базар-Сарайців. Підеш їми, скоро дістанеш ся у Базар-Сарай. Се татарський город, за їм геть по долині і узгірях пишні сади, а з поза їх верстов дві чи три далі верхи мечетів, башт, ще якихсь будинків.

Як опечений вихопив ся з хвіртки Газіс і похватки, подякувавши та попрошавшись із доглядачем, подав ся в низ. На половині гори він почув спів та музику, що лунали зза високої скелі (за заворотом стежки не видко було, хто саме грає), та аж зрадів. Мабуть таки не всі почуввають себе тут так, як сей старий, що наче та мара водив його між своїми нагробниками, надихаючи непевністю і смутком.

Тим часом назустріч Газісови вийшов зза скелі ставний красун Татарин у довгому чорному жупані, гаптованому золотом з срібними гузиками та срібним чересом. Вибренькуючи на якійсь невеличкій бандурці він хвацько приспівував.

Да до наших уліцам
Музика іграл ся,
Разним сортом женичкам
Сюда-туда шлал ся.

Абдул-Газіс так зрадів сій веселій людині, що не завважив, що він співає. Чув тільки і се вражало його приємно, що той співає щось веселого.

— Селам Аламлик!

— Аламлик Селам.

— Як тебе звуть?

— Селім.

— Чи не хочеш, Селіме, показати мені Базар-Серай? Що візьмеш?

Селім весело осьміхнув ся і прижмурюючи очи засьвіттив білими як молоко зубами.

— А чому-б ні? Селім усе заробляє з того. Правда, я впадаю більше гуляти з гарними панями, та коли пан не скупий,

а панї нема, так можна і з паном.. Але ти сам магомет, на що тобі провідник?

— Я з инчого, з далекого краю... з Дейламу, коли чув?

— А! — протяг недбало Селїм. — Прийшли усі до нашого царства. — І свиснув. Про те не зацікавившись більше завів знов: Да по наших улїцам...

— Ну ходїм!

Пішли садками. Осторонь у холодку по під грушами, яблунями та горїхами видко було чимало татарських молодиць та дівчат у яених уборах, та ледве Газїс із Селїмом наближали ся, жіноцтво ховало ся, загортаючись великими білими намітками і тільки чорні як вуголь очи часом цікаво виглядали з під накрїття.

Хвацько переходячи поуз те, здавало ся, таке соромливе жіноцтво, Селїм нахабно придивляв ся їм, завважуючи у голос не дуже цнотливі уваги.

— Магомет свій закон сповняє, — моргнув він Газїсови на двох струнких та мабуть молоденьких жінок, що так само поспішили ся сховатись у намітки.

— Додержуєте ще сього звичаю? — спитав Газїс, дивуючись, що сей, на його думку, дуже негарний звичай доси не скасував ся під російським впливом.

— Та додержують іще, хоч уже гарненько визирають з під закрїття.

— Се дуже негарний звичай. Не кажучи вже про те, що він є образою жіноцтву, так молодий ніколи навіть не бачить молодої до шлюбу. Як-же він може обїбрати собі подружя?

— То ще не клопіт. Піде мати, побачить, піде сестра, побачить; кажуть: гарна, ну то й бере. Та нема чого й додивлятись. Трапляєть ся дівчина хорош, заміж пішов — не хорош; трапляєть ся дівчина не хорош, заміж пішов — чїво нибудь отметного!

— Але ж?...

— Я тобі кажу. Та проте я християнський звичай, християнські барина більше улюбив, веселїйш з їм менї і баринї мене люблять. Хорош, кажуть, Селїм, красун; гроші менї дають. Одной бариня провідник був, триста карбованцов заробляв і любов получав...

— Ну се не гаразд уже.. я не про се кажу.

— Чому не гаразд? Моїй жінці не гаразд. Моя жінка я так не дозволяв з кавалер под ручку у саду гулять. Чоловік з заду

ходил, жінка з чужої кавалер под ручки вперед біжал. Говорит: той брат, той сват, той родич! Чужої рука їй горачіший здавал ся, горачіший рука лучше сподобал ся. Не! для моєї жінки не гаразд, для чужої дуже, счін гаразд, чіво нибудь отметного!

Так плескав Селім і Газісови робилось досадно і на Селіма і на те, що зрадів, почувши його сьміх та співи. Тепер Селім спротививсь йому, викликав навіть обридження і разом знов почали зринати Газісові турботні думки, що збавляли у його певність за свої погляди.

— Культура йде, та яка, як, яким шляхом? Які наслідки будуть із такої культури? Чому прищеплюеть ся тільки щось подібного з неї, чому задоволені такі, як отсей Селім, а инчі ні? Не вже й мої заходи припадуть до смаку тільки таким?

Тим часом прийшли у Базар-Сарай і Селім спинив ся біля стародавньої брами.

Се ханський палац, — мовив він. — Як що бажаєш подивити ся, йди, я чекатиму на тебе тут.

— Чому?

— Мене не пускають туди, там свій провідник.

Газіс пішов сам. За брамою стрів його гладкий, без вусів, без бороди Татарин, який постатю та обличчєм більше нагадував незграбну, пристаркувату жінку. Він повів Газіса по ханських дворищах та кімнатах, з одного маленького двору чи садка до инчого, з однієї горниці до инчої. Все було стародавнє, з стародавніми візерунками та покрасами, що колись певне здавали ся дуже пишні, та для нашого часу не були вже ні мудрі, ні гарні. Довгі роки на всьому тут поклали свої ознаки: все встаріло ся, розлазило ся, одноманітні меблі покривили ся, шовкові ковдри вилиняли і потерли ся, безліч мармурових, нештучної роботи фонтанів поречали ся, повростали мохом і вода вже не бігла з їх, а нагробники з бучними написами про похованих ханів та їхні події повищерблювали ся і сумно виазирали, наче журили ся, що мусять доси стояти тут, мов на глух тій славі, про яку оголошували їхні написи.

Тихо, нечутко, повільними кроками ступаючи по підлозі, чвалав провідник по хатах, дворищах та садках ханського будинку. Не багато міг чи хотів він казати. Тільки заходячи до нового помешкання, кожен раз спинить ся на хвилину, обернеть ся до Газіса і вимовить яке слово: Тут була спальня, їдальня, тут судили радники, звідси слухав хан як судять; се був садок, се га-

рем. І кожного разу додасть: „так було ще за ханів, се було, коли хани були“. Скаже і зітхне глибоко і смутно і те зітхання відбивалось луною по похмурих, спустілих горницях і здавало ся, ніби в усіх закутків сієї покинутої оселі чути тихе зітхання минулого за своїм перебутиим життям.

Газіса почали непокоїти сії зітхання. Він хотів дізнати, чого сумує, чого зітхає сей на око придуркуватий Татарин; та хоч і як розпитував, нічого більше той не казав йому.

— Чи розуміє він, — сердивсь Газіс, — за чим вболіва? Чи знає, що то були ті хани і як вело ся за їх? Напевне се просто вироблена провідницька звичка зітхати, щоб справити більше вражіння на тих. кому показує і за те дістати більше на могорич. Або може він зітхає просто через спеку, бо гладкий і йому важко дихати...

Так з дразливістю думав Газіс, а про те де далі почував більший і більший неспокій і поспішивсь швидче скінчити оглядини, щоб іти з сього непривітного та, здавало ся йому, нецікавого місця.

V.

Минуло ще днів зо два. Газіс мусів вертати ся до хана, та вже й не жалкував на те. Все, що бачив і чув за останній час, знеохочувало його роздивляти ся далі, хоч повертаючись ще не поспішав ся і де трапляло ся, розпитувався із Татарами.

Того дня, коли скінчив уже свою мандрівку, було дуже парно, і дарма що їхали лісом, коні о півдні так виснажились від спеки, аж ледве тюпали. Тому, коли над'їхали до якогось татарського хуторища, візник попрохав ся стати на спочивок. Стали біля погожого джерела, що дзюрчало прозорим струмком з під коріння розлогого горіха. Кілька кроків звідсі стояла бузня і крізь навстяж розчинені двері її чув ся гомін та видко було силу люду, що пили каву та грали в кости і в карти. Не гаючись Газіс і собі пішов до бузьні та привитавшись загадав, щоб дали йому кави.

Газісове вбрання, очевидячки не російське тай не таке, в якому ходили Татари та Турки, зразу звернуло на його увагу. Всі присутні цікаво поглядали на його та шепотіли щось проміж себе. Можна було помітити, як один по одному надходили вони до старого, сивого та поважного Татарина в зеленій чалмі, знак'

що він уже аж тричі був на прощі в Мекці, та допитували в його очевидячки про Газіса; і старий таки спитав нарешті Газіса, звідки він.

— Я з Дейламу.

— Я так собі й думав, — завважив той. — У Мекці я бачив ваших Дейламців.

Зайшла розмова і один по одному усеї, хто гуляли в бузьні, стовпили ся довкола Газіса та старого прочая.

Відповівши на дещо, про віщо питали ся в його, Газіс помалу звернув розмову на життя тубольців.

Тоді старий почав нарікати на те, як живеть ся їм тепер, та журити ся за старовиною. Інчі здебільшого тільки потакували, хиба в ряди годи додаючи і своє слово. Про те виразно було, що всі згожувались із старим.

— Се вже доводить ся нам загибати. Правда, Уруси дають нам заробляти, та що по тих заробітках? Однаково що рік усеї Татари занепадають дуще та дуще. Землю забирають чужинці, що року в нас землі менчає; сидимо вже й тепер на таких скелях, які пускали давнійше вільно на житло самим орлам, гадюкам та сіроманцям. Мабуть вістанеть ся незабаром вибирати ся на яйлу між вітри та сніги. Уруси видирають у нас навіть воду! А що вроде земля без води? Або ті заробітки! Щоб дістати їх, чого треба натерпіти ся, якої зневаги зазнати! У зневазі живемо ми! Найшли Уруси, побрали землю, посіли всі уряди, в їх уся сила, а ми мусимо тільки швию хилити та слухатись, що вони нам наказують. Нема вже в нас ні князів, ні судів своїх...

— Хиба не однаково вам свій чи чужий князь? кому коритись?

Старий Татарин гостро глянув на Газіса.

— Свій суддя, свій князь може теж не любив би правди, як і чужі, та не міг би він зневажити нас. Чужинець зневажає нас за те тільки, що ми не такі як він, та за те, що він звоював нас...

— Так само було-б, як би й ваші князі вбили ся у більшу силу.

— Кажі кому инчому! Я знаю, як судили нас наші князі. Коли приходили ми до їх шукати права, вони викликали на пораду поважних та старійших Татар. Коли Татарови випадало діло до князя, сміливо йшов він та стукав до князького двору, а князі хоч брали бакшиш, кожного з нас витали у себе в господі як рівню та вершили справу без тяганини.

— Так як се кажеш, вело ся колись і в Урусів, та згодом змінило ся в їх, як зміняеть ся скрізь. Знов завіряю тебе і без Урусів той звичай змінив ся-б у вас, аби-б тільки ваші князі узяли більшу силу над вами..

— Ба ні! Не могло-б тому статись. Уруські князі можуть нами коверзувати, бо як би ми не корились, наженуть на нас своє військо по тисячі на кожного з нас. Та де-б знайшли на те сили наші князі? Адже сила їхня були ми самі і як би не схотіли вони шанувати ся, то й не були-б у нас за князів, та ще, хто й знає, чи не наложили-б і головами... А може ти хочеш знати, як судять нас уруські суди? Один Татар зглянувсь на вбоного Уруса. Десять год без гроший поступав він йому клопоть свого виноградника, десять год зрадник як ласки прохав у того Татара, а минули ті десять год, зняв високо голову і забрав у Татара той виноград. Каже: він мій. Кинувсь Татар позивати, доводив судови, що Урус мошенник, та ще й відсидів за те... Ще один Татар позичив Урусови гроші. Прийшов час їх повертати. Каже Урус: нема чим, немає в мене нічого. Знав Татар, що-тому брехня, почав позивати, а суд потяг за Урусом. Каже: все, що він має — жічине, не його, а жінка схоче, не буде платити за його. Пропали гроші в Татара. Кажуть, так у законах прописано. Кажуть, кожен повинен знати закони. Добрі закони! Татар не може знати таких! А ще як би ти чув, як уруські суди ганять наших Татар за те, що Татари не знають уруських законів, за те, що не вміють балакати по уруському! Як би ти чув, як править ся суд! Татар каже по своїому, суддя не розуміє; каже по уруському, суддя не розуміє. Каже суддя, Татар не розуміє. Татара лають, живцем грабують та женуть із суду! Добре Татарам! Кожен закон повертаєть ся на користь Урусам, на збитки Татарам!..

Старий кавав із запалом, в гнівом. Очи його блищали, а слова ринули як вода у прірву.

— Та невжеж, — спитав схвильований Гавіс, — невже ні в чому не бачите ви, щоб тепер було краще, як давнійше? Невже Уруси не зробили вам таки нічого доброго?

— Чудний ти, Дейлашче! — гірко засьміявсь старий Татар. — Справді чудний мов дитина. Невже ти думаєш, Уруси на те воювали нас, щоб робити нам добре? Вони воювали нас для своєї користи і все роблять, щоб мати її. Вони забрали в нас і землю і воду, наслали на нас своїх урядників, деруть із нас гроші, щоб

платити їм, а щоб не заховала ся від їх жадна копійка, щоб не зостало ся в нас уже нічого, вони знаджують нас своїм крамом і остатні вжитки наші йдуть до кишень уреських крамарів. Тоді робить ся те, чого їм бажало ся, тоді мавш кінець: Татар голий!..

VI.

Важким тягаром наполягла на серце Газісови ся розмова, і коли нарешті коні спочили і він рушив далі, їхав як приголомшений. Не можна сказати, щоб він цілком повяв віри Татарам, щоб запевнив ся їхніми доказами; та вже не няв віри й собі, не був певний, що виробляє крашу долю своїому Дейламу і се було окрасою його життя, його праці, його турбот. За останні часи все, що бачив, мов отрутою переїдало його віру. Тепер усе здавало ся йому непевне, небезпечне, все страхало. Що-ж, може сі люди помиляють ся, може Росіяни зробили їхне життя не гіршим, а кращим, так же вони не розуміють сього, вони певні, що мають від Росіяни саме лихо, їм почуваєть ся гірше. Що їм по тому добрі, якого вони не чують, не розуміють, і то не рік, не два і не десять, а вже двісті год! Що, коли так буде і в Дейламі? Що, як і там увесь нарід із роду в рід, з віку у вік клястиме наслідки його праці та його самого?!

Тяжко наполягли сі думки на серце Газісови, давили і мозок і волю та відбирали і хіть і силу не тільки робити, а й думати. Коли-б він здолав ще бажати чогось, бажав би, щоб усе вело ся і тепер, як вело ся без його, щоб знищити до останку усе їм зроблене, аби не почувати відповідальности за свої вчинки. Як непритомний сидів Газіс на своїому возі, не бачучи, як один по одному спливали поперед очи йому пишні краєвиди, не помічаючи, як плине час і як нарешті надїхав він до того городу, куди їхав.

У сьому городі у тісному заулку недалеко базарю та пристані мав собі булошню та помешкання міщанин Іван Петренко, що забивсь сюди, як багато й инчих чужинців, в російського царства. Стало ся се вже дуже давно, в того часу минуло вже год двацять пять і Петренко, що був тоді ще зовсім молодою людиною, год двацяти, тут і оженивсь, тут дещо і придбав. Не був він питомий Росіянин, бо походив із народу також, хоч і дуже давно вже, приєднаного до російського царства, та про те соро-

мився свого походження, гордував своїми земляками і силкував ся запевнити і себе й інших, що він є „самий що ні на єсть російський чоловік“. Дарма про те на всі його заходи, дарма й на те, що був він, мовляв, людиною не без освіти та що дня подужував ціленим нумера російської часописі „Свѣтъ“, — розмовляв Петренко якоюсь чудною говіркою, де до російської мови домішувалось багатенько слів і з його рідної і татарських і німецьких і інших. Що до поводження посвоїв він теж багачко звичаїв не російських, а тих новітніх, що виробили ся вже у Тавриді серед того ріжнародного люду, який набіг сюди з усіх країв російського царства. Завіривши себе, що він питомий Росіянин, Петренко дуже тим тішив ся та пишав ся, бо вважав російський нарід за найстарший на світі. Наука з „Свѣта“ запевняла його в таких думках і ніби надавала їм якихсь доказів. Правда і без неї він згорда поволив ся до Татар, глузував з їх і не вагав ся дурити та обдирати їх зовсім нахабно, та після науки „Свѣта“ він уже не обмежував ся тим, щоб власними заходами побідити того чи инчого супостата, а ще хотів, щоб і уряд допомагав йому в сьому та всі непорозуміння між Росіянами та Татарами повертав на користь Росіянам. Петренко був такий певний, що Росіяни у своїому праві мати собі користь із Татар, що ще й сердив ся, коли вони не давали йому кривдити себе.

Петренко любив показуватись перед людьми своїм розумом, погомоніти про поважні речі і тому часто обертався до своїх покупців із бучними промовами патріотичного змісту. Пішла слава за Івана Петренка як за дуже освічену та розумну людину і покупці, щоб послухати розумного слова, частійше надбігали до його у пекарню. Були й такі, що заглядали до його і що дня. Так згуртувало ся ніби якесь російське патріотичне коло, хоч більшість у йому були не питомі Росіяни, а з інших народів приєднаних до російського царства, з тих людців, що залюбки цурають ся свого справжнього рідного краю, аби примостити ся до пануючої нації та скористувати ся тими правами, що на їхню думку належать їй. Купка сих російських патріотів була дивовижною мішаниною з людей ріжних народів та станів. Були тут і голодранці і робітники, міщани, крамарі і дрібні або такі, що відбули вже свою службу, урядовці. У пекарні в Петренка раз-у-раз можна було здібати якогось підтоптаного пансіонера у картузі з червоною околицею та в шинелі чисто злинялій на дощах та сонці.

Такі, зайшовши по булочку собі до чаю, сідали на ослонець проти господаря і провадили з їм запальну розмову з ганьбою та лайками на дурну Татарву та з величаннями владі славетного народу російського.

Коли у городі було досить роботи робітникам, провадив ся, порядний торг і крамарі мали добрий зиск, тоді між робітниками та крамарями патріотичне почуття втишувало ся, вони не загаювали ся у Петренковій пекарні і там тоді товкло ся менче люду, сливе самі урядовці-пансіонери, яким однаково треба було якось перевести довгий нудний день. Та коли робітникам не було досить роботи, а торг не йшов добре, тоді російські робітники і крамарі починали вороже дихати на тубольців, що перебивають їм заробітки, забуваючи, що вже скорійше тубольцям можна було-б ремствувати за те на їх. У таких випадках у пекарні в Петренка набивало ся сила люду і гуло як у вулику, а він рад, що зібрав стільки собі слухачів, розпалював ся душе та гострійше провадив свою науку. Маленький, гладкий, з червоним, лиснявим видом, сьвітяти здоровезною на цілу голову лисиною, не вгавав він зі своїм казаннем навіть тоді, коли на загад покупців видавав булки та бублики та приймав гроші. Перервавши свою промову якоюсь коротенькою приміткою, ось як: п'ять, вісім, дві або три копійки, покорнейше благодарим, то що, він зараз таки починав знов.

— Так можна сказати, що то за народ етая Татарва? — Одна пакость! Немає у їх нікоторого понятія. І послі того з якого такого польного права можуть вони у російського чоловіка хліб одбивати? Дякувати Господеві, за помічу Сьвятих Отець, силою нашого государа-батюшки ми сей край спобідили, супостатів під себе повоювали. На нашій землі в кого може быть польное право нас зобіждати?!

— Може хтось забиватеме мені очи глупими вигадками? Може скажуть: і Татарва їстоньки хоче? — лукаво всьміхаючись, кривив губи та кумедно розширював руки Петренко на знак свого кешкування в такої думки. — Найпокорнійше благодарим, преотличнійше дякуємо! Руський православний народ для какої нібудь причини силу свою покладав такое величезное царство-державу будуючи? Можесть він собі, так я думаю, за свої труда какої не-будь користи дожидати, какую-небуль спривілегію мати? І у писанії кажесть ся: „Космуздо по ділом його“. Тепереньки прошю вас, господа, узяти на уваженіє к приміру слова господина Кома-

рова з поштенної газети „Свет“. — Свет, то є просвещеніє — „Руській народ кровію їм пролитою заслужив“ „Окрайни висисують сили з центра“ О! понімаєте ви? Центр, се ми, крайни — Татарва паскудна і така іная наволоч... Тепер-же чи беруть се собі во вниманіє наше началство? Маємо ми од його собі какую небудь оборону чи заступство?... Господин Комаров не дурак. Можеть він, так я думаю, царську волю понімати. А для какой причини господа полиція, справники і такі протчі царської волі не слухають, слова господина Комарова без последствія кидають і нас з руками, з ногами на усяку поталу собачій Татарві попускають? Не обідно хіба разє руському чоловіку видіти Татарців-поганців, як вони собі сите пузо кохвієм набивають, а самому з голоду тільки слину свою ковтати?...

Саме підчас ханського гостювання у сьому городі трапив ся скрутний час для робітників та крамарства і знов почали розжеврювати ся патріотичні почуття зайшлих Росиян, а Петренкова слава зростати. Та ні хан, ні Газіс нічого не чули про сей рух між низчими городянськими верствами і так, нічого про його не знаючи, Газіс і вибравсь у свою подорож. Та поки він їздив, рух сей ширшав і більшав, нарешті вибухнув колотнечею.

Почало ся се над вечір перед пятницею. Того вечера Татари, яких чимало працювало на пристані біля вигразки, пошабшили та почали розходитись ранійш як що дня. Тим часом ще годин за дві у перед на пристані та поближих до неї вуличках помічав ся якийсь непевний рух. Дарма, що був будень, скрізь снував ся і товпив ся рясний тиск робітників Росиян. Народу збило ся більше ніж у празник, але ніде не помітно було празникового вбрання тай поводитись люди не по празниковому. Лавочки, що були поставлені по над берегом, стояли порожні, весь наряд рухав ся, стояв, ходив, ніхто не сїдав, ніхто не лузав насїння і на вулиці, по празниках раз-у-раз венпаній лущайками, тепер зовсім не було їх. Тільки у шинки заходили ще більш як у празник і дарма на те, що через брак роботи з грішми було тісно, сьгодні пили багато. Пили і самі, частували й инчих, легко й позичали одно одному остатню копійку на чарку. Взагалі помічала ся якась зухвала, нещоденна байдужість до грошей. У сьому дивовижньому стовпищу очевидячки було щось спільного, якась думка, якісь наміри, що єднали його. Вони не спиняючись переходили між сим людом і переходячи мов здіймали хвилю та шум

у сьому людському морі і воно де далі усе набиралось якогось завзяття і рішучости та робило ся грізним. Тай не диво, бо се стовпище було стовпищем голодних. Вони давно вже zostали ся без роботи і роздратовані злиднями та голоднечою шукали, кого-б обвинуватити за своє безголова. Їм здавало ся, ніби вони знайшли того винуватого і весь гнів свій звертали на робітників-магометан за те, що ті відбивають їм заробітки. Понявши тому віри, робітники Росіяни сьогодні змовляли ся помстити ся на Татарах, та боячись, щоб господарі кораблів із власного інтересу, а за їхньою намовою й поліція, не стали на оборону Татарам, намовили ся зняти з їми бійку вже по роботі і ніби з инчого приводу. Коли Татари почали розходитись по домах, перших із їх Росіяни пустили йти не зачіпаючи. Всі обернули ся у їхній бік, усі дивили ся на їх; у слід їм неприяно, грізно стежили тисячі очей, але ніхто не займав і не обзивавсь ані словом. Чуючи щось непевного мовчали і Татари та поспішали ся з тії тискняви, що збила ся довкола. Враз на пристані запаувала раптова тиша, тільки стукіт, що здіймали Татари йдучи прискореним кроком, розтинав ся серед тиші якось глухо і непевно. Але коли передні Татари зайшли геть у середину натовпу, коли і скрайні зайшли і вмішали ся між його, тоді мов хто гасло подав, російські робітники почали насочувати на Татар та оточувати їх щільною лавою. Вони зачіпали, глузували, задирали їх. Татар лаяно, шпурляно у їх грудки, показувано їм свинячі вуха.

Бачучи супроти себе більшу силу та не сподіваючись із давнійших припадків собі оборони від російської поліції, Татари стримували себе і не озиваючись на задирання, мовчки поспішались до дому, силкуючись і не глянути на напасників, щоб не розпалити ся й собі. Вони йшли швидко похилившись, трохи не бігли, наче тікали, та очі їхні мов прикуті до землі займали ся ненавистю. А Росіяни наносідали де далі душе. Нарешті хтось в Татар не витримав, вдарив напасника і враз зняла ся скажена бійка. Як подих вітру у краю в край пристані перебіг між Татарами вибух ненависти і ті, що встигли вже вийти з поміж стовпища, завернулись і побігли назад обороняти товаришів. Почали збігати ся і з городу нові юрби і Татар і Росіян. Бійка розжевривала ся все лютійше. Поліція кинулась розбороняти, та не здолавши сама нічого вдіяти викликала військо.

Саме в сей час Газіс в'їхав у город і щоб достати ся до свого помешкання, мусів переїздити пристань. На пристань Газісови доводилось виїздити з гори стрімкою покрученою вуличкою і через те він поти не міг бачити, що діється там, поки не надїхав до самої пристані та не мусів несподівано стати на крутому спуску, бо величезна юрба як повідь, понявши цілу пристань, заступила йому шлях. Серед безладнього страшного галасу не зразу можна було второпати, що тут коїть ся. Російські робітники, крамарі, москалі, Татари ріжних станів, усе те змішало ся, тисло ся до купи, коливало ся та ревла як море.

— Що се? — стурбований спитав Газіс у візника.

— Знов прокляті Урусї бють наших! — з ненавистю прошепотів той.

— Що се? — спитав вдруге Газіс якогось Росіянина, що стояв біля ближших воріт та байдуже поглядав на бійку, наче на яку цікаву кумедію.

— Бач, що! ще й пита! — залічуючи Газіса за Татарина вилаявсь той на відповідь. — Не бачиш, свиняче вухо? Знов ваша бісова Татарва збунтувала ся.

Зворушений у-край дививсь та слухав Газіс того, що діяло ся перед його очима. Його віз стояв на високому сугорбі біля самої колотнечі і бійка йшла трохи не під ногами в його. Все видно було як на долоні і тільки вечірня сутінь, що почала вже насувати, перешкаджала трохи бачити.

І Татари і Росіяни розбили ся на малі купки та змішали ся у запеклій бійці. Стовпище тісно збило ся і коливаючись подавало ся часом в один бік, часом у инчий. По над юрбою раз-у-раз вдіймали ся кулаки, дрюччя, чуло ся їх важке гупання, стояв голос, лайки та стогін як у пеклі. Иноді поміж тиску кидала ся на очи якась окремна постать, обідрана, з розпатланим волосем, з попухлим від бійки та заюшеним обличем. Поліціянти та москалі, що прийшли ніби то розбороняти, частина облягла боввище, а частина втасувала ся між юрбу і з утіхою, з захватом, немилостиво біла самих Татар, хиба в ряди годи про око людське погрожуючись і на Росіяни. Незабаром Татари не мали вже сили змагати ся і де які намагались тікати, та москалі, що облягли боввище, не пускали їх, а гонили і штуркали знов між бійку. Знеможені Татари, не маючи де подїти ся, почали оступатись до берега. Вони відбивали ся ще, та вже мляво і від утоми та ляку

ледви мотали знесиленими руками, не помічаючи кого бють, чи своїх чи чужих. Деякі з їх були сильно збиті і вже не в силі були стояти, а Росіяни напосідали все дуще. Нарешті Татар опанував божевільний переполох і вони всі гуртом побігли до берега, штовхаючи та звалюючи один одного, кидаючись на човни, що стояли прип'яті при березі, а, кому не стало човнів, і просто в море...

Дивлячись на се Газіс прочував, які почуття здіймалися у грудях сих покривджених нащадків хазяїнів сієї землі. І в йому самому прокидалися ті самі чуття, зникала остатня прихильність та надія на Росіян і обгортав болісний жах за свій рідний Дейлам. Та почуття не виявлялося ще в повною силою. Вражіння були такі гострі, що й воля і ціла істота Газісові на час були придушені їми. Вони заглублювалися у мозок і там мов дожидалися якийсь час, щоб знятися з більшою силою. Було кілька хвиль, коли Газіс не міг нічого ні чути, ні бачити, наче якась нестями опанувала та приголомшила його.

На пішоході біля Газісового воза, усього за кілька кроків від його, на дверях своєї пекарні стояв Петренко, розмовляючи з якимсь поліціантом. Вони очевидно були собі приятелі і Петренко докоряв йому за те, що потура Татарві.

— Що бо ви? Господь з вами! Хиба ви не бачили, як ми їх?...

— Хиба так їх треба... паскуд! Порубати-б у пень їх, щоб знали, як шануватись, щоб і дітям і унукам наказали, як вони мусять руських людей поважати.

— Та вже й так, здається, дошкулили...

— Дошкулили? А отсе доробало чого тут сидить мов на правнику? Чи йому хто хоч раз дав по пиці? — показуючи на Газіса аж зашварчав зі злости булошник.

— А! — блимнув поліцай і хоч ніхто не міг би довести того, та Газіс почував се кожною цяткою своєї істоти, кинувся на Газіса з якоюсь звірячою втіхою, щоб ударивши його вдовольнити Петренкове бажання.

Так проминув мент короткий як блискавка. Але надбігши до Газіса, поліціант пізнав Дейламця і зразу аж остовпів. Раптово обернувшися до Петренка, він так замахав на його руками, що й той замовк, не скінчивши початої лайки. Втихомиривши його, поліціант знов сквапно обернувся до Газіса, з усіх сил пеключись виробити на своєму обличчі привітний, навіть облесний вираз.

— Боже! Ваша вельможність, на що ви тут! Бога ради, так бо не можна! Що скажуть мені і ваш сьвітлий хан і наше начальство? Така персона у такій неприємности, у такій небезпеці! Тут таке розбишацтво, тут бійка! Се-ж лихо. Швидче, Ваша вельможність, швидче їдьмо звідсі...

І не давши отямити ся пригніченому думками Газісови, поліціянт скочив на віз поруч із візником та сам погнав коні назад на гору і далекими вуличками до дейламського помешкання.

VII.

Через день мусів прибути цар. Давнійше сам Газіс хотів покористувати ся ханською гостиною в царя, щоб нахилити хана ще де в чому поступити ся Росіянам. Давнійше сам Газіс бажав того, сам подав Росіянам сю думку, подав їм слово тати до помочи та умовив ся з їми, як перевести сю справу. Та тепер, зневірившись у Росіянах, Газіс радійший був би загинути, аби тільки порвати з їми та знищити все, що зробив досі. Про те тепер не міг уже перешкодити ні трохи Росіянам, ще й мусів мимоволі служити їм. Не через те мусів, що бояв ся за себе. Як би йшло ся тільки про те, що він розгніває і хана і російський уряд, Газіс не вагав ся-б порвати з Росіянами, виявити все ханови та благати його їхати з Росії і не побачившись з царем. Та Газіс був певний, що як би зробив так, Росіяни не вагали ся-б ухопити й його і хана з усім його почтом, а військам своїм, що були у Дейлами, послали би наказ ознаймити про знищення ханської влади та приєднання Дейламу до російського царства. В Дейлами-ж тепер не було кому згуртовати нарід та оперти ся Росіянам. Від таких думок Газіса обгортали і лютість і жах. Розуміючи свою провину перед рідним краєм, він почував себе обовязаним ратувати його і не знав як. Завзятий і рішучий, доси він не знав, що то вагання і коли вважав щось потрібним, зразу брав ся до праці, не забиваючи себе турботами про перешкоди та труднощі, певний, що хоч би й набігло щось несподіване, він дасть собі раду з їм і серед самого діла. Та тепер, коли його наміри змінили ся так раптово, коли він сам звязав себе, впорядивши все навпаки своїм сьогочасним бажанням, йому наче щось було пороблено. Він не здолав ні вигадати що робити, ні зважити ся на

щось. А гнів на себе та почуття своєї провини ще дуще знесилювали його. Але те не міг іще пристати й на те, щоб стало ся як станеть ся, не міг бездіяльно дождати ся лихих наслідків зробленого і надумав ся хоч допоминати ся в Росиях якоїсь забезпеки Дейламцям від їхньої сваволі. Мав іще надію, що поки він потрібний їм, Росияни мусять рахувати ся з його умовами. Російський міністер, що порядкував зносинами з Дейламом та перший привів Газіса до думки скорити свій край цареві, вже прибув у сей город і Газіс надумав ся піти до його другого дня в ранці.

Сей міністер був дуже значного роду, російський князь. Худий та високий, він дарма що старий, не хилив ся ніколи, а повсїгда тримав стан просто. Бліде обличчя його, велике і довге, чогось нагадувало конячу голову. І бороду і вуса він брив, пускаючи тільки під вухами два невеличкі пасмочка бороди, що стирчали наче два рибячі пірця. Великі, вирачені, наче скляні очі його не грали і не змінiali виразу, а рівно блищали раз-у-раз усе тим самим блиском. Губи, здавало ся, як стулились колись, ще давно, саме як пильно слухав він щось поважне, так і заклакли і все обличчя його мов задубло, не появляючи ні думок, ні почувань. На одязі, на тому, як рівно одно до одного прибране було вже незамашне князівське волося, на старанно обточених нігтях, на викоханих руках та обличчі можна було помітити, як пильно та дбало доглядав князь за своїм виглядом.

Було ще близько одинацятї години рано, досить рано для значного столичного урядовця, коли Газіс прийшов до князя. Проте той був уже за роботою, відбираючи відомости від своїх прибічних. Та почувши, що прийшов Газіс, він звелїв усїм надійти инчим часом, а сам вийшов йому на зустріч як усе з виключною привітністю до його.

— Ну, що нового? наш високочесний, любий приятелю! — мовив він ласкаво, власноручно присовуючи Газісови крісло.

— Нового, коли хочете, нема нічого, вельможний князю, — відповів Газіс. -- Та справа наближаєть ся до кінця і треба-б умовити ся, як буде з Дейламом, коли він збудеть ся хана.

Князь зразу помітив у Газісових словах щось нового, чого доси не чув від нього. Воно і здивувало і знепокоїло князя, та не появляючи сього, він удав ніби слухає ще з більшою увагою, тільки тонкі губи його стулились ще щільнійше.

— Будь ласка, мій друже, пояснить докладнійше, бо я не розумію ще, чого саме бажаєте — мовив він нахилиючи ся до Газіса.

Вперше, відколи Газіс знав князя, почуло ся йому щось нещире в князьових словах.

— Я хочу, щоб російський уряд подав слово та забезпечив нас у тім, що Дейлам, хоч і зробить ся частиною вашої держави, та матиме свої окремі привилеї і самостійність до певної міри. Щоб цар настановляв нам урядовців тільки з поміж наших Дейламців, щоб у нас було своє військо...

Вже по перших Газісових словах князь зразу зрозумів, яка зміна стала ся з Газісом. Се дуже і вразило і здивувало князя і він мовчки міркував, щоб то могло так вплинути на Газіса. Та zarazом міністер ні на хвилину не вагав ся, що ані в чім не поступить ся Газісови. Він не має вже змоги змінити нічого, то й нема потреби потурати йому та обмежувати себе. Ще не дослухавши до кінця, князь рішуче поклав собі в думці, що Газіс тепер „небезпечна людина“, тай обміркував, як повести ся з ним далі. Міністри здавалось про те, що до якого часу він ще може користувати ся Газісом та його впливом на хана. Безперечно сей вплив може обернутись на шкоду і тому треба помалу збавляти його. Безперечно Газісови тепер не можна звіряти ся і треба впорядити за їм пильний догляд, та, коли впорядити справу з розумом, можемо ще якийсь час примусити Газіса працювати на користь собі.

— Ну бо вас! — думаючи привітністю та жартом заспокоїти Газісові підозріння, ласкаво обізвав ся князь, удаючи так, ніби вважає слова його за якісь випадкові дитячі примхи. — Ну бо вас! Що се стало ся з вами і чого так несподівано стурбували ся тим?...

— Але-ж чому не обговорити сього? -- стримуючи себе, щоб вивірити князеві думки, відказав Газіс.

— Ну, бачите. Збути ся хана не можна так скоро. Се буде не завтра, не позавтра, не через рік, навіть не через десять... то як-же обговорювати те, що може стати ся так не скоро, коли і нас може не буде?...

— Все-ж таки не можна не обговорити, бо для нас залежить від сього дуже багато...

— Таже досі ви ніколи не клопотали ся тим...

— Бо давнійше я не знав і не бачив того, що чув і бачив тепер! — зворушено віддав Газіс.

— Ну, що-ж такого страшного ви бачили? що так налякало вас, мій друже?...

З гнівом, увесь зворушений Газіс почав оповідати про вчорашню бійку. Голос його здіймався високо і дріжав. Він докоряв, він вимагав пояснення.

— Ах Господи! Тай по всьому? — примусив себе засьміяти князь. — Він занадто рухливий. Хіба-ж можна бажати, щоб у великій державі не трапляло ся ніколи маленьких нелагод? Таже щось подібного могло стати ся і навпаки. Як би випадково стояло тут військо, у якому Татар було-б більше ніж руських, така сама кривда була-б счинена руським. Завіряю вас, се річ цілком випадкова і їй не варт надавати ніякої ваги...

Але Газіс не няв віри і уперто віддав: — Ну, з Росіянами так не було-б!

Ледве помітний рух мигцем перебіг по обличчю в князя та зараз і зник, а проте ще твердійший та непривітнійший вираз склав ся та захолов на йому.

— Знаєте, я краще бажав би не чути від вас такого. Ваша праця, ваші послуги можуть схилити до того, щоб не звертати великої уваги на хвиливі хитання вашого настрою, та я не можу сказати, щоб вони не вражали прикро.

— Тут нема жадного хвилевого хитання! Я рішуче питаю ся вас про річ, від якої так багато залежить добробит мого краю.

— То ви мусіли б дбати про се ранійше, — відрубав князь в очевидним роздразненем, ще й навмисне підкресленим. — Коли прохаєте в кого помочи, то не можете вимагати від його де далі все більших та більших послуг. Коли розчинаєте з кимсь спільне діло, то треба за все умовляти ся заздалегідь! Становити нові умови після повершення справи се, знаєте, трохи нагадує злирство.

— Се не нові вимоги. Се вимоги самої правди, старі як вона сама! І чого б варта була ваша поміч, як би мала метою зневолити нас?...

— Знаєте, — мовив князь, в натиском розтягаючи слова та встаючи на знак, що розмова мусить скінчити ся. — Сього, що ви кажете, не може бути і не буде... І, розумієте... за ради вашої давнійшої щирости я-б радив вам не намагати ся з вашими забавками... Вам варт схаменутись... З їх не буде нічого крім не-

приємности і усім Дейламцям і вам особисто, а мені шкода вас, з огляду на нашу спільну працю. Сам отсе цар висловив волю обдарувати вас найпочеснішим орденом нашої держави, великими грішми та мастками... та тепер я вже не знаю, що й казати за вас Його Величності...

Газіс спалахнув.

— Я робив те, що робив, не за гроші і не за подяку!...

— Як знаєте... Ваше діло. На жаль я більше не маю часу розмовляти про се... Ще раз майте на увазі, що ви робите собі велику шкоду. Про те я даю вам ще якийсь час поміркувати... І як що ви надумаетесь щось, що належатиме більше до діла, я знов охоче розмовлятиму з вами...

Коли Газіс вийшов, на захололому обличчі в князя перебігло щось, ніби тїнь лукавого осьміху. — Гаразд, що він надумав ся тільки тепер, а не ранїйше, — завважив князь сам до себе і подзвонивши звелів приставити до Газіса шпігунів, та сповістити про зміну з їм декого з урядників.

Так скінчила ся Газісова розмова з російським міністром. Тепер Газіс бачив, що його одурено, одурено нахабно, що він помилив ся і сьмішно і прикро, бачив, що не зратував, а занастив свій край, не користь, а лихо счинив йому, та таке лихо, від якого мабуть уже не буде ратунку! Юрба, загал, до яких з такою погордою почувавсь він, бачили се, тільки сам він не розумів та не бачив нічого. Не можна зміряти тої роспачі, що обгорнула Газіса, стисла та давила його і під її натиском воля, погляди, сподіванки, віра, навіть сама вдача Газісові троцили ся, кришили ся і перетирали ся з нестерпним болем, наче у жорнах якоїсь страшної машини.

Як проминули ті дні, поки цар витав дейламських гостей, аж поки не рушили вони нарешті до дому, Газіс не зміг би розказати. Думка, як би визволити Дейлам від Росиян, цілком опанувала його, не даючи думати ні про що більше. Він не знав ще, на віщо зважить ся, міркував раз так, раз инакше; часом надії звеселяли його, часом тратив їх чисто... Про те і серед найбільшого захоплення розумів, що боротьбу можна починати тільки у Дейлами, а тут треба ховати свої наміри і силкував ся поводити ся як і ранїйше. Та тяжкі турботи були дужчі за його. Як непритомний никав він слідком за ханом по гулянках та сьвятах, які що дня відбували ся в царя для хана, віддавав поклони, про-

мовляв привітні слова, а кожному було видко, що з їм щось по-робило ся, що він змінив ся і Росіяни вже не няли йому віри. Тільки хан так стуманів від царської привітності, бучних бенкетів та подарунків, що на Газісове щастя і не помічав, що стало ся в Газісом.

Нарешті бучні ханські гостини в царя скінчили ся і Дейламці вирушили до дому. Вони не встигли ще доїхати до дейламського кордону, а до їх почали вже сягати прикрі чутки, ніби без їх у краї Джугар-Ілтиш (одному з кращих на цілий Дейлам) люди повстали на Росіян, а російські війська подоліли повстанців і тяжко помстили ся: забили на смерть безліч народу, зігнали в предківських осель усю Джугар-Ілтишську людність, пустили в димом села, порубали сади, попалили ниви, поорали навіть зруйновані печища, щоб не лишити і руїн на спомин про минуле... Почув про се і хан, та Росіяни (з їми він найдуше приятелював тепер і вони ні на крок не відступали ся від його) упевнили його, що Джугар-Ілтишці повставали не на їх, а на його і хан заспокоїв ся тим та ще і тішив ся сплюндрованем своїх підданців та свого краю. Але Газіс уже не няв віри Росіянам і ще гострійше зненавидів їх, бо тепер ще дужче гризло його сумління, а zarazом як із води зростало загоріле бажання помститись... Про те часом у його ще прокидала ся надія, що може народні перекази не правдиві, може не трапило ся такого надзвичайного лиха. І він в силу здолав дожидати, поки то поїзд добіжить до Джугар-Ілтиша, та наче пік ся на горячому жарі.

А поїзд гнав далі і далі по дейламських степах і незабаром дістав ся до Джугар-Ілтишської долини.

Вперше після дитячих літ Газіс заплакав, дивлячи ся у вікно. Він плакав тихо, без стогону і без голосу, притулившись чолом до вікна вагону. Здорові як горох, пекучі сльози одна по одній набирали ся йому в очах, тихо спливали по обличчю і скочували ся на шибку. Спідні ясна несвідомо випнули ся наперед, спідні зуби нервовим рухом вхопили і міцно стиснули верхню губу, поза спиною мов проходив холодний подих.

Виїздячи з дому Газіс бачив Джугар-Ілтиш у пишній красі. Тепер се була пустеля. Скільки око сягне, ніде ні оселі, ні деревини, мабуть ні травини. Газісови, що припав до вікна та пильно дививсь, миготіли в очах самі жовто-брудні коліри пустелі. Хоч би де яскраво-зелена пасмужка, хоч би де зеленкуватий одблиск!

Жовтий, зашкарублий, укритий попелом ґрунт розіслав ся ген-ген замісь садів та нив. Ніде ні духу, ні сліду людського, хіба де не-де стирчить засмалене димом печище, випадком не розкидане, або трапить ся обідраний орлами та чекалками кістяк..

Дві години, поки поїзд переїздив вповдовж Джугар-Ілтишську долину, Газіс вистояв біля вікна і не зразу помітив, коли скінчили ся руїни і знов побігли назустріч розкішні сади та ниви. Тут не було вже повстання, ніщо не змінило ся і на око все вело ся гаразд у сій частині Дейламського ханства. Та веселий вигляд її не звеселяв Газіса. Хвилинами йому навіть здавало ся, що було-б краще, як би сплюндровано ввесь Дейлам. Тоді може Росіяни відцурали ся-б безщасного краю, а одна гірка доля з'єднала-б Дейламців та зміцнила їх волю на нове, краще життя. Кров та огонь може зміли-б і випалили-б гіркі наслідки тяжкого Газісового гріха!...

IX.

Наближавсь вечір і поїзд надходив до столиці. Користуючись з метушні, що зчинила ся на дворці, Газіс зник потай з поміж ханського почету та подав ся до своєї хати. Він почував себе не в силі zostавати ся на далі у сьому навісному товаристві, не в силі і взагалі бути серед людей і бажав хоч недовгий час перебути на самоті, щоб зміркувати становище та зважити ся на щось твердо. Про те, що розгніває хана, Газіс не дбав. Він знав уже, хоч і сам не помітив, коли саме став на тому, що з ханом йому нема що робити, що з ім він мусить вірвати.

Наче злодій скрадав ся Газіс до своєї хати, звелів челядинцям не впускати до себе нікого, нікому не хвалити ся, що пан повернув ся до дому, тай самим, поки не покличе, не з'являтись на очи. Навіщо зробив він той наказ, він не знав. Та не на те, щоб бояв ся народньої помести, бо й не думав тоді про неї. Роблячи його він наче через силу віддирав слова чи думки і зараз пішов на верхній поверх та замкнув ся в дальшій хаті. Коли здіймав ся по сходах, ступав похитуючись, нетвердою ходою. Газіс над усе силкував ся не появити свого пригнічення. Та челядники казали, що вигляд його здивував і вразив їх. Газіс страшенно схуд, зблід, мов постарів на десять год і визирав суворим та безщасним. Чути було, як він замкнувшись ходив в зад і вперед по хаті, часом при-

скорюючи, часом спиняючи ходу. Ступав нервово, нерівно, очевидно метляючись із краю у край хати, часом у одному напрямі, часом у іншому. Часом він спиняв ся і на десять і на двацять хвилин. Тоді в хаті за зачиненими дверима ставало тихо, тихо, аж робило ся сумно.

Не знати вже, який раз перегадує Газіс ті самі думки. Він мусить ратувати свій край, ніхто як він, бо він запроторив його у сю страшну прірву. Боляче розуміє і відчуває Газіс сей обов'язок і на лихо не чує у собі сили на се. Єдиний спосіб ратунку було повстання і коли Газіс уявляв собі те повстання і пожежі, смерть, боротьбу і думав, що без його Дейламцям не треба було-б зносити того лиха, у його гасли всі сили, зникала вся завзятість. До того він не няв собі віри, чи вдатен-же він, хто вже раз так помилив ся і так погано прислуживсь своїй народи, вести таку справу? Спостерігаючи себе на зневірі, Газіс із привирством спиняв себе, з ненавистю гостро доводив собі, що не має права вагати ся, що мусить примусити себе, мусить десь здобути уміння та сили. Він приневолював себе міркувати, як здійснює повстання, як кинеть ся у вир його, поведе перед, приневолював обмірковувати справу в подробицях. На час він захоплював ся, відживав, запалював ся і знов наче щось уривало ся... Міркуючи про повстання, Газіс неминуче приходив до думки, що хоч би він і був вдатний провадити свій нарід, нарід не пойме його віри, не піде за ім, бо вважає його за зрадника.

Се не були нові думки, навіть ся остання. Вже від кількох днів вони наче згряя крюків, наче снігові скалки у завірюху, зринають перед ім одна по одній, часом здійснюючи у йому завзяття та сміливість, часом вкидаючи його у розпач. Та тепер вони уявили ся так зирзно, набрали такої яскравости і сили, і душать, гнітять, знеохочують його до всього, навіть до життя...

— Хтось инчий, не я, може вирятує Дейлам. Я вдатний був тільки загубити його!

Тим часом дарма, що Газіс прийшов до дому потай, нарід уже дізнав ся про се. Ще з двірця кілька чоловік вистежили його і розповісти між людом. Мабуть була така умова в незадоволених, ще коли дожидали ся його з подорожі. Вже через годину чи дві після того, як Газіс замкнув ся в своїй хаті, біля дверей його господи почала збирати ся юрба. Зразу надходили маленькі купки, снували ся в зад і вперед вподовж вулиці і тільки

придивившись уважно, можна було помітити у їх якийсь непевний настрій: шепотіння, ворожі погляди. Що хвиля натовп більшав, нарід збив ся великою юрбою, поняв цілу вулицю і з грізним гомоном почав насувати на двері Газісової господи.

Схвильований своїми сумнівами Газіс нічого не помічав, аж поки не зняла ся вже справжня бійка між вартовими на його дверях і юрбою.

Глянувши у вікно він зразу зрозумів, що се діється, але може тому, що побачив се саме підчас найбільшого зневіря та роспачі, не злякав ся і не здригнув ся, наче воно його й не обходило.

Він навіть мов зацікавив ся і дививсь на нарід з блідим усміхом. За хвилю йому впало на думку, що коли його побачуть, почнуть стріляти, кидати каміння, не дадуть дивитись і він уступив ся трохи за стіну.

— Се прийшла заплата, — прошепотів він стиха сам до себе, знов таки не чуючи ніякого страху.

— Сі люди мов навмисне прийшли на те, щоб довести мені, що я не можу вже нічого змінити, нічого полагодити, що вони не хочуть моєї помочи, хочуть моєї смерти... І таки буде краще так! — подумав він так спокійно, аж сам здивував ся своєму спокою. — Іншого виходу нема!

А на дверях усе чув ся гамір, брящали шаблі. Бійка ще тягла ся, та вартові вже в силу, в силу спивали натовп.

— Може виступити до їх? Може сказати їм, о скільки винним почуваю я себе, як я прагну повернути все наново? Сказати, що в мене є і сили і обовязок до того? — ще в останнє промайнула в Газіса надія.

— Та вони не поймуть віри, навіть не дадуть висловитись...

— Щож робити? Дождити, поки прийдуть, забють, розшарпають, замордують?... Страшно? — запитав він себе.

— Ні, не страшно. Та навіщо? Нема рачі і нема для чого... Треба робити кінець самому...

— Ти-ж мусуш знести покуту, будь що будь! — обізвав ся голос, мов се була не його думка, мов хтось инчий казав йому се над вухом.

— Навіщо здасть ся вона, та покута? Хиба-б на те, щоб моїми муками потішити помсту одних і на віки вразити сумління инчих, чулійших?...

— А може покаятись? Хай би хоч знали, що я помиляв ся, та помиляв ся щиро і врешті зрозумів свою помилку, мордувавсь нею.

— Не почують, не поймуть віри. Та який і вигляд того каяття, коли людина каєть ся під батогами та дрючем?... Не варто, треба вмирати так...

Тим часом сторожу вже розбито. Чути було, як у низшому поверсі по всіх хатах сюди і туди бігають люди, двигаютть меблі, троцять скрині та шафи, чогось шукають. Врешті Газіс почув, що біжать уже по сходах на гору... Ще хвиля, хтось торгнув двері до хати, де він сидів, ще хтось і ще хтось. „Сюди! він тут!“ залунало з хати у хату по всіх горницях. На двері налягло мабуть кілька людей; замок тихо дзенькнув, двері угнули ся та не подали ся.

Хтось гукнув: „Давай дрюка!“ На двері ще навалили ся, далі почали стукати у їх, чути було, здоровою, дебелою деревиною.

В останнє мов блискавка промайнула в голові у Газіса думка, як спокійно, практично і розумно зміркував він усе. Його здивувало, навіть подобалось йому те, що він міг так міркувати в таку хвилю... перед самим кінцем... Та дождати далі було не можна, двері вже подавали ся, тай не хотіло ся Газісови... Він зняв руку, приставив пістоля до рота і надавив цингля.

Разом розітнувся гук пістоля і заглушуючи його, брязкіт та хруск зламаних та розчинених дверей.

Коли нарід напругом посипав кривь їх у хату, Газіс лежав серед неї в останнім сконанні і тільки права рука його ще зворухнула ся передсмертним рухом.

1903 р. д. 20 цвѣтня.

ІЗ НАРИСІВ КАЛИНИ.

І. Лікарка.

Олексиха умирала. І відшептували і підкурювали, бурака тертого до підшов прикладали — не допомогло нічого. Болить під грудьми і коло серця, тай годі.

— Кличе кум попа, — радять сусіди, — най осьвятить влей. Будете знати, чого си тримати. Як дим із кадила тай сьвічок піде в стелю тай у вікна, то знак, що буде жити, а як у двері, так і душа її туди вйде, хотьби-сте що робили.

Закликали попа. Посходили ся сусіди та знайомі, дивлять я на дим, аж дух у собі запирають. Лиш закадили — а дим у двері, погасили сьвітло — теж!

— Не буде вам, любко, житя, не буде! — заголосила перша Василиха.

— Таже вона вже почорніла, як землев присипана... комуж тут жити! — жалує Явдоха.

— Вона вже й до стіни обертає си, — шепче Василь до Олекси.

На запічку спав тихо семилітній синок Олексихи і не чув що мамі ворожать; за те почула дочка, п'ятнадцятилітня Доця, що поралась коло печи.

— Мамкож моя, мамко! на що ви мне лишиєте? Що я без вас робитиму сама сирота! — заголосила.

Хора, що лежала на постели ледво жива, на сей голос наче прокинулась.

— Не плач, дитино... може мене Господь ще помилує!... Радьте ми, добрі люде... коби ми під грудьми пустило, може бих си ще піднесла, — простогнала слабим голосом.

— Може би ще по Томчиху з горбка післати, — радить ся кумів зажурений Олекса.

— Та де вже, куме? — як дим пішов у двері? А в тім, я не спинюю, трібуйте, аби-сте не казали, що-сте свою газдиню не ратували.

Післали по Томчиху. Не минуло і пів години, як отворили ся широко двері і вбігла здоровезна червона баба, троха з шляхоцька убрана. Хустина на ній завязана округло в гудаом над чолом, на плечах накинена велика тепла хустка.

— Слава Йсусу. —

— На віки слава. — І очи всіх звернули ся на неї. Томчиха оглянула ся по хаті і певним кроком приступила до постелі.

На вид її здорового, круглого лица, тепер від скорого бігу зрошеного потом, якась надія вступила в серце хорої.

— Ой любко, ратуйте мене!... коби мене так під грудьми не тиснуло, то бим ще прожила, — просила Олексиха.

Томчиха обтерла в поту лице і усїла в ногах хорої. Всі утихли і з пошаною гляділи на бабу, „що всякому звала раду дати“.

— Щож ви мене тепер, Олексихо, кличете, як на вас уже муравиця виступила, як-есте висхли як тота кочерга?

— Не гнївайте ся, любонько! Поможіть, коли ласка, — просить і собі Олекса.

— Най вперед випе порцію горівки, тай попоїсть троха, бо так нема до кого брати ся.

— Горівки ще би може й пролигнула, але їсти не годна, любко, — каже Олекса. — Вже й огірка давали, й оселедця приносили, та не годна, нема що й казати.

— Смажте ячницї — будете видіти, що з'їсть, — обставала при своїм баба.

Але хора й ячницї не хотїла їсти, що вже всі признали за неомильний знак близької смерти.

— Коби мене під грудьми пустило, — повторяла свое хора.

— Га, треба трібувати — може Бог поможе, що й пустить.

Закотила рукави від білої сорочки, а її здорові червоні руки стали слабу обмацувати.

— Давай горшка та коча, Доцю — задецидувала вкінці. — Як уже сесе не поможе, то нема що й казати, мусить умирати.

Дівчина кинулась до замисника, висипала з здорового чорного горшка бараболі на миску і подала.

Томчиха справно взялась до лічення. Налила в горнець капку води, на верх поклала жменю коча і запалила. По хвилі, як коча розгоріло ся, швидко обернула горі дном і приложила його під груди хорій.

Слаба почала стогнати, зразу тихо, а далі чим раз дужче.

— Бійте ся Бога, Томчихо, відійміть, бо не видержу.

Але Томчиха й не гадає. — Терпіть, — каже — кумо, най відтегне.

А баба чим раз гірше.

— Ратуйте мене, людоньки! Поможіть, бо без часу мину ся! — благає крізь плач.

Донька й собі в крик та до мами, а Томчиха як би й не до неї. Аж дивить ся, Олексиха біла як полотно, починає втихати. Тоді кинулась здоймати горнець. Та не так воно легко, живіт геть втягнуло в горнець, а хора лиш трошка дихає, вже й її обливає. Видить Томчиха, що біда.

— Давайте полїно! — Та як тарахне по горшку, лиш черепе розскочило ся!

Знала лічити, нема що казати! Але як кому на вік, тому й на лік, а бідній Олексисї і те не помогло, до рана й Богу душу віддала.

II. В почтовім бюрі.

Стояв посеред сїний, стару клепаню мав у руці, кожушина на нїм подерта, дірами та латками сьвітить. Сиве, довге волосє підгортав другою рукою за вухо, а його добрі, сиві очі журливо гляділи на мене.

— Та я, прошу ласки пана, за тим вироком, що має надійти.

— Що-ж то за вирок має бути, ґаздо?

— Таже за тоту січкарню. Другий рік тегне си. От клопіт учепив си мене тай годі! Якось рік минув тому в пилипівку, йдемо в кумом Максимом з мукою во млина до дому. Болото таке — страх, а він виходить із села проти нас...

— А що, каже, гавди, не придала би си вам січкаря? Я бих вам таку файну з Кракова записав — буде що видіти.

— Та чому би си не придала, але відки гроші взяти?

— Що троші? Хто вас питає за гроші? — каже Жид. — Той пан богач, випродати мусить, а за гроші не дбає, коли будете мати, тогди дасте. За 30 банок кому не треба той бере, а ви не хочете!

— Чому бисмо не хотіли, коби було чим платити. — Тай пішли собі далі.

Якись час приходить до мене письмо з бангофу: прийшла січкаря, йдять хлопц брати.

Падоньку мій! радимо си з Максимом, що робити? Я в него сиджу. Дітий мав четверо, жінку мав — відумерли всі — лишив-ем си як той палець саміський на сьвіті. Коровку лише маю, як дасть Біг з телетком на Покрови — тільки й мого маєтку, на що-ж мені січкаря?

Пішов я на бангоф звідати.

— Берн, — кажуть, — коли прислали, тут не може стояти, бо за то тра платити.

Як-же її взяти? Бідна головонько! Пішли ми оба з Максимом, відобрали її тай тягнемо, таки самі без коний. Я тягну, він попихає; відтак міняємо ся, а тут добра миля з бангофу. Притягнули ми. Розбиваємо з того дерева, що була оббита, а тут уже й людий насходило ся. Хотє видіти, як то я буду нею січку різати.

Відбиваємо, оглядаємо із всіх боків. Прбуємо — щось зле, ручки не годен припасувати. Хочу йти в хату за клецем.

— Дай, — кажуть, — поки! Кленцнеш, та ще що зіпсуеш. Пробуй так.

Якос ми заложили одну ручку, пробуємо. Зле, не йде. Придивляємо си, а то старе, попсоване, лиш зверху троха підмальоване, тай кінець.

Стояла тота січкаря у мене чотири дни. Приходили її оглядати мудрі люди, не такі як я і Максим, а всі кажуть: возьми тай заверни!

Забили ми її знов з Максимом у тоті дошки, взяли її тай відтягнули на бангоф. Позичив я гроший, заплатив за ню дорогу, як ся належить. Дали мені от той рецєпіс. „Сокоти-ж його, —

кажуть, — сей папір як гроші“. Сховав я його тут, маю при собі в чересї.

Якийсь час принося менї письмо. Даю читати: то, кажуть, пише в Кракова, абис платив за січкарю, бо тя позивати будуть. Гадаю: обминуло си письмо з січкарнею, тай байдуже!

Відтак якос прийшли до мене гроші — одинацять банок, знов з бангофу. Не хотїв, — кажуть, — купець січкарю навад узяти тай зліцитували. От тепер на! Падоньку мій, що тут робити?

Сховав я ті гроші разом з рецесом, — від тоді їх і доси ношу в чересї, — тай чекаю.

Аж тут минулого тижня приносить менї возняк письмо в суду. „Маєш, каже, термін за січкарю на понедїлок“, — тай пішов.

Пішов, а я забув запитати, на котрий того понедїлок тай до якого суду, ци до нашого, ци до великого, повітового?

Йду я в п'ятницю до нашого суду, шукати того возняка. Як раз виходит він против мене.

— До якого то суду, тай на котрий понедїлок, прошу ласки пана возняка, в сей форледунок?

А він і не дивив си! „На сей — каже, — понедїлок, тай до сего суду“.

Йду я в понедїлок до суду, тай беру Максима з собою — може, кажу, свїдка треба буде. Прийшли ми, чекаємо, чекаємо — не кличуть нас. Уже полудне, вже й далї — люди порозходили си, а ми чекаємо! Дивимо си, вже й пан сеньдзя виходить, а ми до него.

— Прошу ласки пана сеньдзя, термін нинї маємо.

Він за картку. Глип. — Та то — каже, — до Кракова тра було зголосити си до суду — але то вже за пізно, бо то акурат на нинї було.

Сказав тай пішов, а мене як косов підкосив. Господи, що-ж тут діяти? Хотїв я раз до того Кракова йти, як ми тоту картку прислали, але то, кажуть, страх далеко. Я дороги не знаю, їхати — кажуть, десятку тра дати за одного, а я стїлько маю, що на минї от та кожушина та петечина...

Нагадав я собі за одного радцу, що я його тут знаю. Він давно возьнеком був, письма розносив, відти я його темую; відтак ключником став, тепер тут пише, радцов се кличе.

От я прошу якогось писара: справте ме кажу, до того радци, я вам заплачу що скажете.

— Не маю часу! — Тай пішов, лишив нас. Вийшов знов якийсь панок. Кланяю си в землю.

— Справте ме, кажу, до того радци, я вам заплачу кілько маю, — а мавем півсема шустки в торбині. Взяв він мене оттак за плечі, отворив двері, таки коло нас, тай втрутив мене до середини. Дивлю си, сидить мій радця при столі тай пише. Як мя вадрів: — А ти що тут робиш, Білецький? — Я йому свою біду як вам тут, прошу ласки пана, розказую.

— Чому-ж ти давно до мене не прийшов? Хто тобі, каже, в петницю казав, що то тут термін?

— Таже возьнек казав, проше ласки пана, той високий, білєвий, що на ваше місце став.

— Га, що-ж робити? Тепер чекай вироку. Як прийде, холи зараз до мене, може що порадимо.

От я, прошу ласки пана, тепер за тим вироком ходжу на почту, питаю, аби він си де не заподів, бо ще маю надію, може той радця вгасит мою біду, може мя виратує з того лиха! Як ні, то возьнуть ще може й ту корову, що ми си остатна лишила, а тогди вже хиба в Органтину¹⁾ прийде си на старість іти, бо ще й люди сьміяти си муть, що за сїчкарнею й корова пішла!

III. Каліқа.

Вибирали ся на прогульку в гори, треба конечно коня під верх.

— Пійдіть до того каліки-бєвнїжки, у нього добрий кінь, — радить наш ґазда.

Ідемо добрий кавалок у гору, лісом. Перелїзли в десять разів воринє і надїбуємо вкінці хату старого інвалїда. Сїмя снідає. Ґазда з хлопцями сидить за столом на лаві, ґаздиня викинула здорову кулешу на кружок. Насипала в одну миску топленого масла і ложечку сировиці, в другу кипячого молока.

— Просимо на сніданє.

Навчена нашим ґаздою відповідаю:

— Декувати! снідайте здорові, дай Боже на пожиток.

По сніданю ґазда, хлоп здоровий зі знаком під правим оком, від шаблюки, з сивими коротко підтятими вусами, злїз із лави

¹⁾ Аргентину.

і тоді показало ся, що ноги у нього втяті по коліна. Через те його кременна постать не переходила ростом десятилітнього хлопця.

— Де-ж ви, газдо, набавили ся такого каліцтва?

— А на прускій війні під Кеніґрецом. Куля з канони трісла коло мене і підорвала мя разом з землею в гору. В тім я вснув (умлів). Буджу си, а я в долині. Земля коло мене зрита, ноги цілі покалічені. Обцає від чобота урвало — мантля¹⁾ і торністер пірвані, я цілий кровю злятий. Пробую на рачки дістати ся з берега в гору, але пан капітан, що сидів на кони недалеко мене: — Не лівь — каже — Мартисюк, бо ще раз дістанеш!

— Мені вже все одно, пане капітане!

— Не лівь, прийдуть з ношами і заберуть тебе.

Прийшли камрати, взяли мене на ноші, вінесли на гору, але до шпиталю не дістав ся, бо незадовго наші зрейтерували. І лишили мене на поли між трупами кінськими та людськими. Дес не один такий був, що не міг утікати так само, як я.

От лежав я тут три дни без ложки води. Трупи коло мене поставали як гори, а воняли так, що най Біг криє!

Вкінці надибали нас Прусаки тай забрали. Ей, то-то чемні люди, вони тай їх цісар, дай їм Боже здоровля.

— Того цісара вже нема, — відзиває ся газдиня, що на зелених капустяних листках саджала малай у піч.

— Най з Богом спочиває! добрий був для нас. Забрали нас калік у колію тай повезли. Чотири дни і ночі гнала колія не перстаючи. Завезли нас мало не на край світа, бо недалеко відти вже землі нема, лише сама вода. Перележав я там чотири місяці в шпитали, хотіли було прускі доктори ногу обтяти.

— Не дам, — кажу. — Як гинути, то на своїй землі; тут не хочу.

Аж от відобрав нас наш пан, дай му Боже панованє. Заплатив за бідних калік по девять карбованців, тай спровадив нас до себе до Відня.

Вилежав же я там два роки на ноги. По кісточці з мене виймали... Аж одного дня з ранку дивлю си, а моя нога, що вчора була тонка тай біла, геть спухла тай почорніла. Доктор каже:

— Ти Мартисюк, дай си, сараку, відрубати ногу, бо як ні, то лиш до одинацятої години будеш жити, а відтак смерть.

¹⁾ Вояцький плащ.

— Я не спиню, пане доктор.

Взяли мене тай замертвили. Буджу си, ноги нема.

До місяця рана загоїла ся. Аж тут моя друга нога як і тамта теж почорніла.

Знов каже доктор: — Дай ногу відрубати, бо як не даси, то лиш до девятої години будеш жити, бо то нога ліва, чорна кров дійде до серця тай смерть.

— Я не спиню, — кажу йому. — Тай відрубали й другу ногу.

В чотири неділи і тота загоїла ся. Взяли мене на колію тай повезли до Коломиї. Звідти ще сім миль у гори, приставили мене на місце аж до дому, віддали старій мамі до рук, а війт підписав письмо, що відобрав...

IV. Огонь.

Огонь? О, то страшна річ! Коло нас теж не давно горіло. Десь коло півночи збудив мене дивний галас. Отвираю очи — піла кімната в луні. Як раз напротив наших вікон горить жидівська хата.

Зриваю ся мов опарена та до мужа.

— Вставай, бій ся Бога! горить!

А він в просоня і очий не отворяє.

— Та най горить! А далеко?

— Але-ж уставай швиденько, то таки коло нас.

Зірвав ся, накинув поспішно де-що на себе, в однім черевці вибіг на двір.

— Буди діти! Збери де-що дорожше, а не асекуроване, щоб можна скоро винести. Маринка нехай дає води! — а сам скочив на драбину і на дах.

Бігаю мов непритомна... від колиски до ліжочка.

— Вставай, синцю! вставай, дитинко... уберіть ся, вийдемо на двір подивити ся на чічу.

Діти в плач. Як на теж річий їх не можу знайти (в поспіху сама скинула все під стіл), нема в що дітий убрати, а тут ніч зимна, осінна. Вкінці натягаю плащики.

Тимчасом на вулиці крики, Жиди мов мурашки бігають в подушками. Ясно мов у день, а горячо, що годі в вікно заглянути

З лускотом, трубленим, з факлями заїхала нам перед вікна пожежна сторожа.

— Слава Богу, — думаю собі, — може вже зроблять тому кінець. — Але не так то легко, бо вже два доми стоять в огни, а вітер змагає ся.

Подвіре наше повне людей. Сякий-такий чує себе в праві зайти в хату і давати свої ради.

— Ратуйте що, пані, огню лиш що не видно. Пан довго не видержать на даху, бо мало їм волосе не йме ся, так пече.

Боже мій! щож тут робити? Діти тримають ся мене, про ратоване чогось нема що й думати. Я стою майже не вбрана, безрадна, з зіницями розширеними трівогою, з бючим серцем. На щасте навинула ся мені старенька тітка Анна.

— Тіточко! беріть дітей, утікайте з ними в огород, а нуж хата запалить ся.

Тітка бере обоє і майже на силу витягає на двір. Там усїла під каштаном на лавочці. Маленьке держить на колінах, старше судорожно стискає її за руку.

Ну, тепер мені брати ся до ратованя. Перед усім треба щось доброго вдягнути на себе, бо не дармо часто кажуть люди, що „виратувались лиш у тім, що на них“.

Шукаю в найдальшій кутику шафи, але зі страху годі розвизнати навіть одєжину. Вкінці на силу затягаю щось на себе. Спідниця за коротка, кафтана годі загнути, але хто на се вважає?

Тепер ратувати що найціннійше... В тій хвилі хтось вибив шибу, чути виразнійше жидівські войки, сухий траск огню, команду сторожі. Один із стражаків сидить у полумю на дасі і рубає його сокирою. „Як він там видержить?“ — перелітає мені через голову, але нема часу застановляти ся! Я збираю з шуфляди все срібне начине в фартушок і вибігаю на двір.

Деж його подіти? Кому віддати? Не нагадуючи ся біжу за хату і як стій висипаю все в капусту.

Рада з доброго помислу, вертаю в хату. Якись непрошені помагачі зачинають де-що виносити.

— Дайте спокій, — розказує хтось инший, — то лише помлять і розкрадуть. Най стоїть.

Так... най собі стоїть... Лиш що коштовне, а не асекуроване казав муж виносити, але котре то? Анї руш не можу собі нагадати.

Хапаю подушки, але-ж се мабуть не найдорожше. Опісля згортаю безладно різні дрібнички з бюрка і туалети — застановляюсь — алеж се не найцінніше, а до того здаєть ся асекуроване. А книжки? теж. А сукні? Або я знаю? треба би подивити ся до поліси, але деж ключі від бюрка? не можна віднайти! Вони були вже заткнені у мене за поясом і нечаяно задзвонили. Ага! добре. Отворяю дверці і в тій хвилі знаю, що властиво повинна я найскорше винести. Мала деревляна скриньочка, а в ній усе золото моє, поліси, книжочки щадничі, словом, усе наше майно. Хвала Богу, що я собі нагадала! Але що з тим зробити? Не рішивши ся вибігаю на двір. Людей повно, щось до мене говорять, питають, але я нічого не розумію. Вкінці погляд мій паде на тітку під каштаном. Так! їй віддам до перехованя всі свої скарби. — Тільки пильнуйте-ж добре, тіточко!

Вертаю в хату і спокійніше вже починаю складати в простирала білизну, річи.

В тій хвилі прийшла до мене в хату сусідка Жидівка. Її очі перелякані, руки дряблять.

— Моя панечко, я вас маю щось просити. Зробіть мені сусідську прислугу, сховайте сесе; біг-ме не знаю — де подіти! Чоловік забрав річи на фіру і вивіз геть, а се лишило ся, — і подає мені нову березову мітлу, та кобілку з личка. — Тільки, сховайте, прошу вас, добре!

— Але-ж сховаю, сховаю, лиш дайте мені спокій, най збираю скорше річи.

Огонь зачинає пригасати. Робить ся холодніше. Хтось робить мені увагу, що діти померзли.

— Справді вони готові перестудити ся! Ідїть, тіточко, на долину до шевця, нехай біднятка огріють ся.

Тітка забрала ся з дітьми. Небезпека пошалу минає. Де-не-де ще бухає полумя та искри, але по більшій часті чорні згарища парують. Жиди з бочками достарчають раз-у-раз води. Сторожа працює невтомно. Вже й муж зліз із даху. Цілий чорний і мокрий, бо зливав і себе, аби річи на нїм не затліли.

Я ослабла цілковито, на силу завели мене до ліжка. Аж тепер зачинаю нервово плакати.

Муж успокоює мене, слуга з своїм тлумочком входить у хату, починають по троха робити лад і лагодять ся знов до спочинку.

Але я про сон і думати не хочу, хоч люди розходять ся і все помалу утихає.

Деж діти? Треба післати по них, нехай вертають. Прийшли. Маленьке вснуло на руках, старше з ляком, недовіжливо вступає в хату.

Тітка зачинає оповідати, що і кого виділа підчас огню. Вже лягаємо спати. Але де-ж скриночка? Вона її лишила на дворі під каштаном!

— І пропала справді? яка шкода!

Ні, не пропала, стояла під каштаном, аж її роса вкрила.

— А срібло?

З тим було гірше. Анї руш я не могла собі нагадати, де його поділа. Аж рано пішла Маринка по капусту на обід і принесла все до одного.

— А то чудо! І ніякої шкоди не було?

— Овва, була. Анї мітли, анї кобілки моєї сусідки ми ніде не могли віднайти.

Нечистий карбованець.

Образок

Гр. Квасницького.

Дурний — не дурний,
а й розумний не такий.
Нар. припов.

Південьський зимній вечір.

В сю добу аж підбігцем ішов до своєї квартири Яків Плюсіос, бурсак другої кляси, хлопець літ 12. Він носив до вчителя якусь книгу, з якої той давав йому щось переписувати, — і за се одержав карбованця. Маючи сього карбованця, він трусив ся: йому все здавалось, що от-от хтось кине на нього й одніме зарібок, який він добув уже власними руками.

— Вже не пропаду в голоду!—думав він, а гроші ще щільнійше придушив рукою в кишені до тіла.— Ні, так небезпечно. Що, як підійде хто й скаже: „Дай гроші!“ Прийдець ся оддати, а то вбє, бо як скажу, що нема, то сам знайде в кишені... Ага, а в халяву сховать! от дурний — і досі не прирозумів“.

І сьміючись самозадоволено, Яків оглянув ся на всі боки, чи нема кого, хто-б міг підслухать його таємну думку, в повагою опустил тремтячою рукою карбованця в халяву.

Тепер він дихнув значно вільнійше, та все таки коли зустрів ся з ким на дорозі, злякано придивляв ся до нього, чи нема часом у руках якого ножа чи иньшого струменту, бо йому все здавало ся, що всяк уже знає, де схований його карбованець, добутий власними руками.

— Ти чого тиняєш ся в сю добу? — враз прогрімів над Яковом як грім товстий голос; він аж назад оступив ся.

— Я... я ходив до вчителя... учитель казав прийти, — злякано й замявшись одказав Яків.

То був бурсацький надзиратель. Смикнувши добре Якова за вухо надзиратель сказав:

— Не сьмій тинять ся більше! Тепер час учення. — І пішов далше.

Яків аж зрадїв... Ще прудше побіг він до своєї квартири. Добігши до неї він ускочив у сїни і почав шарити руками по всіх стїнах, не знаходячи дверей до кімнати, бо переляк ще й досї не минув. Уже з хати бурсаки одчинили йому двері, почувши в сїнях шорох.

— Чого ти такий білий? — усі в один голос запитали в нього бурсаки, коли він вступив до кімнати.

— Еге, білий...

— Хиба що? може хто перестрів? — здивовано запитали знов усі.

— Ато-ж! — задихано одказав Яків.

— Та розказуй!

— Ну, та то мене зустрів надзиратель і казав, що поставить чотири „по поведенію“.

— Е, ка'зна що!

— А багато дав учитель? — запитав один цікавий.

— Скільки дав, стільки й буде.

— Мабуть багато?

— Мабуть під ніс? — додав другий.

— Чи хоч чаю давав? — спитав третій насьмішкувато.

— Сьмійтесь, сьмійтесь — а карбованця маю!

— А ну покажи! — загули гуртом усі бурсаки.

Яків із гордістю нагнув ся і почав длубати рукою в халяві, але карбованця не знайшов.

— Мабуть загубив? — знов підсьміював ся котрийсь.

Посумнілий Яків тим часом роззав ся. Витрусив чобота — карбованця нема; витрусив онучу — нема.

— Гм... — здивував ся він сам, ще гірше посумнівши.

Далі скинув другого чобота... Засадив руку й витяг карбованця. Враз повеселїшав, неначе вперше сьвіт побачив, аж засьміяв ся.

— Ось дивїть ся!

Білі бурсаки кинулись до нього, вихопили з рук того карбованця і почали уважно роздивлятись. Не було ні одного бурсака, в руках якого не був би той бідолашний карбованець. Яків же тільки з гордістю позирав скося на всіх.

— Дивись ти! — казав майже всякий, до кого в руки попадав ся карбованець, — я не думав...

Нарешті всі вже обдивились; понесли ще й хазяйці показати. Яків і собі пішов за бурсаками.

— Матушко, дивіть ся: який малий, а вже сам гроші заробляє.

— Молодець, молодець, — узявши карбованця казала хазяйка і подивившись оддала його Якову.

Всі знов вернулись у бурсацьку кімнату.

— Е, тепер з тебе, брат, могорич: купи гальби!

— Ого, не мав на ка'зна що тратити гроші. Я лучче куплю щось гарне, якусь книжку...

— Яку книжку? може грецьку граматку ту, що в тебе нема?

— А вже-ж!?

— А що-ж?

— Я випишу з Кнїва.

— Ого, бери вище! наче ще тут і нема?

— Тут нема такої.

Згодом трохи бурсаки заспокоїлись і почали знов учти лекції. Вивчивши їх вони повечеряли й полягали спати.

Давненько вже всі бурсаки хропли, один тільки Яків не міг васнути, а все думав, щоб його зробити з тим карбованцем.

— Ні, книжку не куплю; на віщо вона мені? Лучче куплю щось з'їсти... Ні, з'їм тай нема. Треба щось купити таке, щоб не тратилось, а щоб на завсіди оставалось на памятку і щоб гарне було...

Так думав Яків, перевертаючись у постелі з боку на бік. А храп учнів лунав гучно з усіх боків кімнати... А бідному небозі все не спить ся: карбованець спокою не дає. Він підвів ся і сів у постелі, щоб трохи розігнати свої думки. Ненароком глянув на свої чоботи, що якомсь чудно заблищали бевлїчю очий. Чуб у нього на голові так дубом і підняв ся. Він іще уважнїйше придивляється. Коли ті чоботи зненацька почали чогось ворухитись і тут же в них десь узялись і ноги і руки і голова. Далі ті

чоботи вмить піднялись на ноги й заходили по хаті. Яків із ляку вже себе не пам'ятає і обезсилений зліг на подушку. А чоботи все ходять по хаті, щось розмовляючи проміж себе незрозумілою для Якова мовою. Нарешті один підійшов до Якова і нахилив ся над ним, торкаючи довгим своїм волосем його лице, од чого по всьому тілу Якова розбігались холодні мурашки.

— Ти спиш? — запитав він. — Спиш? Я маю щось тобі казати. Дивись, ось твій карбованець переробив ся на якого золотого. Глянь!

І той чобіт поклав тут Якову на долоню здоровезну золоту круглу монету. Яків якось похапливо, мимоволі схопив її, маючи на увазі багато де-чого собі накупити; але тут же вмить загув кудись униз, у якусь безодню. Він вмить опинив ся десь серед якихсь чорних людей, яких і досі ще ніколи не бачив, а про яких тільки читав у книжках.

— Се-ж чорти! — мигнуло у Якова в голові. — Якже я вийду відсіль? а тут ще треба буде швидко йти і до класи...

Але гаразд він і не роздивив ся округи себе, як тут підійшов до нього сам найстрашнійший „чорт“ із довжезним хвостом і величезними рогами.

— Тобі чого тут треба? — запитав він Якова по латині Яків аж здивував ся, що й чорт уміє балакати по латині. — На віщо ти наші гроші взяв? — питає чорт далі. — То гроші нечисті, тебе недостойні: верни їх назад, а то кепсько буде... — і взяв із рук у Якова ту золоту монету. — А щоб і на другий раз ти не здумав узяти знов таких грошей, то покажіть йому, хлопці, освіту... — і тут кивнув рукою до інших чортів, що стояли купкою.

Ті зараз кинулись на Якова й почали його стьогати хвостами по чім попало, розливаючись гучним реготом по всій безодні. Потім один із чортів з одним довгим як у оленя рогом як штуркне Якова в бік, так він і вилетів на сей світ...

Тут Яків проснув ся. Се сон. Він лежав чогось уже долі коло самого стола, держачись рукою за здорову на лобі гулю, а не на ліжку. Ще тільки починало сіріти. Яків усе пригадував, що з ним було в ночі. Він поклав, що все те було дійсно з-за того нечистого карбованця. „Тай здорово-ж ударив чорт рогом!“ подумав він, придушуючи лівою рукою гулю, а правою хрестячись.

Далі встав, узяв карбованця добутого власними руками і не одягшись сквапно вийшов на двір.

— Нехай тобі цур, нечистий карбованцю! — сказав Яків і кинув його на шлях, заплющивши очи. — Се через тебе: як я тепер піду до класи?

Вернувшись до кімнати він заснув іще...

БУРСАЦЬКІ ГАРАЗДИ.

Ескізи Юзюка.

I. Бурсацький обід.

Одні за другим стали влітати задихані до хати. Кождий кидав на ліжку книжки і скидав шапку. Котрий веселий, бо в школі йому повело ся, — бігав по хаті, втирав руки, або приступав до кого і зачинав розповідати, як то „професор коло него крутив ся“ і таки не „вирвав“. Кождий розповідав і не зважав, що ніхто сего не слухав. Котрому „впекло ся“, то або ставав де в кутику, або лягав сумно на ліжку і не відзивав ся ні до кого.

За хвилину зійшли ся всі і стали нетерпливити ся, що „льокалька“¹⁾ не дає ще обіду. Кождий був голоден, як пес. Хто мав від ранку кавалок хліба під подушкою, виймав його і їв. Коли се інші побачили, прискакували і просили „кавальчик“.

„Седмичник“²⁾ приніс тарелі, ложки і вилки. Всі кинули ся насамперед до ложок, щоб йому не припала жовта³⁾.

Григола приніс хліб із „пекла“⁴⁾, краяв і давав кождому по кусникови, старшим більший, „шкрабам“⁵⁾ меньший. Хто дістав, зараз обкусував його — „рівнав“ і не один з'їв трохи не весь.

¹⁾ Льокалька = льокайка, служниця. Слово з бурсацького лексикону.

²⁾ Ученик, що через тиждень услугує при обіді і ходить до каснера за грішми на їду.

³⁾ В бурці було кілька жовтих ложок, яких ніхто не хотів брати, бо їх смак був гіркий.

⁴⁾ Пекло = спіжарка.

⁵⁾ „Шкраби“ — бурсацький вираз на учеників другої, першої і пригатовляючої класи.

Тимчасом „седмичник“ приніс борщ у великій, голубій вазі. Наперед стали набирати собі „старші“. Вони брали саму „гущу“, і повні тарелі. Молодшим лишала ся сама „дзьимка“ — а „седмичникови“ саме сподинє.

Всі сербали смачно і скоро. Коли припадково хто знайшов у борщи стоногу або таргана, то викидав його другим кінцем ложки, кляв „льокальці“ і їв спокійно дальше.

„Седмичник“ скінчив найскорше і пішов по „лягуміну“. Інші покінчили також і знов стали говорити про те, як їм по вело ся в школі.

„Седмичник“ застукав ногою в двері, щоб йому отворити. Крайній скочив від стола, отворив седмичникови, що ніс у руках три тарелі з логазою.

— О, нині знов „зелізна“¹⁾ каша — я так її не люблю. Сто раз волію „золоту“ або „деревляну“.

— Я також... — сказали інші.

І всі стали кушати „зелізну“, обнюхавши вперед, чим мащена. Звичайно мастили її олійом, що його чути було на три милі, розпущеним із водою. Дехто взяв у рот кілька ложок, декотрі й не тикали її. Лиш Сухонький, що його звали „голодняком“, згорнув із кількох тарелів до свого і мав надію з'їсти ту „гору“.

Повставали від стола, один ляг на ліжку, другий сів на куфер і їв хліб — а остаток ховав під подушку. „Седмичник“ збирав тарелі і двигав їх до кухні. Сухонький доїв свою кашу і відніс сам таріль до кухні — „седмичник“ уже не хотів.

II. З седмицею.

— Чукурею, йди-ж сюди, — сказала Микицейка, вглянувши через двері до бурсацької „цимбри“. — А вбери ся — підеш в „седмицею“²⁾.

Чукурей вложив „пропирацію“ і книжку і поклав до своїх книжок. Убрав ся і прийшов до кухні. Старий Микицей сидів коло стола і кінчив писати „седмицю“.

¹⁾ »Зелізна« каша в бурсацькій бесіді = логаза, ячмінь, »золота« — кукурudzяна, а »деревляна« — гречана.

²⁾ Іти з седмицею зн. іти до касиєра по гроші на їду. »Седмиця«, се карточка, де з одного боку списано, що в тижни будуть буреаки їсти, а з другого, кілька які віктували будуть коштувати.

— Вже й на тебе прийшла черга, підеш із „седмицею“. Тай скажи, що дров уже нема, аби купили.

Микицей устав і подав Чукурєви картку паперу. Чукурєй взяв її зі страхом і вийшов.

— А не забудь за дрова сказати, чуєш? — наказувала Микицейка.

— — — — —
 Іде малий Чукурєй дорогою. Тяжко йому на серці і страшно. Він не був іще ніколи „седмичником“. А тут інші уповідають, що се дуже поганий „уряд“. Треба йти до пана Лонцького. З попівського сина зійшов на коваля, тому дуже „злосний“. Він ніколи не хоче дати грошей і треба ходити по кілька разів на тиждень, — а до того він дуже сварить ся.

— Та нічого; він, кажуть, стає ліпший, як його поцілувати в руку... то може й не буде кричати. — Так потішав себе малий Чукурєй, та страх таки не опускав його.

Завернув в улицю, де була кузня пана Лонцького. Побачив його зза паркана, як стояв на порозі з заложеними руками.

Бояв ся іти від разу. Вернув ся і поволи похажав дорогою та поглядав зза паркана на Лонцького. Потішав себе вправді тим, що „се“ буде тревати лиш кілька мінут — та думки думками, а страх стояв перед очима.

Аж вкінці перемиг себе, вібрав ся на відвагу.

— Прецінь не буду чипіти до вечера — подумав. Став поволи наближувати ся до кузні. Ішов відважніше, бо Лонцький зайшов був до середини. Скинув шапку і — крок, два і вже був у кузні. Покірно приступив до Лонцького, поцілував його в руку і подав „седмицю“.

— То що? — крикнув сей строго. Взяв на очи окуляри і став читати.

Відтак виняв два ринські, дав Чукурєйови і сказав:

— На, тай кажи, аби трохи відписали, то за багато, — я стілько не дам...

— Та ще, прошу пана, дров не... — зачав Чукурєй.

— Рушай, — крикнув Лонцький, — тай приноси зараз „седмицю“.

— — — — —
 — Та лише стілько? — сказала Микицейка, як Чукурєй давав їй гроші. — Чому не просив більше? Та сего й на два дни не стане.

— Не хотіли пан дати, були такі злосні...

— А за дрова казав ти?

— Казав, та вони нагнали тай казали, аби переписати „сидмицю“, бо за багато грошей.

— Таже тут уже так мало пораховано, що не мож уже зменьшити. Чого вони хотять? В місті така дорожня... Давно якось і таньше все було і більше грошей давали. М'ясо було чотири рази на тиждень — а тепер уже й два рази за багато... Чим будуть хлопці дихати, з чим учити ся?

Так говорила Микицейка; жаль їй бідних хлопців, що будуть мати кепський харч.

А Микицей сидів похилений при столі та дивив ся, що можна би зчеркнути...

III. Ошуканець.

Лежав сумний на ліжку. Порожне черево було причиною його смутку. Бурсацької їди він не міг їсти, бо добра вона була така, що годі що до уст узяти зі смаком. А він до того хорій на жолудок...

Голодував так часто. Коли нераз надоїв йому голод таки на добре, йшов до якого товариша і зичив у нього грошей. І зичили йому, хто два, три крейцарі, а декому був винен і по шістьці. Так привабляло ся тих довгів на корону.

— Звідки він їх віддасть — думав? — Тато не дасть нічого, книжки вже не має ні одной своєї. Звідки, звідки?...

Коби знайшов де! Гм, не дурні люди губити, ховають гроші добре.

Позичити?

Та в кого? Тай і так треба потому віддати.

Вкрасти?

Гм! а може... Тільки де? У товаришів ні — не мають. Де инде не має доступу. Де-ж, де-ж?...

Нараз лице його роз'яснило ся... Видко щось щасливого придумав...

— Добре, отже лиш се, инакшої ради нема.

Встав, видер із „проперації“ картку паперу, сів на остороні і став щось писати.

Його часто заставляли писати „седмицю“. Лонцький знає се письмо. Напише тепер, понесе і дістане гроші. Хто опісля довідасть ся? Лонцький його не пізнає. Опроче він буде уперто відпирати ся: „Не я, тай не я“ — і вини йому не докажуть ніяк.

Вертав утішений від Лонцького. Дістав два ринські. До того не видів його добре, він загорнув ся був у плащ. Тай голос змінив. — Хоч би й було що, то не пізнають... Пішов до міста і накупив собі в будці багато цукорків, чоколядок і т. д.

Батько його віддав гроші пану Лонцькому і просив, щоб не розголошувати вчинку його сина. Чув жаль до бурсаків, що кожний сьвідчив на його некористь... Навщо кожний признав ся, що дістав від нього довг того і того дня, та ще й що кожного трактував цукорками...

Чув жаль до всіх...

А син думав, що йому вдало ся... Не знав ні про що...

ІЗ ПОЕЗІЙ Г. ГАЙНЕ.

I. Lebensfahrt.

І співи і сьміхи, і сонечко сяє,
І хвиля блискуча наш човен гойдає;
Сижу я між друзів, скрізь очі ясні --
І весело в серці і легко мені!
Розбило наш човен на дрібязки море,
Не виплили друзі із виру на горе:
Вони потонули в вітчизні своїй —
Мене кинув бóрвій на беріг чужий.
Знайшов я там човен ще красчий, пишніший,
В нім нове залася і спів чарівніший,
І хвилі чужії гойдають що мить...
Як край мій далеко! Як серце щемить!
І регіт лунає і стогнуть снастини,
І вітер суворий рида що хвилини;
Остатню зорю вже затемріло вкрай...
Як тяжко на серці! Далеко мій край!...

II.

Отроєні пісні мої.
Чи-ж може инакше то бути?
В моє пишноквітне життя
Влила ти чимало отрути.

Отроєні пісні мої...
Нема тут ніякого дива:
Багато в сїм серці гадюк,
Іти, моя зірко зрадлива!

III. Король Генрих.

На дворі в Каноськім замку
Сам король германський Генрих
Гріх, покута, босий в рям'ї...
Ніч холодна; дощ спадає.

А із замку визирають
Два обличчя; осьвіщає
Місяць лисину Григора
І Матильди пишні груди.

І задублими устами
Мимрить Генрих Pater noster,
Але-ж в серці королівськім
Потай шепче і клянесть ся :

Там далеко в ріднім краю
Піднялись високі гори,
В їх глибоких, темних надрах
Єсть залізо на сокиру.

Там далеко в ріднім краю
Піднялись бори темряві,
І росте в найвищій дубі
Там держално на сокиру.

Ти, мій любий, вірний краю,
Ти зростиш ще й чоловіка,
Що гадюк моєї муки
Розсіче сокири лезом!

IV.

Серце! На бік всі печалі:
Згине доля нависна!
Знов верне тобі весна
Що морози одібрали.

Ще-ж хорошого не мало:
Сьвіт широкий — справжній рай
І чого-б ти не збажало —
Вільно, серце, все кохай!

V. Осторога.

Ти такі книжки дрюкуєш?
Любий друже, — ти загинув.
Хочеш шану й гроші мати:
Мусиш низько гнути спину.

Я не радив би ні за що
Так балакать про народ наш,
Так балакать про попівство,
І про пишних можновладів.

Любий друже, — ти загинув!
Язика попівські довгі,
Довгі руки мають дуки,
А народ довжезні вуха.

VI.

В мою похмуру ніч зійшла зоря чудова,
І в серце хворее розвага леть ся но́ва,
І обіцяє новий рай...
О, не зражай!

Немов до місяця бурхливе рветь ся море,
Так лине до тебе, моя хороша зоре,
Це серце стомлене у край...
О, не зражай!

VII.

Під чорним вітрилом корабль мій пливе,
 Крізь море бурхливе й страшне,
 Ти-ж знаєш, як темно в сім серці смутнім,
 І тяжко ганебиш мене!
 Невірно, мов вітер серденько твоє,
 Од мене до інших майне!
 Під чорним вітрилом корабль мій пливе
 Крізь море бурхливе й страшне!

VIII.

Ніч вкрива шляхи незнані...	Ясний місяць! тихим сяйвом
Хворе серце... хворе тіло...	Геть женеш ти жахи ночі
Тихе сяйво лле ласкаво	І вже тануть в серці муки
Місяць ясний з небосхила.	І слеза туманить очи!

IX.

Наче місяця одсяйво,	Так і ти живеш безжурно,
Що гойдають дикі хвилі	Твоє личенько дівоче
А він сам пливе спокійно	Лиш тремтить в щім хворім серці,
По блакитнім неба схилі.	Бо само воно тріпоче.

X.

Весь світ став сліпий, увесь світ став дурний
 І губить свій смак що хвилини,
 „Недобрая вдача“ — кричить він мені, —
 „В твої красуні-дівчини“.

І люди сліпі і люди дурні
 Й ніколи тебе не спізнають,
 Не відати їм, яким жаром-вогнем
 Твої поцілунки палають!

Переклала

Людмила Старицька.

Шифровані телеграми.

Оповідане

Елїота Флявера.

Коли вже було певне, що містріс Коклей вибереться на три місяці за границю разом із доньками — Бельльою, Фльоренсою і Корою, — постановлено також заполасти книгу шифрів, при помочи яких вони могли-б дешевим способом порозуміватися телеграфом із містером Едвардом Коклейом.

— Усі так роблять — казала містріс Коклей. — Коли містріс Баррет їздила за границю, вона також уложила зі своїм мужем книгу шифрів і запевнювала, що за ощадности на телеграмах купила собі нову паризьку сукню. На кожній телеграмі заощаджувала вона від одного до десяти доларів. Вона каже, що як би була післала ще кілька телеграм, то їй було-б удалося заощадити ще й на капелюх.

Таке розумоване викликало в містері Коклею здивоване, одначе він згодився на уживане шифрованих телеграм.

— Добре — сказав він — та коли ви представляєте собі, що кожда телеграма вислана шифрами, приносить надавцеві дохід, то я думаю, що мені найліпше оголосити себе відразу банкрутом.

— То хіба я не аберігаю гроші на кожній телеграмі при помочи шифрів? — спитала містріс Коклей. — А кожний збережений пенні можна вважати заробленим!

Містер Коклей ще більше похнюпився, та діставши від жінки обіцянку не зароблювати тим способом більших сум, сказав, що дістане книгу шифрів.

— Що за глупота! — відворкнула містріс Коклей; — ви найдивніший на сьвіті чоловік! Ми самі уложимо свою книгу з фраз, які нам можуть бути потрібні.

Містріс Коклей не була з тих жінок, що говорять про яке-будь діло не обдумавши його основно; тому вона зараз же виймила із стола дві книжки з реєстрами жіночих імен, які на її думку могли знаменито служити за шифри.

— Так, тепер — сказала вона — укладайте фрази, а я буду записувати їх проти імен.

— Я думаю — сказав глибокоумно містер Коклей, — що передусім треба нам уложити фразу, яка поясняла-б мені, де шукати того, що ви забудете і я буду змушений посилати вам.

— Я не забуду нічого — сухо відповіла містріс Коклей.

— А все таки ви так робили, кілька разів їхали кудибудь — м'яко замітив містер Коклей.

Містріс Коклей спалахнула з обурення; але що в глибині душі признавала чоловікови слухність, то виписали проти кількох імен фрази в роді таких: — „В шафі на білизну“, „в бюрку або шафі“, „в касі“ і „ви знайдете“.

— Павзу — пояснила вона — я полишаю для власних імен або назв річий, які прийдесть ся класти на їх місці при укладанню телеграм.

— Розумію — відповів містер Коклей. — Тепер запишіть фразу, що повідомляла-б мене про зміну пляну вашої подорожи. Виж усе зміняєте його.

Містріс Коклей закусила злобно губи, але вписала в книгу — „маршрута змінена“ — „пишіть до —“.

— Так, тепер іще що до того, що ви погубили пакунки — не переставав диктувати містер Коклей — бо ви все губите куфри. А потому ще одно: ви все цілком несподівано лишаєте ся без гроша!

— Досить, Едварде — сказала холодно містріс Коклей. — Я допишу решту без вашої помочи, перепишу до другої книжки і одну з них лишу вам. Ви ніколи не оцінюєте моїх забігів уменьшувати видатки. Представте собі, що котрась із наших доньок захорувала в дорозі або щось такого; вам очевидно захочеть ся мати докладну звістку про те; але в ту саму пору ви не в силі оплатити такі телеграми, коли кожде слово стоїть трицять-сорок центів.

— Впишіть усе, що треба — відповів він смирно, — я опісля вивчу якось усе те.

Він був рад спасти ся від укладання шифрованої книги, про яку за п'ять хвиль забув уже зовсім.

Перша подорож на континент являєть ся в американській родині окремою подією, тому в останніх днях перед від'їздом усі якось занепокоєні і в домі страшна суєтня. Потім, коли родина від'їде, а її голова лишить ся сам, він навіть відчуває деяку полехшу; в нього з'являєть ся приємна свідомість повної свободи; він може вернути з „Бесіди“, коли хоче, обідати, коли йому забагнеть ся. Одначе він не довго напоюєть ся тою свободою — тиждень, другий, і йому вона вже надоїдає і він знов заміняв би її радо за своє родинне жите з усіми його невгодами. Але в перших двох тижнях по від'їзді родини він не дуже тужить за нею і вповні щасливий.

Містер Едвард Коклей не мав також причини тужити і непокоїти ся, доки одного краснаго ранка не дістав телеграму такого змісту: „Анна Естера. Понеділок. Лявра“.

Того ранка його голова була не дуже ясна з причин, про які ми замовчимо; тому він прочитав телеграму два рази.

— Лявру я знаю — пробуркотав він; — Лявра, то моя жінка, але хтож то до чорта та Анна Естера — Понеділок? Яке мені діло до неї?

Тут пригадав він собі нараз шифровану книжку. — Господи, та вона забула передати її мені! Де вона може бути?

Тому, що телеграму доручено йому в канторі, він заразівсько вибрав ся домів. По всій правдоподібности телеграма повідомляє його про щасливе прибуте родини до Лондону, але хто знає! Треба зараз же розшукати книжку. В дома лишили ся були до услуги йому покоївка і кухарка. Першу застав він у своїй бібліотеці, як обтирала порохи з книг.

— Мері — сказав він розсіяно — знаєте ви що про Анну Естеру?

Покоївка глянула на нього здивована.

— Те, я хотїв сказати, де шифрована книжка? — поправив ся він. — Ви очевидно не чули нічого про Анну Естеру, але в книжці вона є. Бачили ви її, де вона?

Покоївка похитала головою і підійшла до дверей.

— То книжка з реєстром жіночих імен. Містрис Коклей телеграфувала мені тепер: Анна, Естера, Понеділок — а я не знаю, що то значить.

Не знайшовши книжки містер Коклей здецидував ся написати до жінки, щоби пояснила телеграму і сказала, де стоїть книжка шифрів. Тим він і заспокоїв ся, надіючись, що до відповіді на його писанє жінці не доведеть ся перестрашувати його незрозумілою телеграмою. Дні минали, він не діставав нічого і подумав, що поступив цілком правильно; через те він заспокоїв ся вповні і ціла та історія вилетіла йому вскорі з голови. Та при кінці тижня він дістав телеграму, що ще більше забила йому голову від першої тому, що місцем висилки її був Париж, а зміст звучав: „Женевра, Жен-ва, Лявра“.

— В Парижі — пробуркотав він, а телеграма висунула ся з його омлілих рук.

— Вона повинна була перебути в Лондоні цілий місяць, а вона вже в Парижі. Що стало ся? Женевра, Женева, Женева Женевра; Женева Женевра! А мій лист... Господи. Вони-ж його не дістануть, коли виїхали з Лондона. Ні, треба знайти конче книгу шифрів, що там не було-б. Я повинен знати, що з ними скоїло ся. Женевра — Женева звучить якось зловіщо...

Він полетів домів повторюючи Женевра, Женева.

— Я ніколи не чула про неї нічого — заявила кухарка отворяючи йому двері. І коли ті історії з іменами незнайомих жінок не устануть, вам треба буде щось зробити, бо тут видно недобре.

— Ах, ви не розумієте! — кликнув містер Коклей. — Мені, щоби там не було, треба знайти книгу! — І тут, не вважаючи на своє роздратованє і нетерпливість найти книжку, містер Коклей роз'яснив подрібно служниці, в чім діло, спасаючи таким чином репутацію розумного чоловіка, яку мало-мало не втратив. Покоївка і кухарка згодили ся зараз же взяти ся до шуканя книжки, а сам містер Коклей побіг до телеграфічної стачії і вислав жінці телеграму до Парижа: — Де стоїть шифрована книжка?

— Завтра, сказав він собі, вияснить ся все те і я довідаю ся й про найгірше.

Вечером на „Бесіді“ був він дуже розсіяний і нахмурившись сидів на боці, чим звертав на себе загальну увагу тому, що звичайно був веселий і товариський. Та річ у тім, що він вмовив у себе вкінці, що стало ся щось страшне, бо чого-ж би вони так

поспішно виїздили до Парижа? Невно щось притрапило ся котрійсь із дівчат. Він пригадав собі нараз, що в Парижі Пастерівський інститут і страє ся увесь; його розстрясній фантазії представляли ся всякі страхи.

— Завтра, завтра дізнаю ся про все! — потішав він себе.

Вичікувана телеграма прийшла - - се було очевидне, що його телеграма отримана — і він зараз довідаєть ся про все. Він прочитав: „Дельля книжка мойї Стельля Бельля Стельля Ельля Лявра“.

Він попав у розпуку. Хотів щось говорити, але голос не дописав йому. В нього проявила ся непоборна жадоба чийогось співчуття, потіхи; він зайшов тому до сусідньої кімнати свого товариша і оповів йому, що притрапило ся.

— Телеграфував, щоб довідати ся, де книжка з шифрами, і в відповідь дістав — Дельлю, Бельлю, Ельлю і дві Стельлі.

— Ну,— сказав його товариш,— а в котроїж із них є книга? Як ви думаєте?

— Ах, ви не розумієте! — простогнав він. — Таж то все шифри! Слово „книжка“ вона подала в телеграмі, а все иньше, кожде імя — се ціла фраза; вона передає мені масу річий, а я нічого, нічого не розумію і не знаю. Я нічого не знаю.

Цілком зденерований ввійшов він до кімнати для курців, а що все повтаряв без перестанку „Дельля, Бельля, Ельля і дві Стельлі“, то очевидно всі були здивовані і на його адресу посипали ся питання:

— Та деж вони, де ті жінки? — спитав один молодий чоловік.

— В Парижі! — жалібно відповів він.

— То чогож вам непокоїти ся? — питав далі молодий мужчина. — Таж вони сюди не приїдуть!

— В тім то й діло! — з розпукою промовив містер Коклей; — по чім я знаю, може вони вже в дорозі сюди!

Знайомий відійшов від нього, жалуєчи його щиро. Він не зовсім зрозумів, у чім річ, але в кождім разі не міг не жалувати чоловіка, пригнетеного таким числом жіночих імен.

Містер Коклей зовсім зденерований і заглиблений у страшних думках сидів у куті читальні, а в коло нього гляділи всі на нього зі співчутєм і дивували ся.

Нараз з'явив ся в дверех хлопець із його кантору і подав йому телеграму.

— Ну, вкінці! — радісно крикнув містер Коклей.

— Надіюсь, що добрі звістки? — сказав йому поважний панок, що слідив за ним цілий час.

— О певно! — відповів він із властивою йому веселістю, що відразу вернула, розпечатуючи телеграму.

Він прочитав її і впав на крісло.

— Щож? спитав панок.

Містер Коклей передав йому мовчки, з розпукою на лиці, телеграму. В ній стояло: „Фльоренс, Фльоренс, Фльора, Дора, Кора. Кора, Дора, Нора. Лявра“.

— Господи, Боже мій! Та якже се могло стати ся? — спитав зі співчутєм поважний панок.

— Не знаю! — відповів слабим голосом містер Коклей. Довкола них стовпили ся й иньші члени „Бесіди“. Вони малп так щиро співчутливі міни, що він виймив із кишені й попередні телеграми і розложив їх на столі.

— Цілковито дневник жіночого пансіона! — завважав хтось. Та містеру Коклею було не до жартів. Він поглянув із докором на того, що говорив, і сказавши: То шифри — вийшов.

Один із членів „Бесіди“ почислив імена і заявив, що їх 22. Чотири Льори, три Фльоренси, дві Стельлі, дві Кори, дві Дори і по одній Анні, Естері, Женеврі, Женеві, Дельлі, Дольлі, Ельлі, Фльорі і Норі.

— Я ніколи не чув про такі шифри — додав він; — я певний, що то хтось по просту пожартував собі з нього.

Се здавало ся дуже правдоподібне, а що мужчини вмють і люблять робити сплетні не згірше від жєнщини, то зачали ся всякі балачки і насьмішки.

Тимчасом містера Едварда Коклея стрітила перед домом його покоївка з пошукуваною книжкою шифрів у руках.

— Чи ся книжка? — спитала вона, передаючи її йому.

Містер Коклей відразу помолодів на кілька літ.

— Та сама, очевидно — урочисто викрикнув він. — Де ви знайшли її?

— Та в кімнаті, де робить кравчиха, у шафі між старим платєм; її очевидно якось серед рейваху закинули туди! — відповіла покоївка.

Містер Коклей зайшов до себе в бібліотеку. Ось що прочитав він у книзі шифрів:

Анна — „Все добре“.

Кора — „Захорувала“.

Кароліна — „Можемо видати зайвих 500 доларів на тоалету?“

Делья — „Ви знайдете“.

Дора — „Нічого серйозного“.

Естера — „Від'їзимо до Парижа“.

Олена — „В шафі на біле“.

Елья — „В шафі в кімнаті кравчині“.

Фльоренс — „Пляни змінені, пишть до —“.

Франціска — „В касі“.

Фльора — „Зайшла приключка“.

Женевра — „Дальші письма посилайте до —“.

Люїза — „Пришліть телеграфічно 100 доларів. 400 доларів пришліть поштою“.

Медге — „Небезпека. Виїздіть найближчим пароплавом“.

Нора — „Не стає грошей. Вишліть 500 доларів поштою“.

Стелья — „В бюрку або шафі“.

По короткім часі він вернув ся на „Бесіду“ в знаменитім гуморі.

— Ну, щож ваші женщины? — спитали його.

— Я знайшов їх — відповів він.

— Знайшли їх?

— Так, у книзі шифрів.

— Ваші жарти переходять у такі фази, що нам зовсім неврозумілі! — їдко завважили йому.

— Не фази, але фрази — поправив він і виймивши телеграми з підстрічковим перекладом, передав їх для загального огляданя. Всі читали ось що:

„Анна. Естера. Понеділок. Лявра“.

„Все добре. Від'їзимо до Парижа в понеділок. Лявра.“

„Женевра. Женева. Лявра“.

„Адресуйте дальші письма до Женеви. Лявра“.

„Делья книжка моїй Стелья. Белья. Стелья. Елья. Лявра“.

„Ви знайдете книжку в моїй шафі або бюрку, в бюрку або шафі Бельї, або в кімнаті, де робить кравчиха, в шафі. Лявра“.

„Фльоренс. Фльоренс. Фльоренс. Фльора. Дора. Кора. Кора. Дора. Нора. Лявра“.

„Пляни змінені. Пишіть до Фльоренції, в Італії. З Фльоренсою зайшла приключка. Нічого серйозного. Кора нездорова. Нічого серйозного. Не стає гроший. Вишліть 500 доларів поштою. Лявра“.

— Тут щось не теє — повторяли один другому за його спиною члени „Бесіди“, споглядаючи на нього з підозрієм. І він знав, що вони йому не повірили, не повірили його шифрам.

Другого дня рано містріс Коклей була розсержена і огірчена такою телеграмою:

„Ніякої ошадности крім страченої репутації. Спаліть книгу ваших шифрів“.

Містер Коклей знав, що те посланіє огірчить жінку. Та він був переконаний, що се буде лише справедливе; він ще дістав свою пайку огірчення від її телеграм.

Переклав *В.*

Галицько-руське письменство 1848—1865 р.

Уваги й спомини Остапа Терлецького.

IV.

Конституційний перелом у державнім житю австрійським робить перелом також у житю галицьких Русинів. З ним, думаю, кінчить ся період урядової курателі над народом, що тягнув ся майже сто літ, 1772—1862, коли уряд був усьо, а нарід нічого, коли кожда, навіть найдрібніша справа публична була в руках уряду. Тепер зачинає ся друга доба, яку я назвав би добою самостійних поривів і змагань. Оба сї періоди не вплили із внутрішнього житя і розвитку самого народа; спровадили їх внішні впливи і обставини, а нарід наш грає в них лише ролю пасивного діяча. Ставши частиною великої держави, що мала свою відрубну історію і відрубні інтереси, і запутаний в круговорот її політичного житя, він, малочисленний і політично нерозвитий, не годен був своєю судьбу утримати в своїх руках, ані навіть на стільки вплинути на політичне жите держави, щоб обернути його на користь свого питомого розвитку, але мусить, по крайній мірі доси з резигнацією приймати всьо, що воно йому приносить. Так приймив і переніс він на собі час Йосифових реформ і час пізнійшої реакції, що не лиш не дала розвинути ся його духовим силам, але ставила його розвиткови великі перешкоди; так перешумів над ним голосний 1848 рік і перейшла друга реакція 50-тих років; так врешті приймив він і часи конституційного житя. Не як результат борби з противниками,

що гартує нарід і виробляє політичні характери, але як несподіваний гостинець упала на нарід політична свобода, для якої він був неприготований і яку не годен був ані оборонити проти своїх ворогів, ані використати на свій пожиток.

Але випущений з під дотеперішньої курателі і полишений сам собі він рад не рад мусів робити ужиток із тої свободи і дбати про свої справи та права. Було багато таких, що старали ся використати се непорadne положенє його і справді немилосерно користували його, — але не було нікого, хто-б умів або хотів навчити його, як із сею свободою поводити ся і як її ужити для вибореня собі рівноправного положеня з иньшими щасливійшими народами. Тай таких учителів у політичнім житю не буває ніколи. Учителями його були тепер ті, що користували його слабість; а публичне жите стало для нього великою, тяжкою школою, в котрій він, штурканий, битий з усіх боків, звичайне як мужицька дитина, мусів збирати собі ті досвідни і науки, які зі збитої механічно до купи маси роблять живий організм, самосвідомий нарід.

Тому-то сей новий період політичної свободи розпочинає для галицько-руського народа період самостійних поривів і змагань, якими він, опинившись серед могучих противників, старав ся знайти вихід із тяжких обставин, в які фатальним способом поставив його дальший розвиток публичного життя. Перший, хто схотів використати на свій пожиток непривичних до нового положеня Русинів, був уряд. І тому перехід у нові обставини відбув ся доволі легко і гладко. Вони пригадали Русинам по часті недавній 1848 рік, бо уряд, не хотівши робити великих концесій Полякам, зблизив ся троха до вищих кружків руського повіства, згрупованого коло митрополіта і консисторії. Він хотів через те зробити Поляків смирнішими і почав удавати симпатії для народнього руського руху.

Зближенє міністерства додало пониженю за часів Баха-Голуховского вищому повіству руському нової сили і скріпило його надії. Міністерство признало його моральним представителем галицько-руського народа, а конституційне жите отвірало для нього широке поле діяльности. Побіду азбучну воно уважало початком дальших і ширших успіхів політично-національних, а сподіваний альянс із урядом позволяв надіяти ся, що успіхи ті будуть такі-ж легкі і прийдуть скоро.

Та не лише загал руського повіства, але й вищі кружки його не були однородною масою з ясно виробленими політичними пере-

конаннями і не вносили в публичне жите ані формальної рутини політичної, ані досьвіду, ані великої самостійности. Із попереднього оповіданя ми бачили, як вироблювала ся і під якими впливами вросла руська осьвічена верства. Те, що тепер під сим іменем вступало в конституційну еру, складалось отже з дуже ріжнородної абиранини. Були тут остатки Маркіянового кружка, що симпатизував із мужиками і хотів відродженю руського народа надати мужицький характер. Але сї остатки були розбиті погромом трицятих і сорокових років, анеохочені до краю часами по 48-мім році, так, що їх колишні симпатії видавались їм тепер непрактичними і дитинячими мріями. Вплив державних і політичних обставин цілим тягаром звалив ся на них, затер у них усьо сьвіже і живе і підірвав віру в себе. — Були тут і люди з кружка Зубрицького-Погодина. Але поминувши те, що сам той кружок складав ся по части з дезертирів Маркіянового кружка і був виразом політичного упадку, то й сей кружок був дуже слабій і мізерний, потерпів у тільки що минулім десятиліттю велике фіяско на полі літературнім, був так само як остатки Маркіянового кружка дуже здеморалізований і мусів ховати ся зі своїми гадками. — Були врешті й люди, що вправді не могли жалувати ся на ніякі невдачі і не потребували ховати ся зі своїми гадками, але лєш для того, бо ніяких гадок не мали, ніколи за жадними ідеалами не вганяли ся. Сих, розуміть ся, було найбільше; вони були, так сказати, центром руської інтелігенції, надавали тон усьому публичному житю руському. То були безумовні прихильники уряду.

Та при всій тій ріжнородности маса інтелігенції мала багато спільного. На кожній її частині абсолютизм попередніх років поклав свою печать; навіть ті переконаня, які кожда з них виробила собі в питаннях язикових і націоально-політичних, носять на собі глибокі сліди вихованя і атмосфери сього довголітнього підневільного житя. Брак енергії, ініціативи і самостійности в справах публичних, безумовне ідолопоклонство перед кождим, хто в даній минуті має урядову власть у руках, — се характеристичні риси всьої осьвіченої верстви, що мала тепер у своїх руках політичну судьбу галицько-руського народа. Найважніщі справи народа і всі свої наукові і політичні переконаня вона задля того завсїди в рішучих хвилях стелила під ноги не то держави, але кожного хвицевого уряду, не зі злої волі, а для того, що випущена несподівано на свободу і покликана до важної політичної

ролі не знала, що з собою робити і природним способом оглядала ся на те, що скаже недавній опікун. Повний брак політичного образования і практики не дав їм пізнати, що дотеперішній опікун тепер при змінених обставинах перемінив ся на політичну партію, яка яко партія зовсім була рівна їм, представителям руського народа і мала свої відрубні партійні інтереси і лиш тим ріжнила ся від иньших політичних партій в Австрії, що мала урядову власть у руках.

Другою спільною прикметою всьої сеї осьвіченої верстви було неприродне, згірдливе відношенє до маси народньої, до мужика, і його інтересів. Найменше воно виступало між невеличким числом колишніх товаришів Маркіяна Шашкевича, але й тут на місце давньої симпатії стала холодна байдужність. Решта мало чим ріжнила ся від поглядів польської шляхти, була на скрізь панська. В сїм запізнаню своїх природних відносин до мужицької маси відбив ся найяркійше нездоровий вплив соціяльних і політичних обставин, серед яких руській осьвіченій верстві довелось розвивати ся і вирости. Під їх впливом не лише вище попівство, але й його загал, не памятаючи на своє мужицьке походженє, з'ідентифікував своє положенє в народі з положенєм шляхти; як шляхта уважала себе не тільки єдиним представителем свого народа, але самим народом польським і в гори дивилась і на простий нарід, який використувала і на свою інтелігенцію, так старало ся зробити і руське попівство. Руським народом у властивім значіню воно уважало лише себе; оборону своїх інтересів і свого вигідного положеня уважало обороною інтересів народних; а мужик був в його очах лише матеріал, основа, на якій мала вирости свобода народня. Такий погляд утвердило в руській осьвіченій верстві дотеперішнє політичне і економічне положенє руського мужика. Цілий майже дотеперішній час мужик не був нічим иньшим, як лише живим інвентарем шляхти; не мав ніяких особистих ані політичних прав; був темний, німий. За тих кілька літ, що минули від часу знесеня панщини, відносини мужика мало чим змінили ся; при політичній реакції і при повнім браку публичного життя він не мав нагоди зрозуміти і вяснити собі своє нове положенє і свою важність у політичнім житю та комбінаціях політичних партій, не міг отже при отвореню конституційного життя з потрібним натиском виступити як самостійна група з відрубним від иньших груп інтересами. Мужицьке покоління, що тепер мало вступити в політичне житє, було

те саме, що перед кількома ще роками на панських ланах робило панщину; привикши до того, аби хтось старший давав йому розкази, привикши до сліпого послуху, воно в трудом вживало ся в положенє вільного горожанина і йшло сліпо за чужим проводом, чи то уряду, чи повіства. І „вищі“ верстви, привикши розказувати йому, слабо освоювали ся з фактом, що мужик уже не невольник, але рівний їм і вільний як вони горожанин. Се пасивне положенє руського мужика могло лиш укріпити руську осьвічену верству в її шляхоцьких поглядах; покірне і послушне мужицтво зовсім піддавало ся проводови повіства, а се й утвердило ся в переконаню, що воно властивий нарід і для того маловажило справи й інтереси мужицтва думаючи, що положенє мужика зовсім природне і тривати буде во віки. Пізніше се маловаженє тяжко пімстило ся; але тепер воно було дуже вигідне, забезпечувало високе політичне значінє повіства як верстви, котра одна вмів в руках тримати і керувати ту масу.

Воно й викристалало се положенє, хоч, жаль сказати, не так, як повинна була використати керуюча верства патріотична, в ширшими поглядами, зі зрозумінєм свого становища. В своїм ограниченю і заслїпленю та нерозлучній з сїм варозумілости воно вміло використати своє незвичайно корисне положенє лише для своїх особистих амбіцій і для своїх партикулярних інтересів, часто дуже дрібних і дитинячих.

Зразу інтелігенція руська навіть не годна була поміркувати ся, як грали ся в нею міродайні сфери. Октройована ординація виборча централістичного уряду, що нарід руський, більшість краю засуджувала на безсильну меншість у соїмі, викликала була вправді невдоволенє, але заявивши ще перед тим безумовне довіре міністерству духовенство дало себе швидко зацїтькати і успокоїло ся обіцянкю, що уряд боронитиме нарід руський. Йому досить було й того вишнього, формального значіння, яке воно мало тепер. Все-ж таки і тих кількадесять голосів, що мали Русини в соїмі і в віденській раді державній, показували, що вони щось значать і що коли не самому урядови, то хоч Полякам можуть бути небезпечними. Своїм поступуванєм вони старали ся дати се пізнати їм, але так безтактно, що через те лише дразнили їх без потреби, забуваючи, що вони все таки сильніші і зможуть за те відплатити ся.

Самостійну діяльність парламентарну руська інтелігенція зробила собі відразу неможливою, спустивши ся на медоточиві слова

уряду і віддавши ся йому безумовно. Навіть самі німецькі ліберали, на яких користь ся служба руських послів виходила, прозвали їх за те міністеріяльними мамелюками. А коли прийшло ся їм упімнути ся за яке народне діло, як напр. в справі сервітутовій, то вони з давньої привички, замість використати своє досить вигідне положенє парламентарне, брали ся залагодити його покірними супліками до уряду або до монарха, поминаючи парламент, так як би його не було. Розуміє ся, що уряд сю наївність старав ся використати як найбільше; на супліки не звертав ніякої уваги, а руські голоси посольські використовував немилосерно. Тим руські послы не лише приносили безпосередну шкоду народови, якого справи обовязані були боронити, але робили ся сьмішними перед цілою Австрією, а передовсім дразнили і визивали представителів иньших славянських народностей, підпираючи сліпо ворожу Славянам централістично-германізаторську політику Шмерлінга. Се особливо було на руку Полякам, що зі свого боку те-ж старали ся використати так багату на помилки парламентарну політику руську. Безтактне поступуванє Русинів у значній частині оправдувало перед очима Славян антируську політику Поляків, котрі ставлячи на кождім кроці перешкоди народним стремлінням руським могли оправдувати ся тим, що вони борються ся не проти руського народа, але проти кліки противної свободі, поступови і розвоєви братніх славянських народів.

Але публичне житє не обмежує ся на парламент. Велика, можна навіть сказати, найбільша і найважніща частина його відбуває ся по за стїнами парламенту. Народня просьвіта, рух літературний, організація народніх сил, — се все справи домашної, внутрішньої роботи, що усуває ся в свободній державі з під впливу уряду. Тут проводирі руської інтелігенції пушені були вовсім самопас і полишені лише на свій власний розум. Коли в законодатних справах не мож було добити ся ніяких успіхів, то треба було піддати убогій на політичні ідеали публіці руській якусь справу, яка могла би заступити місце політичної програми, стати осередком публичної діяльности, оживити сили, що рвали ся до житя і не дати їм розстрілити ся і змарнувати ся в неважних дрібницях. Се тим більше було конечним, бо власне між польською людністю житє публичне піднесло ся було до незвичайної високости. Не лиц політична свобода і парламентарна борба заняла була польську інтелігенцію і шляхту, але друга, для них далеко важніща справа

напружила була всі їх моральні і матеріальні сили. Лагодило ся польське повстанє 1863 року. Коли вже і без нього Поляки показали ся в порівнянню з Русинами далеко сильнішими і від давна стояли на вищій ступні рзвою, то повстанє, борба за самостійність державну, муіло їх в очах кожного мислячого чоловіка піднести дуже високо по над руський нарід, який не тільки не сьмів навіть і снити про такі справи, але не мав загалом ніякої політичної програми, ніякого ідеалу, що міг би запалити народню масу і визвати велику моральну і духову діяльність. Перед великим рухом, який в роках 1862—63 появил ся був між Поляками, Русини зовсім губили ся і зникали.

Де-ж Русини знайшли таку справу і пориваючу до живої діяльності програму? Коли собі пригадаємо, що вся майже осьвічена верства руська складала ся з самого духовенства, що справи церковні при недостатку сьвітського образования і сьвітських ідеалів в давен-давна грали переважну ролю ві всіх змаганнях галицьких Русинів, що вихована в шляхоцьких поглядах інтелігенція руська мало важила собі мужицьку народню масу й її інтереси, то зрозуміємо, чому й тепер проводирі руської інтелігенції поставили на денний порядок як найважлишу річ справи церковні. В борбі за права руської церкви вони мали найбільше вправи, — ся борба загрівала їх батьків, дідів і прадідів. — в ній вони вирости і стали тим, чим були, дослужили ся своєї політичної карієри, — коло церкви і тепер крутили ся всі їх думки й ідеали. З церкви отже вони й тепер, як з бойового арсеналу взяли оруже до дальшої борби в історичними своїми противниками — Поляками. З довголітнього, важкого відродження свого народа вони до тепер винесли лиш одну ясну як сонце правду, що вони — не Поляки, що отже передо всім і в публичнім житю треба рішучо відгородити ся від усього, що заносить польським духом, польським впливом. Про те, що на місце польського поставити, вони не дбали.

„Очистити ся“ від усіх польських примішок, що протягом віків затерли чисто руську вдачу руського народа, було отже ділом першостепенної важности і таке діло руські проводирі знайшли в справах церковних. Від коли настала „унія“, в руську церков під впливом неприємних для неї обставин налетіло багато латинських примішок, що чим раз більше затирали східний характер руської церкви і надавали їй характер західний, римський. Се стало ся проти виразних приписів уніятської угоди з Римом, але все-ж

таким стало ся і то під впливом латино-польської церкви і польського уряду. В тім чим раз більшим зближеню до латинського обряду пробивала ся виравно ціль, аби унію перемінити на повну латинізацію і при її помочи ополячити уніятську часть руського народа. Очистити греко-руський обряд від тих примішок значило звівечити довголітню підступну працю противників, було отже ділом патріотичним, якого сповнене належало до патріотичного руського духовенства.

Таким способом піднесено голосне в своїм часі обрядове питання. Як показав досвід, питання се стало в Галичині незвичайно популярним і довгий час майже виключно займало руські уми, панувало в публичнім житю галицько-руським. В той час отже, коли польська інтелігенція проливала кров за свої патріотичні мрії, галицько-руська інтелігенція перемінила ся на табор богословських диспутантів і реформаторів. Почавши від старих дідів, а кінчачи на малих хлопцях, уся письменна Русь кинула ся до чищення обряду.

Тісно звязана з сею справою, близька їй духом і формою була й література, в якій проявило ся духове житє руської інтелігенції сих років. Поминувши обрядову полемічну літературу в публіцистиці, що старала ся зробити публиці зрозумілими поодинокі обрядові деталі, переважна часть ученої літератури трактувала просто про обрядову справу. Посмертне виданє Гарасевича *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Малиновського *Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen*, видана Яковом Головацьким книга Бродовича *Widok przemocy na słabą niewinność srego wywartej*, яка — нечувана в Галичиці річ — дочекала ся двох видань,¹⁾ усе се або збірники історичних пам'ятників до історії русько-уніятської церкви, або самотійні обробленя тих пам'ятників. Окрім того велика часть наукових розправ і публікованих по наукових і літературних журналах історичних пам'ятників стояла в безпосереднім звязку з порушеним питанням церковним.

¹⁾ Властиво в-друге виданий був лише один том, тай се мабуть було лише «титолове виданє», себ-то книжка була давня, а передруковано лиш титул — для режiami. *І. Ф.*

Окрім наукової вартости, яку видані пам'ятники мали самі собою, вони мали також иньшу, посторонну ціль, бо піддержували і скріпляли церковний рух, робили для нього пропаганду. Хоча видані без порядку і без критичного зміслу, грубими, невігідними до читання томами, вони читалися дуже охоче і йшли з рук до рук; не було ні одної руської хати, де-б їх не було, ні одного руського чоловіка, що не читав би їх і не провадив над ними завзятих і страсних дебат, чи то з противниками чи з прихильниками справи.

Видко, що справа обрядова була для руської інтелігенції справді живою, бо инакше не могла би була стати такою популярною, не могла-б була в так високім степені опанувати патріотичний рух, стати справою народньою *par excellence*, перед якою зникали всі иньші справи і питання. Але видко також, на яким низькім ступні стояло образоване руської інтелігенції, в яких тісних границях тримався її світогляд, коли власне ця справа, в ґрунті річи така дрібна, могла для неї набрати такої ваги. Як слабо мусів бути розвинтий у неї змісл для живих потреб публичного життя, як мало вона розуміла, де лежить властива суть народнього руського питання, коли для розбудження патріотичного руху мусіла ґальванізувати такі на пів мертві справи! І не вважаючи на все оживлене і широку агітацію проводирі все-ж таки не досягнули ніяких позитивних результатів; цілий рух обрядовий скінчився майже на нічім. Бо й се питання вони брали ся полагодити не через нарід, але вигідною, давно утопаною канцелярською дорогою. Коли би нарід був живий, політично дозрілий, свідомий своєї сили, то такі питання він залагодив би одним потягом пера. Але нарід треба було ще оживити, втягнути в політичне жите. Сього не можна було зробити ані супліками до уряду, ані консисторськими курендами, а до иньшої роботи проводирі не були здібні. Вони навіть не були здібні використати як слід того незапереченого факту, що нарід сам щиро любив свою церков і що в релігійних справах знаходив поки що заспокоєне висших своїх моральних потреб. Від часу, як Маркіян Шашкевич почав був перекладати євангеле на мужицький язык, минало двацять літ і ніхто не догадався довершити се діло. Коли вже зайшла річ про церковні справи, то чому духовні проводирі народа, яким як раз припадало зробити сю роботу, не взяли ся тепер до неї і не дали тим порушеній справі обрядовій широкої, загально-народньої підкладки? Ах! де їм було

до такої роботи! Вони так мало розуміли її культурну важність, що не лише переклад Шашкевича пустили в непамять, але своєю вузкоглядністю дали собі вирвати з рук ініціативу в сій справі графови Голуховському! Як на сьміх порушив був іще в 50-тих роках тодішній губернатор справу перекладу Письма Сьвятого на народній язык, певне сам не догадуючись, яку небезпечну для своїх цілий гадку він піддає руському духовенству, покриваючи її до того урядовим авторітетом. А руські патріоти відкинули сю гадку від себе, і тепер, почавши чистити обряд, навіть і не згадували про неї, хоча вона одна могла також між мужиками спопуляризувати їх змаганє і була найліпшим оружєм проти польонізації.

Але се була справа справді жива; її перепровадженє було би справді великою церковною реформою і по неволі було-б усю руську інтелігенцію втягнуло в широке море мужицького життя, мужицьких потреб і інтересів, та поклало-б було основу до правдивої народньої просьвіти. А проводирі народа від нічого так енергічно не відвертали ся, як від народа, перед нічим так не ховали ся, як перед живим житєм.

Як у справах церковних і звязаних з ними літературі, так і в справах сьвітських проводирі не вмiли вдарити в живі струни, але звертали очі в далеку, мертву минувшину. Не демократичні ідеї Маркіяна Шашкевича, але скорше шляхоцькі погляди Зубрицького і його кружка руководили сьвітськими змаганями руської інтелігенції. Рідко можна було знайти такого письменного Русина, щоби не стидав ся своєї мужицької мови і мужицьких традицій, щоби не маловажив собі все те, що простий нарід зробив для збереженя своєї народности і для заспокоєня своїх громадських потреб. Міродайнї сфери руської інтелігенції ніколи й не мали великих симпатій для тої мужицької минувшини свого народа. Відродженє руського народа вони представляли собі радше як відродженє тих часів, у яких нарід був політично і державно-самостійний, мав своїх князів і боярів, — і де й для них у суспільній єрархії припадало високе, привілейоване становище. До тих давніх часів горнуло ся їх серце, в них знаходило воно відраду за своє теперішнє вбожество і коли не могло само уживати панських роскошій, то радувало ся хоч тими роскошами, що панували колись у князівських та боярських теремах, тішило ся їх золотими скарбами, їх пишними одежами та паволоками.

Сі споминки не були тільки сантіментальними історичними споминками. Впливаючи з духа й атмосфери, в якій вихована була руська інтелігенція, вони у внутрішній гармонії з сими духом розвинули також політичний і суспільний погляд на теперішність. Вернути часи князівсько боярської самостійності руської було годі; але дух, суспільні ідеали тих часів були сильні ще й тепер, як се наглядно показувала суспільна організація першазначної частини теперішніх народів, а особливо польського народу, під якою впливом виросла також руська інтелігенція. По взірцям сеї суспільної організації задумали проводирі руського народу відтворити також колишню суспільну організацію галицької Руси, а не маючи під рукою руської суспільної верстви відповідної шляхті, вони на місце шляхти хотіли поставити самих себе і заступити таким дешевим способом руську шляхту. Бо не вважаючи на національну антипатію до Польщі, суспільні ідеали руської інтелігенції, а особливо вищих її кружків, були зовсім польські; їх рвала до себе блискуча поверховність польської шляхти, їм бажалось стати на рівні з нею і перенести її розкішне життя під попівську стріху. Їм хотілось не рівноправності маси, а пановання над нею. Вони з такою самою погордою дивилися на прості і нужденні обставини мужицького життя, з якою дивилися на мужика і на них самих шляхта.

Тому-то замість серйозної праці над народньою просвітою руська інтелігенція кинула ся до сліпого, часом зовсім дитинячого і сьмішного наслідування панських обставин життя. Найкращу характеристику такого поступування подає нам лист Якова Головацького до петербурської „Основи“ 1862 року: „Поклоніть ся панові П. Ал. Кулішеві і єго чесній сопрузі, — пише він, — і скажіть їм, що той стишок („Нинішня пісня“ В. Шашкевича) голошений був при отвореню нашого народнього касина під иням „Руська Бесіда“ в Народнім Домі, в тім куті, де за його бутя ві Львові закладали ся фундаменти і звідки він узяв собі на памятку каміньчик. Тепер нехай би вони, чесні, побачили розмальовані і красно устроені комнати з воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, освітлені газом; коби, сердешні, були приїхали хоч на пробу танців в „Бесіді“, або і на наш руський баль, котрий відбув ся в редутовій салі на вдивовижу всего Львова; най би шановний пан Куліш побачив, як то гарно по козацьки (!) поубирали ся наші молодці студенти, та гуляли з нашими львівськими красавицями козака і коломийку, побрязкуючи брязкачами! Ех, сказав

би сердега: еще не вмерла козацькая руськая мати! Нашим публичним виступом показали ми перадивим ворогам і недоброжелателям нашим, що Русини суть і живуть своєрідним (!!)) житєм в древній столиці руського князя Льва“.

Відповідно до сих виїшних прояв суспільного світогляду розвивала ся і світська література в той спосіб, аби серед пишано-умебьованих салонів не разила дісонансом. Мужницькою вона розуміється не була, але й зовсім благородною не могла бути, бо не мігши бути польською, мусіла-б бути великоруською. А сему стояло на перешкодї не лиш теперішнє зближенє руської інтелїгенції в урядом і перевага прихильників 3-мільонового австро-русського народа, але і скандальна невдача кружка Зубрицького-Погодина в 50-тих роках. Кружок сей мусїв отже по-неволї пристати на компроміс літературний, котрий не допускаючи на тепер його поглядів язикових, все-ж таки не перешкаджав йому манівцями йти до своєї ціли. Таким способом язик літературний руської інтелїгенції став тою дивоглядною мозайкою язиковою, яка вже сама собою засуджувала всю літературу на неминучу погибель, і як у державно-політичних, церковних і суспільних помислах міродайних сфер руських очевидно доказувала, що і в літературі інтелїгенція руська, вихована в часах абсолютизму, не вміє здобути ся на щось живого і справдї плодотворного.

Певне, що факт сей дуже сумний і не обіцював нічого доброго для дальшого розвитку народнього. Але він так вірно відповідав вимогам образованого загалу, так конечно впливав із дотеперішних історичних обставин, що того скривленого напряду публичного життя ніхто навіть не завважував. Яке воно було, то було, але все-ж таки було. Порушено було багато ріжнородних справ і питань і живий інтерес, який образована руська верства показала для них, не допустив, аби експанзивний національно-польський рух затагнув як давнішими часами і Русинів у свої сіти. Різко і рішучо відділене було тепер публичне життя й інтереси обох народів; і ідеалами своїми і способом перепровадження вони так противорічили собі, що по крайній мірі в сім відношеню провідирі руської інтелїгенції могли бути задоволені зі своєї роботи. Змішати Русинів із Поляками тепер не могла вже ніяка сила.

Се була річ такої великої ваги, що навіть молодїж, яка звичайно в своїх переконаннях і поглядах іде далі, в першій хвилі зовсім піддавалась ідеям старшого покоїня. Вона в запалом під-

хопила обрядове питанє і кинулась до агітації церковної; з таким же запалом приймала і читала книжки нових письменників руських, яких уважала апостолами нової літератури і подвижниками народнього відродженя.

Але вся ся робота старшого покоління була переважно негативна і при тім така вбога на нові думки, що на довго не могла вистарчити молодіжи. Літературні твори старшого покоління будили вправді симпатію, але не задля свого змісту, а задля того, що були писані руським письмом, і як казали старші, руським язиком. Таку саму симпатію будила одначе сама руська азбука, перший ліпший руський буквар. Загріти своїм змістом могла мало котра руська книжка. Молодіж не могла собі зразу вияснити причин, але чула інстинктивно, що чогось тим книжкам нестает, що з них віє якимсь холодом. Або справа обрядова. Певне ні один львівський крилошанин не знав ліпше від нас, студентів, усіх деталей обрядових, і не провадив завзятіших диспут над ними, як ми з нашими шкільними товаришами-Поляками. Але в ґрунті річи ми відчували дуже добре закид, який нам робили Поляки, що прецінь народне жите не кінчить ся на церкві, але має ширші і глубші границі. Справді, — свій патріотизм показувати ділом, а не словами, молодіж могла лише в церкві. Там вона могла самовільно ховати дзвінки, не клякати, стоячи причащати ся зі зложеними навхрест руками і т. д. Але що вона мала діяти вийшовши з церкви? До чого звернути свої сили, що рвали ся до якоїсь патріотичної діяльності? В чім на сьвітї показати свою любов для руської справи? Нічого такого не було. І як ми нераз завидували Полякам! Правда, й їх патріотизм крутив ся багато коло церкви. Але се було зовсім инше діло. Вони в своїй церкві робили патріотичні демонстрації не церковного, але політичного характеру; співали патріотичні пісні, слухали патріотичні проповіді, з амвони церковної їм розказувано про недолю братів, що проливали кров за незалежність народа, про мучеників катованих у тюрмах і на Сибірі. І коли вони упевні патріотичними ентузіазмом виходили з церкви на сьвіт, то чекала їх тут кипуча діяльність революційна. Було се одним словом жите з глубоким, внутрішнім змістом, у котрім кожний, старий чи молодий, мав що робити, мав чим зайняти розум і серце.

Дрібним і незначним було в порівнаню з сим житем руське жите і чим далі тим більше молодіж руська мусіла се відчувати.

Пригадую собі дуже добре, як мене упокорив був закид одного товариша-Поляка, коли я в великодний піст вертав із церкви в „поклонів“. Було се в сам розпал обрядової боротьби і для нас, молодих студентів, не було солодшого патріотичного обов'язку, як строгим сповнюванєм усіх церковних функцій публично маніфестувати свою приналежність і любов до руського народа. Вертав я, признаю ся отверто, в тім переконаню, що сповнив як слід свій обов'язок і був доволі щасливий, хоч від поклонів, яких я вдарив був щось коло 200, голова мене дуже боліла. Як же гірко уколало мене в серце, коли здивав мене товариш-Поляк і з злобною насмішкою крикнув до мене: „Oto patriota ruski! My krew przelewamy za niepodległość, a oni w prochu się walają!“ Розуміє ся, що я не переїс спокійно сих слів і відповідь моя показала йому, що й „ruski patriota“ вміє при нагоді ребити відповідний ужиток із своїх кулаків, але кінець-кінцем закид був гіркий і зовсім справедливий. Не лише що до об'єму, але й що до внутрішнього змісту патріотичне житє руське було далеко нижче як польське; воно не вміло збудити широкого ентузіазму між молодіжю, було більше по-верховним і не годне було порушити до самої глибини душі.

А окрім того вже одна їх патріотична література, якої предмети відносили ся безпосередно до політичної теперішности народа, і яку першостепенні таланти піднесли були на рівню з иньшими європейськими літературами, давала польській молодіжї таку багату поживу, якої ми, руська молодіж, при найліпшій волі не могли знайти в своїй літературі. Правда, що поезії Федьковича й Устияновича робили на нас живе вражінє, особливо Федькович, але їх було мало і не чути було з них того огню, який виходив із грудий Міцкевича або Словацкого. А що-ж говорити про иньших! Коли польська муза сьмілою рукою малювала польському народови героїв борби за народню свободу і в недалекій будучині показувала образ національної самостійности, головний представитель галицько-руської музи співав лиш:

Былъ князь на Руси хоробрый, славный,
Въ Курску имѣлъ онъ престоль державный...

Добре, був князь на Руси, але вже нема і від того часу минуло кількасот літ. А що-ж нам, його потомкам, діяти тепер?

(Далі буде.)

ІВАН ГУШАЛЕВИЧ.

II.

Рік 1848 застав Русинів неприготованих до публичного життя. Була велика посуха на людей, а обставини вимагали їх багато. Не диво, що не знаходячи справді визначних, вироблених людей (їх не мали й инші, далеко щасливіші народи в Австрії стільки, скільки було треба), хвиля бурливого року викидала на верх усякі мірноти та ставила їх на становищах, до яких ніщо не кваліфікувало їх. Вистарчила одна в пору сказана промова, одна гучна фраза, сама фігура та постава, щоб із невідомого нікому чоловічка зробити „історичну особу“. Історія 1848 року роїть ся від таких осіб. Їх духовна мізерність була виплодом попереднього часу меттерніхівського режиму; їх коротка „історична“ діяльність у р. 1848 була неперерваним пасмом помилок і жерелом пізнішого лихолітя, що не скінчило ся для Австрії й доси.

До таких щасливців, винесених хвилиним успіхом на висоту, належав і Гушалевиц. Безідейна, а в основі своїй реакційна пісня „Мир вам братя“ зробила його відразу поетом руської нації в Австрії, отворила йому дорогу до публичної діяльності. Правда, ся діяльність на разі була скромна, та про те досить характеристична. Сам Гушалевиц полишив про неї деякі спомини і ми покористуємо ся тут ними. З особливою приємністю він згадував свій перший дебют, той памятний день 7 мая, день уродин цісаря Фердинанда, коли він у семінарії дав себе пізнати ширшій публиці як оратор і поет. „В семінарії був звичай — оповідає він — сьвяткувати врочисто день уродин цісаря Фердинанда. На се сьвято прихо-

дили представники духовної влади з нашим єпископом, виднійші урядники з краю губернії і всі університетські професори. В тім році одначе професори Поляки не прийшли, лише самі Німці і один Чех Гануш. Музеї були оздоблені цвѣтами. Зійшли ся всі питомці зі своїми настоятелями. „Промова буде по руськи!“ — рідкий факт у семінарській літописі. Першим дуктором був у тім році Іван Гушалевич, на нього випало сказати промову до питомців. Ми слухали кожного слова і зрозуміли оратора.¹⁾ Він не обертав ся в давно утертих фразях, якими вихваляв добродійства уряду (ми бачили ті фрази в попереднім розділі, та Гушалевич пишучи се в 1887 році певно або сам забув, що його промова була друкована, або числив на те, що ніхто з молодшої генерації не читав і не буде читати її — *І. Ф.*), але „приводилъ въ память подъ образами руськіи преданія и поощрялъ слушателей къ любвѣ народа теплѣйшими словами“. Все те зробило глибоке вражінє на присутних, між якими були і „представители руськіи“. (Що се значить, не зовсім ясно, та правдоподібно автор має на думці когось із репрезентантів російського уряду, що тоді пробував у Львові, бо-ж про репрезентантів Русинів не треба би було ще раз окремо згадувати). По скінченій промові многі достойники поздоровляли оратора, а професори Німці заявили, що руська мова звучить дуже приємно з уст родовитого Русина і заохочували до розвиваня тої мови. Таке незвичайне признає з боку вчених і серед нашої молодіжи шанованих достойників привело питомців у захват. Бо в нашій семінарії завсѣди швидше приймало ся те, що похваляли чужі люди. Питомці з четвертого року богословія, що не входили в склад співацького хору, проводили гостий із музея в сад на семінарську площу і мали нагоду прислухувати ся похвальним словам. В тім виступив хор на галерію перед музей і заспівав голосно новозложену пісню „Мир вам братя“. Посипались оплески з боку гостий. Настрій у цілій семінарії був повний захвату, ентузіастичний. Гушалевича вхопили і підняли на руки і носили по саду. Гості відізнавали ся: „Добре так, добре, він заслужив“.²⁾

¹⁾ Треба завважити, що Гушалевич оповідає се анонімно і для наданя свойому оповіданю більшої об'єктивности вдає з себе одного з публіки, не ідентичного з тим, про кого говорить. Таке поступуванє побачимо у нього й далі.

²⁾ Воспоминанія старика очевидца изъ семинарской жизни 1848 года. (Временникъ Ставропігійскаго Института на 1888 годъ, Львовъ 1887, стор. 113—114.)

Швидко по тім, іще в семінарських мурах, Гушалевиц виступив безпосередно на публичній арені. Ось як він оповідає про той свій виступ, зрештою дуже маловажний для тодішньої історії. Діялось се в маю чи в червню 1848 р. „Граф Стадіон уже встиг утратити свою голосну популярність (серед Поляків), досягнувши через призволенє гвардії народової: Поляки почали вважати його своїм найнебезпечнішим ворогом, звалювали на нього ініціативу ріжних заряджень, якими тодішній уряд перепиняв їх рух. Йому приписували „винайденє руського народа в Галичині“, або, як сказано би сьогодні, „поставленє руського питання на деннім порядку“. Не входимо в те, для яких причин тодішній уряд, якого репрезентантом був Стадіон, сприяв Русинам: чи було се почутє справедливости, чи політичний маневр; незбитий факт лишаєть ся той, що Русини одержали тоді багато приналежних їм прав і почували глибоку вдячність для графа Стадіона. Швидко надійшла добра нагода засвідчити сю вдячність ділом. Вибирано представників з кожного факультету до університетської ради. Ми богослови вибрали трьох. Кожного дня один по черзі мав провід. І ось станув головою з поміж руських питомців Гушалевиц. З разу дебатовано про маловажні справи, але коли польські голоси підняли питанє, аби кождий факультет вибрав одного депутата до цїсаря, які-б мали прилучити ся до депутації польської Ради народової, що мала жадати відкликаня графа Стадіона, Гушалевиц відібрав бесідникови голос і заявив сам зборови: „Бачучи, що університетська рада займає ся питанєм, що не входить в обсяг її діяльности, він віддає провід иньшому, сам виступає з університетської ради і подає до загальної відомости, що руські питомці в дальших нарадах не будуть брати участі“. Після сього ми вийшли зі збору, супроводжені глибокою мовчанкою і здивованими зорами зачудуваних польських студентів.

„Зараз другого дня прийшло до семінарії двацять студентів-гвардистів, уоружених шаблями. Ми думали, що вони хочуть бити ся з нами і поробили всякі приготованя, щоб кіями відбити напад. Але діло скінчило ся миром: вони з усеї сили переконували нас, аби ми взяли участь у депутації до цїсаря Фердинанда, що мала домагати ся усуненя графа Стадіона. Щоб спекатись їх, ми заявили, що без дозволу духовного начальства не можемо робити ніяких кроків у тім напрямі, а коли буде дозвіл, то й наші депу-

тати поїдуть. Ще того самого дня вислали ми до єпископа Яхимовича відпоручників з донесенем про жаданє університетської ради. Єпископ вислухавши сказав із властивою йому рішучістю: „Прилучити ся до депутації кождому вільно, але по повороті з Відня він не має чого приходити до семінарії. А коли скінчив уже богословський курс, то не буде висвячений задля недостачі звая“. Сказав і поклонивши ся вийшов до бічного покою на знак, що аудієнція скінчена і остатнє слово в тій справі сказане. Рішене єпископа, згідне з поглядами більшости питомців, викликало у нас нетаєну радість, хоча не можна промовчати, що многі були сердиті, називаючи єпископа знярядом уряду, реакціонером і т. п.“ (Временникъ loc. cit. 115—116). Вже сей епізод показує, куди лежали симпатії Гушалевича і з якого боку він надіяв ся добра — чи для народу, чи на разі для себе самого, в те не будемо входити. В тім дусі виступив він також на ширшу арену публичної діяльности. Ще яко семінарист він підписав „Відозву до руского народу“ з д. 10 мая, видану Рускою радою головною, відозву памяту тим, що в ній Русини уперве признали себе прилюдно частиною 15-мільонового руського народу і пробували висловити свою програму (Зоря Галицка 1848, ч. 1). Один уступ в тій Відозві являеть ся немов відгуком Гушалевичевої пісні „Мир вам братя“: „Вставайте-ж, братя, вставайте з довгого сну вашого, бо вже час! Вставайте, але не до звади і незгоди, но двигнім ся разом, щоби піднести народність нашу і забезпечити дані нам свободи“. Натяк на зваду і незгоду, се було чисто рутенсько-фарисейське киванє в сторону Поляків. Русини знали дуже добре, що їх виступленє як окремої нації, з претенсіями на рівноправність, буде сілю в оці Полякам, буде вважати ся ними як *casus belli*. Замість признати ясно сей стан і від разу розбити всякі ілюзії, Русини вважали потрібним весь час 1848 року виступати в кожущині смирного баранчика, який нікому не закаламутить води і нічого не бажає, як тихо-смирно напити ся водичі там, де пють иньші. Розумієть ся, сим вони нікого не здурили, а лише внесли у власний табор значну дозу деморалізації та непевности, яка швидко потім тяжко помстила ся на них, заставивши їх із превеликої скромности та почутя власної нікчемности покинути одиюку ясну думку, висловлену в „Відозві“, думку про їх приналежність до окремої українсько-руської нації.

В одинокім у 1848 р. руськім органі „Зорі Галицькій“ помістив Гушалевиц декілька віршів політичного змісту. Їх поетична вартість ніяка, мова хоч зближена до народньої, але не чиста, вислов недотепний, думки крайне наївні. В вірші „Слово ангела“ (ч. 2) поет сумуючи над тим, що „вже гине моя мова рідна під недолею тяжкою“, бачить ангела, який потішає його й заохочує до діланя.

Въ тѣмъ на галицкѣмъ небѣ облакъ яснѣй
Повислъ легонько — заразъ розтворився,
Дивлю ся, виджу, а левъ нашъ прекраснѣй
Якъ ранне сонце на небеснѣмъ поли
Зъ дрѣмоты тяжкою зачавъ ся будити.

Тоді ангел заповідає Русинам, що „поволи, поволи будуться вносити“, а поетови говорить :

Дивися, якъ руска родина
Смирно ся збирає въ одну злуку.
Пѣйди, скажи сынамъ нещаснои хаты,
Най ся лишъ купы тримають;
Богъ всемогущій хоче ихъ пѣднати,
Да му все вѣрніи бувають.“

Ну, для такої мудрости не треба було аж ангела скликати з неба. Але Гушалевиц уважав мабуть такі візії конечними причадалами поетичного ремесла. Хоч і які банальні та пусті думки, а як вложити їх в уста який надприродній істоті, то вони наберуть якоїсь надзвичайної сили. Тим самим методом зроблена вірша „Голосъ могылы“ в ч. 7. Автор любить ся нічу.

О якже мило теперъ погадати
О рускѣй доли, що миѣ такъ припала
До сердца довгымъ болемъ наповненнымъ;
О рускѣмъ щастю, котре очунѣло.
И якъ зѣрничка свѣтломъ ще смиреннымъ
Въ боязни блудить далеко, несмѣло,
Я наоколомъ покотивъ очима
И вознѣсь мольбу плачливу до Бога:
„О Боже, Боже! довгожь такъ гѣркыма
Слезы стелитись буде намъ дорога?“

Ци намъ на вѣкы прыйдешь загыбати?
 Коли и щожь мы въ свѣтѣ провинили?
 Чоужь намъ тяжко нынѣ ся пѣднати?
 Може про вѣру, щосьмо сохранили?“

На сї питаня, висловлені мабуть у великій екстазі, бо з за-
 недбанем граматики та льогіки, не відповідає ніхто і автор впадає
 в пароксизм :

Заразъ замовкли уста розпалени,
 Очи густою кровлею закипѣли —
 Гадки метали мною безчелени
 И головоньку зжурену присѣли.
 Духъ въ мнѣ заперлся... бѣгемъ самъ не знаю
 Куда, ажъ впавемъ безъ силъ на могылѣ.

З тої могили серед реву землі чути з разу незвісно чие на-
 ріканє, що „Вѣкы менули, мы ждали и ждали“ на руського па-
 тріота, але дарма, „всѣхъ заслѣпило чужое щастє“, вони бігли
 в чужу службу, кривдили своїх „нужденныхъ братьей“, „и вѣру
 святую чужимъ спровавши зъ ними ю ганьбили“. Голос грозить
 тим відступникам божою карою. По перерві могила заговорила
 другий раз, знов грозячи синам „ѣдродним“ і обіцяючи їм про-
 щенє аж тоді,

Когда житьє вамъ такое змерзѣе,
 Кости въ грѣбѣ темный буде складати...

Нарешті третій разъ озиває ся той сам голос кличучи ру-
 ських дїтнї :

Вдаривъ часъ, вдаривъ, бысьте воскреснули.

Голос заповідає їм перешкоди з боку ворогів, але заповідає
 Русинам побїду, бо „Богъ и часу духъ буде помагати“. Сей „дух
 часу“, то була улюблена в 1848 році фраза; Гушалевиц також
 вірить, що він наплодить на Руси „не одного сына, котрый ю гру-
 девъ полюбить незмѣнновъ“. Аж тоді „новая весна завятає, въ
 храмахъ зазвонить Предвѣчного слава“, немов би вона не звонила
 й доси. Нарешті в вірші „Звѣнъ святоюрскїй“ (ч. 10) автор опи-
 сує якусь страшну хуртовину, так що „Пропасть, пропасть и за-
 гибель! мїръ кричить отвсюда“. Всї дзвонять „на розщибель“,

а Русин і собі-ж ударив у сьвятоюрський давін. Наслідком того шарід руський збудив ся —

И въ дѣмъ божій поспѣшае руская родина,
И молитву засылае до Божого сына.

Буря тымчасом лютує :

Потопъ свѣта, рѣсна туча нивы заливае,
Рѣкы рвуться, въ гору пнуться, оужасно сказати,
Нема мѣсця, де бы можна спочинку добрати.

Під таку пору руський „нарѣдъ зъ церкви летить хутко, починає дѣло; кто лишъ вѣрить, далѣ прутко, съ розмисломъ и смѣло“. Нарешті випогодило ся, „а на небѣ Галичины троха съ прояснило“, і знов „звѣнъ голосить, въ божій храмъ скликає“, а „рука въ руку руски дѣти весѣлье обходять, оустровни въ красни цвѣты всѣ пляси выводять“. Очевидно, що ся недоладна галішатія, то має бути аллегоричний опис хуртовини 1848 року та руського народнього розбудження; але не менш очевидне й те, що ані історичної ваги тої бурі, ані задач та характеру руського руху Гушалевиц не розумів ані в зуб і дивив ся на все не очима живого чоловіка, але хйба серцем — сьвятоюрського дзвона.

Ми майже зовсім не знаємо внутрішньої історії руського руху в 1848 р. Знаємо лише глухо (прим. з оповідань пок. Борисікевича та з деяких натяків у тодішніх публікаціях), що в тодішнім сьвятоюрським таборі не все йшло так гармонійно, як би могло здавати ся, що й там були ріжниці думок, а може й ріжниці напрямів, бували суперечки та спори. Ми знаємо прим., що Гушалевиц у другій половині 1848 р. зовсім не брав участі в „Зорі Галицкій“ і виступив у тім році ще лиш раз як поет на ославленім з'їзді двадцятьох руських учених. На однім засіданю того з'їзду він виголосив вірш „До моеї родини“. Вірш написаний зглядно чистою народньою мовою, але неможливо напушений та фразеологічний, при тім без жадної ясної думки, хйба що хто хоче вважати думкою такі поклики :

Гей же ! родино моя очути ся,
Пѣсневъ якъ громомъ,
Якъ свѣта ломомъ
Вдарь... и отозви ся !

А в початком 1849 року Гушалеви́ч до спілки з секретарем Руської Ради Головної Павлом Леонтовичем починає видавати часопись „Новини“. На́мір зроби́ти конкуренцію „Зорі Галицкій“ був очевидний; се відчула поперед усього Ставропігія, що друкувала у себе „Зоря Галицку“, яка в часом зроби́ла ся її власністю, і не захоті́ла друкувати „Новин“; вони виходили в друкарні М. Поремби. Які були мотиви тої конкуренції — не знаємо; в своїх коротеньких споминах, написаних кілька літ перед смертю для Ів. Ом. Левицького, Гушалеви́ч нічого не згадує про те, що змусило його розпочати видаванє другої руської політичної часописи в ду́сі зовсім такім, як була „Зоря Галицка“. Чи редактор сеї остатньої А. Павенцький робив своє діло зле? Гушалеви́ч в усякім разі робив його не лі́пше. „Новини“, се було письмо без програми, без ясно висловлених яких будь принципів; замість вступних статей давало вірші, а далі йшли коротенькі політичні вісти, иноді дописи з краю, які часом замість віршів друкували ся на вступі, а на кінці бував знов якийсь вірш або коротенька, з кількох рядків увага про сучасні руські справи. У всіх виданих 26 числах Новин (вони виходили лише до 11 лат. цвітня і перестали виходити наслідком новозаведеного прасового закона, який за політичну часопись вимагав кавції) маємо таких коротеньких нотаток із руського життя всього 5: про те, що М. Устіянович виготовив перері́бку драми Корженевського „Каграссу го́rale“ і сю перері́бку мають виставити аматори (ч. 2); про повитанє руської депутації висланої до ці́саря, при чім автор додає: „Всѣхъ вѣдъ Пѣдгорець аж до Дунайця оживляє оденъ духъ народный. Провадь же ихъ Боже щасливою дорогою ко дальшому добру своей родины“ (ч. 3). Інтересна нотка в ч. 5: „Поволе приходим до себе, хотяй ще далеку маєм перед собою дорогу, але чей Господь Бог всему допоможе ділу. От так вчєра 26 с. м. начало ся в нормальнім училищи при лат. кафедрі приспособленіє учителей будучих в нашій рідній мові во всіх приспособляющих предметах. Дай Боже руському народови з тих трудів жи́зноносній плоди збирати!“ На якій підставі, з якими оговорками заведено ті руські виклади, як та на яких книжках учать ся кандидати, хто їх учить — про се наш редактор не вміє сказати ані слова: йому аби зачати з Богом і скінчити з Богом. Можна би сказати, що се пише сільський дячок про річ, якої зовсім не розуміє, а не інтелігент тай ще „руський соловії“. Інтересна нотка в ч. 12 під рубрикою „Вєячина“: „Лікари правлят

що донеколи мрака людем на груди хорим здорова ест. Такими лікарами душевними били Єзуїти, поручаючи чоловіцеству мраку невіжества і неудољности яко превиборное средство на слабий голови“. А се відки тут узяло ся, в органі „невіжества та неудољности“? Хтось зробив собі збитка та віткнув сю квітку вільного, париського або віденського антиєзуїтського дотепу в мізерну рутенську кропиву, бо ж певно в голові редактора вона не зацвила тай загалом у галицько-руській публіцистиці тих років являєть ся мабуть унікатом. Ще нотатка про смерть Вацлава Залєского (ч. 14), про розв'язанє сойму в Кромерижі та наданє тимчасової конститутції (ч. 17), декілька коротеньких нотаток на вступі поодиноких номерів під рубрикою „Львів“¹⁾ — тай годі, тай уся редакційна праця. По за тим коротесенькі звістки про біжучі політичні справи, про війну в Італії та в Угорщині, про заграничі події, про сойм у Кромерижі, кореспонденції (декілька цікавих про напади угорських

¹⁾ Зазначуємо зміст важнійших: ч. 2 згадка про смерть крил. Василя Созанського, декана і совітника консісторського, який »належав такожде до того стоваришєня, котре під покровом Є. Пр. Метрополита теперішного, а бившого Єпископа в Перемишлї тогди часописьмо руске видавати предприняло«. Остатня увага хибна; товариство бажало лише видавати гомілетичні та катехетичні і загалом популярні книжки. В тім самім числі доносєть ся, що »декрет Доблгофскій о запровадженю тимчасовім языка польского по наших училищах теперішное міністерієм уничтожило, а кромі того замисляє в віденськім всеучилищи катедру руского языка вітворити; такожде повелїло, щоби кождісєнький урядник на Руси по руски добре умів. Се плоди трудів Рад наших. Щасть Боже і далї!«. По тім немінучім кінцевім молебні, яким завершено торбу пустих обіцянок, пізнаємо руку Гушалєвича. Ч. 3 про празник водосвятїя у Львові; ч. 10 полєміка з органом польської аристократії „Polska“, але така неясна, що зовсїм не можна розуміти, чого хоче полєміст; ч. 12 полєміка з Allgemeine oesterr. Zeitung, яка в кореспонденції зі Львова доносила, що львівські ліцеалїсти зробили бунт, коли їм прочитано декрет міністерський з 1 сїчня (мб. про заведенє руської мови); ч. 13 звістка про руський баль, що відбув ся 18 лютого в палаті митрополїтальній на честь руської депутації, що їздила до цїсаря; ч. 15 звістка про концерт Аполїнарїя Контєского; згадано тут про Кароля Ліпінського, якого автор називає »наш Ліпінський, бо истинно есть він нашим руско-українським гуєляром. Родив ся він і зростав на Руси, підслухував чудесні рускі співанки нашого люда, исповнений їх красою складав їх в согласную цілість.« Цїнна тут не лише згадка про Ліпінського, але й термін »руско-український«, що тепер так дуже пеує кров нашим москвофілам і так часто окричує ся як новогвір »сепаратистів«. Ч. 20 згадка про похорон Вацлава Залєского, »незабвенного для нас ізберателя руско-народних пісєней«.

повстанців на нашу Верховину) — тай усе. Белтрестичну часть репрезентують лише вірші — найкращі Луки з Ракова (Данкевича), найдовший Могильницького „Ученим членам Матици рускої Нового року 1849“, далі Прокопчица, Гр. Савчинського, Б. Дідицького і самого Гушалеви́ча. Нам інтересний лише перший, неначе програмовий вірш, поміщений на чолі першого числа, не підписаний, але очевидно пера Гушалеви́ча. Він має титул „На Новий рік“ :

Повалили ся времена старії,
Мов би то гори в небеса стремлящи,
Когда ся ломят їх скали твердії
Із верхниць в пронасть спадают гулящи.

Автор бачить „літо новое“ і кличе землякам :

О витайте-ж го, витайте щиренько,
Най щастє зляє на нашу землицю,
На руский нарід казнений тяженько,
На князів наших прекрасну столицю.

Він бажає, „най нові гадочки свободи божой серце проникают“, але що се за „свобода божа“ — не каже. Кінчить ся вірш звичайним молебствієм :

Дайже нам Вишній того ще діждати,
О що тя денне смиренно благаєм :
Дай нам Австрії щастє оглядати,
А в ні і наше разом повитаєм.

Остатні два рядки, се найпростійша, можна сказати, клясична формула рутенського патріотизму. Наше щастє можливе лише при щастю Австрії, а в чім бачити те щастє Австрії та як його досягнути, про се не наша річ і не наша голова журити ся; про се знає і дбає die hohe Regierung. На тій думці стояв Гушалеви́ч, стояв майже весь загал галицьких Русинів не лише в 1848 році, але ще й довго потім, коли блискучі обіцянки в бурливих літ давно були забуті, коли й сліпому можна було побачити, що австрійський уряд, то не Австрія, а Австрія, то не спеціально руська мати. Не прозріла значна часть тих Рутенців ще й тоді, коли уряд замісь цукерків у формі посад і авансів для одиниць почав давати широким масам рани і скорпіони і нарешті устами Байста заявив :

„Ob und inwieweit die Ruthenen in Galizien zu existieren haben, das wird der galizische Landtag entscheiden“.

Рани і скорпіони в заміну за сподіване щастє почали ся врештою досить вчасно і дівла на собі швидко сама часопись Гушалевича. Ще в ч. 21 (21 марта) редакція „Новин“ запрошує публику прислати передплату на другий квартал, а вже в ч. 26 (11 цвітня) часопись наслідком нового прасового закона, що від політичного письма вимагав значної грошевої кавції, мусіла перестати виходити. І знов ані слова протесту, ані тїни якоїсь діскусїї про потребу чи оправданє чи загалом значїне такого прасового закона, що мов косою косить усю бідну, а незалежну пресу, даючи можність істнованя лише богатїй. Редакція спокїйно завїшує своє видавництво і заповїдає від 3 (15) мая нове, неполїтичне виданє „Пчола“, присвячене головнo поезїї „во всѣхъ галузяхъ“. „Тая бо єсть — додає редакція — свойствомъ души народа нашого, мовъ золотая нитка тягнуча ся вѣдъ непамятнихъ временъ его житьемъ, — ба и въ опасныхъ годинахъ она одна солодила его тяжкое горе, охраняючи широнародное чувство аж до найновїйшихъ часів.“ Крім поезїї редакція обїцює також „оумнительнїи разсмотренїя и росправы“, а в огляду на конечну потребу пізнаня, „чимъ былисьмо, якесьмо мѣсце занимали на зрѣлищи свѣта и чого ся нынѣ выстерѣгати маємъ, чтобы ся въ преждную недолю не попасти“, обїцює також систематичний виклад історїї нашого народа. Надто зазначує виразно, що „Пчола“ виходити буде „типомъ краснымъ гражданскимъ“, бо „Новини“ друкували ся кирилицею.

В своїй згаданїй уже автобіографїчній записцї Гушалевич ось що каже про своє редакторство 1849 р.: „До Галицкой Зори писалъ Гушалевичъ многїи статьи прозою и лирическіи стихи. На литературномъ собранїю познали ся всѣ галицкіи писатели того времени и связались словомъ въ каждомъ направленїю русскїй языкъ подносить, чтобы тѣмъ способомъ и народъ просвѣщати. Кромѣ Галицкой Зори явилась газетка „Новины“ подъ редакцію Гушалевича, но понеже Гушалевич не желалъ подрывать Зори и постоянно своимъ трудомъ въ ней участвовалъ, а Новины для нашего народа подавали за малую цѣну извѣстія въ короткости, то оставилъ онъ трудитись въ Новинахъ Богдану Леонтовичу. На желанїе многихъ прекратились Новины, и мѣсто сей газетки издавалъ Гушалевичъ самъ уже Пчолу беллистричного (sic!) литературного содержания.“ Се признанє цїнне, хоч недокладне. Цїнне

особливо запереченє, що Гуш. не бажав підривати „Зорі“, — значить, видавництво Новин таки по троха мало сей намір. Недокладне оповіданє про завішенє Новин: вони упали не „на желаніє многихъ“, а, як ми бачили в заяві самої редакції, наслідком нового прасового закона. Навпаки, в тій самій заяві (Новини ч. 26) читаємо, що власне „на желанія вѣдь всюда насъ доходящїи“ починає ся виданє „Пчолы“. Не правда й те, буцім Гушалевиц при кінці здав Новини зовсїм на Леонтовича. В редагованю їх видно від початку до кінця одну руку, а кінцеву заяву писав очевидно сам Гушалевиц, бо виразно ідентифікує редакцію Новин з редакцією будучої „Пчоли“, про обі пишучи „ми“. Значить, фраза про небажанє підривати „Зорю Галицку“ являєть ся посередним свїдоцтвом того, що Гушалевиц чогось був невдоволений із тої газети, і коли мусїв завісити „Новини“, то замісь зарезервувати свої сили для „Зорі“, зараз починає видавати нову часопись. Мотивів сього поступуваня не знаємо.

Гушалевицева „Пчола“ була перша в Галичинї неполітична, літературно-наукова часопись. Гушалевиц чув мабуть у душі, що він не політик; у його політичних віршах, а тим менше в прозі не видно ані тїни якоїсь власної думки, якогось оригінального звороту, не видно нічого такого, що зраджувало-б нам, що його дух чи то в самотній тиші, чи в шумі дебат працює над політичними питаннями, силкуєть ся вияснити їх собі та уняти в конкретні, образові, поетичні форми, надихати горячим чутєм власної душі. Шабльонові погляди, шабльонові фрази, незугарне віршованє — можливо, що в глибинї душі Гушалевиц був невдоволений із тих своїх віршів і бажав утворити собі такий закуток, де би міг друкувати те, що йому любо, не піддаючи своїх творів чужій цензурі. Нова часопись „Пчола“ мала бути тим тихим закутком, куди би не доходив шум політики, яка зрештою тепер у половинї 1849 р. при очевидній побіді реакції в державі починала робити ся невігідним і навіть небезпечним ремеслом. А Гушалевица з давна тягло до „мира“, до спокою та скромної, смирної праці, до філософованя в дусі Гоголевого Кіфи Мокієвича та до оспівуваня щоденних явищ природи. Зрештою його Пчола мала деякі і то навіть широкі претензїї. Гушалевиц хоч у інтенції, коли не в виконаню пробував сягнути поза межі Галичини, бажав мати в своїй Пчолі в сє український орган. У вступнім віршу „До Пчолы“ він кличе до тої своєї „схвапливої мушки“:

Своими лугами пчолко пролети ся,
 Съ обножевь домоньку пчолко поверни ся :
 Росовь украинсковь въ берегѣвъ Днѣпровыхъ,
 И росовь галицковь въ берегѣвъ Днѣстровыхъ,
 Зъ надъ Прута, зъ надъ Сяпа, зъ Бескидѣвъ высокихъ,
 Оживляй ся пчолко въ трудахъ одинокихъ.

Правда, виконанє не відповідало тій інтенції. Співробітників з України „Пчола“ не мала тай ледви чи була кому там звісна. Зрештою Гушалевиц силкував ся сповняти те, що обіцяв у Новинах: окрім віршів та иньшої беллетристики подавав „Отечественную историю“, себ-то коротко і зовсім безкритично переповідані факти з початкової літописі до Мономаха включно, а далі виривки літописних текстів, що доторкали ся Галицької Русі. Надто поміщено тут пару історичних праць Петрушевича: „Польща, Русь и Ромышы“ та відомости про Унівський монастир — найцінніше з усього, що було друковане в Пчолі. Передруковано з якогось „господина Ковалевского“ статю про Черногору і мабуть із якоїсь московської часописі статю про Нестора літописця (вона анонімна). З літературного поля була лиш одна статя — Головацького про Котляревського, з доданням до неї текстом Оди до князя Куракина, яка тут у-перве появила ся друком.¹⁾

¹⁾ Може не від річи тут буде зібрати до купи всі ті вислови в Гушалевицевих часописях 1849 року, що виявляли думку про Україну. В віршу Могильницького »Ученымъ членамъ Матери рускои« (Новини ч. 10) говорить ся про Русь »вѣдъ Сана до Дона«, згадуєть ся, що »гомонягь славовъ Днѣпрови пороги«, голосягь »славу козацку степови могили«. Тамже в ч. 12 полемізує редакція з Поляком кореспондентом віденської газети, який »називає мову руску мѣшаньемъ мовы польскои и российскои, буквы наши хиньскими« і додає: »видко читавъ Максимовича и Добровского«. Згадку про Ліпінського та русько-український характер його музики (ч. 15) наведено висше. У ч. 19 Новин передруковано з »Вітки« Єремїї Гарки його вірш »Пѣсня моя«. В ч. 3 Пчолі поміщено згадану вже статю Головацького про Котляревського та уривок із пятої части Енеїди, а в ч. 16 Оду до князя Куракина. Нарешті в ч. 13 в віршованім посланїю Ів. Наумовича до Ів. Гушалевица читаємо:

Возьму веѣ пѣсни, возьму въ крилинята,
 Генъ генъ рознесу долго и ширенько
 Въ стронѣ Бескида, въ степы Украины,
 Куда Русска мати, куда Русски сыны.

Як бачимо, крім Головацького, який зрештою свої відомости про Котляревського черпав із »Москвитянина« ніхто з Галичан не мав, здаєть ся, про-

Була мета в Гушалеви́ча також „надати талантамъ спосо́б-но́сть розобщенія (мб. розповсюднення) ихъ плодѣвъ“ у Пчолі, але таких талантів якось у ній не бачимо. Найбільший тоді беллетристичний талант, Микола Устиянович, пішов в урядову службу і став редактором руської урядової часописі „Галичо-рускій Вѣстникъ“, яку й редагував, треба признати, дуже добре. Другий видний талант старшої генерації Антін Могильницький лагодив до друку свою поему „Скит Манявський“ і дав до Пчоли лише виривок із неї. Із письменників старшої доби бачимо тут іще Осипа Шухевича вірш „Подорожний“, без підпису автора, якогось Михайла з Ценева та Григорія Савчинського з Виспи — все такі фігури, що пізнійше не здобули собі виднійшого становища навіть у галицько-руській літературі. У перше виступають тут в більшими працями лиш два письменники, що мали пізнійше відіграти видну ролю в Галичині: Іван Наумович із переріркою Молієрової комедії *George Dandin*, п. н. „Гриць Мазниця або мужь заманеный“ і Богдан Дзедзіцький з віршованим переспівом Слова о полку Игоревім. Правда, деякі віршики сього письменника з підписом Богданко були вже в Новинах; тут він у-перше виступив зі своїм повним підписом ще в спольщеній формі; переклад староруської поеми у нього вийшов препоганий.

Сам Гушалеви́ч давав гловно вірші — бодай жадна з прозових статей крім „Отечественной історії“ не підписана його іменем. У тих віршах він іде далі шляхом, який означив уже в першім томику своїх „Стихотвореній.“ Маємо тут філософічну лірику: „До мои мысли“ (ч. 2) — незугарне наслідуване Шіллерового „*Die Macht des Gedankens*“ :

Мысле моя, небесами пусти ся, пусти ся,
 Божимъ огнемъ розпали ся,
 И по всемъ свѣтѣ блискавковъ шпурни ся —
 Та туда, моя мысле, де темрявой ночи

Україну докладнійшого понятя, ніхто не відчував потреби ближших, ос обієктних та літературних зносин із Українцями: Україна, її степи, козацтво та пісні були для них лише поетичною декорацією. Яке невисоке було розумінє України у Гушалеви́ча, доказує поміщена в ч. 17 Пчоли »Розлука козака съ любовью, пѣснь украинска« — очевидний галицький фабрикат на тему звісної дворянської пісні »Козак коня наповав, Дзюба воду брала«.

Густая ткань світло закрыває,
Туда пролѣтай,
Розтопляй
Узи тяжкіи,
Твоевъ силовъ обѣймай
Времена змерли, времена новіи.

Розуміть ся, що дитиняча „мисль“ поета в тім цілім просторі не вміє знайти нічого крім якогось зовсім неясного „царства божого“ :

Вже бачу, якъ въ глубинѣ темной
Слабая искра начала сіяти,
Жарится — и величественно
Начала зъ чорныхъ хмаръ ся продерати.
Узи падуть, Царство боже засѣдає,
Нове житъе процвітає.

В тім самім роді, немудрим наслідуванем Шіллерової „Lied von der Glocke“ є також „Піснь житя“ (ч. 6), де змальовано житє чоловіка в ріжних моментах у супроводі пісні: дитині співає мати, молодому парубкови співають при шлюбі, мужови не хоче ся пісні, а старому співають, коли його несуть до гробу. Характеристики тих поодиноких моментів житя іноді гумористичні в своїй шумній фразеології та незугарній формі, прим. :

Въ молодця сердци огонь палає,
Горы и моря своими гадками
Однимъ мигомъ обѣймає —
Лицарь, богатырь вже и съ небесами,
Гай, ѡ съ самымъ пекломъ боротись желеє;
А сердце кѣпяче,
Горяче
Съ всѣма дружится,
Лести не боится.

Сей тон і ся форма видно дуже подобали ся Гушалевичу і він раз у раз вертає до них. У віршу „Кара“ (ч. 8) читаємо :

На чорной хмарѣ, де громы снуют ся,
Де воркотить,
Де клекотить,
Де якъ зміи огни вються,

Тамъ твоє мѣсце, одродный сыну.
 Ты свою мать, ты свою родину
 Допталъсь,
 Поругалъсь,
 Щастя позбавлялъсь!
 Най громы ты розщбають
 И по хмарахъ розкидають,
 Чей покинешь разъ грѣшити,
 Твою мать соромити.

Які властиво були гріхи того „одродного сына“, автор не каже. Але його праведний гнів розпалений дуже: в хмарах між громами за мало карі для такого грішника, „туда ты не пушу“ (а як би пустив?); він хоче лишити його на землі:

Въ ямѣ межі зміями,
 Въ вертепахъ межі звѣрами,
 Най ты гложут, кавальцують,
 Сквернымъ тѣломъ ся годують.

Але ні, і того ще мало для грішника, і фантазія автора, не вмiючи дiбрати гiрших страховищ, відсилає його в пекло, де „на огни вѣчнѣмъ вѣчне горѣтиме“, а як схоче заридати, то ті слъози пекти-мутъ його ще гiрше. І за що така люта кара, ми так і не дізнаємо ся. Очевидно автор не мав на думці ніякого конкретного факту, не виливав на папір нічого такого, що наболіло; його фантазію порушила якась чужа фраза, прим. Костомарівське „Не втечеш од мене, зрадник“ (Костомарівську „Вітку“ він мав у руках і передрукував із неї в „Новинах“ вірш „Пісня моя“), і він виробив на сю тему свою чисто риторичну вправу. Таку саму чисто риторичну вартість має вірш „Молитва передъ битвою“, який можна вважати вільним перекладом Кернерової „Lied vor der Schlacht“. Досить навести одну строфку сеї молитви, щоб переконати ся, як автор пісні „Мир вам братя“ холодно, механічно, без искри власного чуття складав свої вірші з оклепаного, шабльонового фразеологічного матеріалу:

Отче, провадь мя! Съ мечемъ волю
 Впасти въ борбѣ, дабы мою
 Рѣдную землю спасти,
 И народа славу взнести,

Если се воля святая твоя, —
Отче небесный, провадь мя!

Таке саме значіне холодної риторичної вправи має вірш „Пляси бури съ вѣтромъ“, навіяний очевидно Міцкевичевим описом бурі в поемі „Pan Tadeusz“. Та коли у Міцкевича всюди видно конкретні образи місця і пори, у Гушалевича нема нічого-сїнько такого. Схолястичним способом він персоніфікує бурю, вітер, сумрак і т. и.

Небо чорне, ночь надходить,
Чась бури гуляти,
Лишь сама ся короводить,
Кого въ танецъ взяти.
Въ томъ примчался вѣтеръ зимный,
Всюдась розглядає;
Заразь сумракъ благочинный
Бурю намавляє,
Бы съ вѣтромъ спрягла ся..

Описи гуляня бурі в вітром з разу на морі, потім у лісах, далі в селах і містах дуже комічні, та я не буду наводити їх; для мене цікавий кінець вірша, де знов автор вплітає народне віруванє і знов таким способом, що замісь поетичної оздобы виходить огидлива хлопістика. Описавши, як буря валить хати та вбиває людей, автор пише далі:

Въ томъ дѣвчата
И дитята
Кричатъ,
Пищятъ,
А старыи ся збѣгають
И надъ средствомъ промышляють:
Якъ бы того ся позбутъ,
Бурю съ вѣтромъ отвернути?
И гнетъ огонь розложили
Та священный цвѣтъ спалили
И Иорданскою водою
Кроплятъ хату и обору,
Городъ й воздухъ надъ собою.

Скорѣ буря тоє вярѣла,
 Заразъ съ вѣтромъ ся розбѣгла;
 Та ихъ бѣльше не выдати:
 Пойшли, пойшли спочивати.

Очевидно автор сам вірить у те, що бурю можна втишити димом із сьвяченого зїля та йорданською водою, а бодай пише так, як коли би вірив; се не етнографічний деталь, яким користує ся освічений поет задля його поетичного змісту; се бабське віруванє, яке переняв живцем темний, забобонний чоловік, або наводить хитрун на те, щоб піддержати в иньших, темних людей віру в такі забобони.

Маємо в „Пчолѣ“ ще два вірші Гушалевича держані в тоні народньої пісні — коломийки: „Пѣснь остатна лїрвака“ (ч. 18) і „Мати и донька“ (ч. 11). Перший із них зовсім пустий: старий лїрвак сумує, що молодість минула і вмирає без ніякої причини; в другім мати відраджує доньці йти залуж за пана, а радить йти за бідного — незвичайний феномен між матерями. Маємо тут далі „політичну“ байку „Гуси и бузьки“, де „голоколїнці“ бузьки виявляють претензію панувати над гусьми і деяких із поміж них перетягають на свій бік. Та патріотичні гуси ждуть зими і тоді велють бузькам забирати ся геть.

Тїи абы ся гусемъ вѣ знаки дали,
 Перекиньчковъ гнеть пороздерали.

Де і як заобсервував автор щось подібного в природі, що могло би дати привід до зложеня такої байки? Та йому байдуже про внутрішню правдоподібність основи; йому аби до чого пристїбнути мораль:

Никто не выйшоль добре ще на зрадѣ,
 Лучше ся своихъ трымати вѣ громадѣ —

мораль, що в тій формі може бути звернена і против дійсного зрадника і против усякого поступового змаганя та новаторства, що вибігає поза рами того, що прийнято вважати тривким і непорушним у громадї. І скілько то разів Галицька Русь власне таких новаторів та поступовців клеймила назвою зрадників та в імя патріотизму накликала на них небесні, а то й зовсім конкретні адміністратційно-поліційні громи!

Закінчимо сей огляд поетичної продукції Гушалевича в Пчолі згадкою про його вірш „До свободи“ (ч. 19). Цікаво, як автор, що пережив свободні пориви 1848 року, під їх сьвіжими вражіннями говоритиме про те „найвисше, найсьвятійше право народів“, як звикли були тоді говорити ентузіясти. Ну, ентузіястом свободи, політичної свободи, що полягає на запевненю звісних прав людини й корпорацій, Гушалевич не був ніколи, а бодай ніколи не виявив хоч троха ясного її розуміння. І тепер, у вересні 1849 року, він співає про абстрактійну свободу, таку, яку мав на оці Шіллер говорючи емпатично :

Der Mensch ist frei erschaffen, ist frei,
Und wär' er in Ketten geboren.

Сю кульгаву думку Гушалевич роздуває так само абстрактійно, навіть не пробуючи дати їй якийсь конкретний зміст, роздуває до повного абсурда :

Свободо премила, чи тебе небесна сила
Въ началъ свѣта сотворила?
Чись сама собою
Отъ первовѣка
Зродилась, повстала
И ясновъ зорою
Въ грудь челоуѣка
Утромъ завітала?
Ты якъ время старая,
Якъ май молодая,
И якъ вселенна далека, широка,
Велика, глыбока —
Одного Бога маешь надъ собою —
Алежь и Богъ есть свободо тобою —
Ты въ Бозѣ, ты съ Богомъ
Землю новую,
Землю святую
Творишь, огрѣваешь,
Щожь ты не здѣлаешь?

Повнійшої безмислиці в шумних словах годі собі здумати. Ані одної чутевої нотки, ані одного справді відчутого образу! Фраза

на фразі, а одна пустійша від другої — ось і зміст Гушалевичевої оди до свободи.

„Пчола“ так само як і „Новини“ не мала успіха у публіки. Редактор числив на 600 пренумерантів і обіцявав при більшім числі побільшити об'єм (ч. 3); тимчасом до червня зголосило ся лише 310 охочих одержувати „Пчолу“, а до вересня се число змаліло на 125, так що редакція була змушена залишити дальше видаванє часописи. Оттак упала перша галицько-руська літературно-наукова часопись. Чия була вина? Певна річ, публіка руська була неосвічена, вбога, не відчувала потреби читаня. Але не менше певне й те, що редакція зробила все можливе зі свого боку, щоб охолодити й той запал, який був із початку, відбити охоту до читаня „Пчоли“ і в тих 310 людей, що вразу простягли були до неї руку.

Редакторство Гушалевичево було невдатне, хоч і не потягло за собою таких матеріальних жертв, які нераз мусіли поносити пізнійші галицько-руські редактори. Тимчасом його особиста кар'єра була хоч скромна, але запевнена. Завдяки своєму першому виступови в 1848 році він не мусів іти на село та терпіти нужду як сотрудник, але одержав місце суплента при львівській академічній гімназії, де вчив у 6 клясах руської мови, а в 7 і 8 закону божого. Для потреби гімназистів він зладив виданє тексту „Слова о полку Игоревѣ“ з короткими поясненнями, а надто Русько-німецьку ґраматику для народніх шкіл і Біблійну історію, також для народніх шкіл. Певно, багато допоміг йому в тім Гр. Шашкевич, що в р. 1849 став був міністеріяльним радником і референтом для руського шкільництва у Відні. З його листів до Гушалевича, опублікованих мною в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ (Шість листів галицьких „старорусів“ з рр. 1853—1863, ч. I і II) видно, що він високо цїнив Гушалевичів поетичний талант і дбав про його розвій на ріднім ґрунті. Шашкевич заохочував Гушалевича до праці над шкільними підручниками, за які плачено добрий говорар, помітив Гушалевичів вірш у альбумі виданім на память шлюбу цїсаря і бажав запевнити йому тривке місце в руськім шкільництві. Гушалевич обняв учительське місце очевидно без ніякої кваліфікації, без ніякого іспиту. Се було зовсім натурально: руська мова до 1848 р. була виключена від середніх шкіл і університетів, значить, ніде було й добути кваліфікації на її вчителя; для Гушалевича вистало за кваліфікацію „Мир вам братя“. Інша річ була

в катихитурою: тут треба було на конкурс розписаний консисторією предложити писану працю. Гушалеви́ч предложив таку працю ще 1850 р., та хоча консисторія признала її найліпшою з усіх присланих на конкурс, то про те краєва вла́сть шкільна (намісник Голуховський!) признала її, як каже делікатно Шашкеви́ч, „in formell wissenschaftlicher Beziehung wenig entsprechend“ і міністер не захотів затвердити Гушалеви́ча на посаді гімназіяльного катихита, жадаючи, щоб він задля сього здав відповідний екзамен. Шашкеви́ч заохочував Гушалеви́ча взяти ся до праці і завважував дуже вірно, що „для репутації Вашої и въ обще руского духовенства бо́льше причинится, если непріятелѣ и завистники не будутъ могли говорити, що рускі катихиты не показали о́тновѣдного ихъ становищу вѣдомственнаго изобразованя, а лишь ех misericordia або через протекцію получили свои мѣстця“ (Записки, т. XLVIII, miscellanea, стор. 8). Та Гушалеви́ч не послухав сеї ради, покинув гімназію і подав ся на парафію. І тут йому пощастило: він не лише відразу дістав добру парафію (Іванівку в Княжівським коло Калуша), але консисторія зробила його надто відразу завідателем перегинського деканату, аванс, можна сказати, нечуваній для молодого священика, що ледво перед п'ятьма роками скінчив духовну семінарію. Можливо, що сим способом консисторія хотіла задемонструвати проти губернії за те, що признала Гушалеви́чеву конкурсону працю недостаточною для осягнення катихитури.

Яко декан розвинув Гушалеви́ч позиточну діяльність. За його заохотою духовенство сього деканату взяло ся до пропаганди тверезости серед народа. Яко декан Гушалеви́ч був також інспектором народніх шкіл і як каже в своїй рукописній автобіографії, „школы бывшіи въ запустѣнію поднеслись, такъ що реченый деканатъ подъ управленіемъ тогда еще молодого декана Гушалеви́ча повліялъ и на сусѣдніи деканаты.“ Обік сеї урядової праці він не покидав пера, написав „Пастирське богословіє“ та томик поезій. Коли в 1859 р. розгоріла ся памятна війна за азбуку, „Гушалеви́чъ написалъ отъ имени деканальнаго духовенства и руского сельскаго народа протестъ на нѣмецкомъ языкѣ къ императору и обвинялъ въ томъ письмѣ министерскую безтактность, которою роздражняеть рускій народъ. Тотъ протестъ подписало все духовенство горскихъ и подгорскихъ приходо́въ. Министръ Тунъ отступилъ отъ своей попытки“ — розумієть ся, не наслідком сього протесту.

В р. 1860 почала ся нова доба в діяльности Гушалевича. Його вибрано послом до сойму краєвого. Йому судило ся першому в тім соймі забрати голос по руськи, а коли в 1864 році Поляки зняли формально питає про те, чи слід допустити в соймі вживанє руської мови, Гушалевич як генеральний речник руських послів у просторій промові мотивував права руської мови і то мотивував — цитатами з *Volumina legum*, так що Поляки говорили: „Гушалевич виніс бомби в нашого арсеналу і побідив нас“.¹⁾ Чи трафили Полякам до переконаня Гушалевичеві аргументи, про що можна сумнівати ся, чи тисла на них якась висша сила, досить, що генеральний бесідник із польського боку зрік ся голосу і руській мові признано в соймі право обік польської. В р. 1867 він був вибраний соймом на репрезентанта руської части краю до Ради державної. Поляки дуже не хотіли вибирати його. Вони мали иньших репрезентантів Руси: двох неписьменних селян Боднара і Манастирського, та трьох перекинчиків: Баревича, Савчинського та Полянського. Гушалевич перейшов більшістю одного — свого власного — голоса. В Відні в бурливих нарадах, де рішали ся питання нової конституції, Гушалевич сам один із галицької репрезентації стояв против федеральної перебудови Австрії через розширенє автономії країв коронних, а за централізмом, надіючись від нього вкороченя польського верховодства в Галичині та добродійств для Русинів. Федералісти були в меньшости і виступили з Ради державної. Правительство завело безпосередні вибори до Ради державної і вірний його прихильник Гушалевич від тоді вже не бачив Відня.

Я лише коротко згадую про політичну діяльність Гушалевича. Вона вимагала би окремого трактованя в звязку з загальним розвитком політичних відносин Австрії і Галичини 60-их років XIX віку. Гушалевич не був ані добрим оратором, ані визначним політком. Витревала оборона прав руської мови в Галичині, се була головна його заслуга; в иньших справах він не мав ясно вироблених поглядів.

Покинувши політичну діяльність він знов перейшов до Львова, до тої самої Академічної гімназії, яку покинув був 1854 року.

¹⁾ М. М. К(лемертович), Іванъ Гушалевичъ, біографическій очеркъ (Временникъ Ставроп. Инст. на 1893 годъ, ст. 163).

Здавши екзамен на катихита він дістав сю посаду, на якій про-
служив до повної пенсії. Учитель з нього був дуже добродушний;
учив не багато і екзаменував не остро; на конференціях та кля-
сифікаціях обстоював за учениками і мав серед них велику сим-
патію. Доказом сього може послужити голос такого в усякім разі
непідозреного свідка, як М. Павлик, що бувши в 1874 році уче-
ником Акад. гімназії, іменем „вдячних учеників 8 кляси“ написав
і надрукував вірш на іменини Гушалевича п. н. „Батьку наш, Со-
коле!“¹⁾ В його викладах та ексортах не було нічого спеціально

¹⁾ З огляду, що сей вірш пізнішого видного діяча галицько-руського ра-
дикалізму лишив ся невідомий бібліографам, тай виявляє деякі інтересні прикмети
серця й думок молодого автора, подаю тут його опис і докладну копію. Вірш на-
друкований на піваркуши паперу малого fol., без означеня місця ані друкарні,
хоча з дереворитних оздоб видно, що був виконаний у друкарні Ставропігій-
ській. Друковано вірш по одній стороні, в дереворитній рамці, в дві шпальти.
На горі луком зложено напис: »Въ торжественный день именинь«; низше під
друкарським орнаментом: »О. И. Гушалевичу«. Сам вірш, написаний досить чи-
стою народньою мовою, прибрано як коня в гусяче ярмо, в погану псевдоетимо-
льогічну правопись, очевидно для догоди строгому етимольогови юбілятови.
Ось він:

Батьку нашъ, Соколе!

Чи громомъ вдарени, що встали?
Чи пятьсотлѣтню нѣчь проспали? —
Протерли очи, подивились,
Дивились, вѣры не имили:
Пѣлсонно и пѣлтемно въ свѣтѣ:
На небѣ — се луна блѣдая,
А въ поли чи огонь палае?
То збронька свободы свѣтитъ:
Зубами нѣчь заскреготала,
Далеко — зойкнула — пропала!...
На счастье сердце слѣвъ не мае,
У счастья сердце занѣмае;
Тогда якъ соловѣй, Спѣваче,
Ты миромъ заспѣваль святымъ
И рѣднымъ словомъ золотымъ
Ты слово серденьку виѣлпиль!
И пѣсь по Руси полинула:
О! любо стало всѣмъ, неначе
Прадѣдня доля повернула;
Народъ у голосъ гомонѣль,

клерикального та фанатичного, хоча пізнійше, в половині 70-их років, коли серед гімназіальної молодіжи пішли шепти про соціалізм, дарвінізм та раціоналізм, він уважав конечним при всякій

Проклять бнъ тьму, проклять неволю
И нагадать про рѣдну долю:
Тай прояснилось на житье —
Гей сонечко зѣйшло святе...

Сгадаешъ Ты и нишкомъ сплачешъ
Слезю радости, неначе
Ты, Батьку, видишь лѣта тѣи,
Лѣта счастливои надѣи;
Сгадаешъ Ты, якъ то було,
Утопишь ся въ своихъ гадкахъ,
Якъ въ вдохновенію плыло
Веселе счастье у думкахъ;
Якъ сердце вдарило весною,
Якъ вчуль Ты радѣсть, рай учуль,
Огнемъ Ты око запалало —
Се счастье людемъ не поняти,
Ни словомъ свѣтови сказати;
Се счастье Богъ Тобѣ вдунуль:
Ой чую серденько любовою
И въ счастья сердце утопало...
Пригадай, Батьку, лѣта тѣи,
Лѣта счастливои надѣи,
Счастливои... бо щось хотѣль,
То Ты на свѣтѣ совершилъ;
О чѣмъ Ты такъ було думаешъ,
То днесъ минувшимъ за Тобою,
Минувшимъ любимъ... погадаешъ:
И сплачешъ вѣчности слезю..

И мы надѣевъ живемо,
Въ будучность съ нею идемо —
Но ктожь свою будучность знае?
Не одинъ цвѣты золотыи,
Не одинъ може найкрасши надѣи,
Не одинъ свѣтъ свой въ могилѣ сховае:
Въ земли сирѣй по вѣкъ поляже —
И грѣбъ за него ничъ не скаже!...
А насъ, що въ свѣтѣ будемъ жити,
Борьба тяжка, кровава жде:
Но будемъ за народъ стояти,
Най приде кровь и сердце дати,

нагоді виступати проти всяких новаторств. Аргументів добирав при тім популярних, часто вдоволяв ся грубою лайкою замість доказу; і так ніколи не говорив инакше, як „той дурень Дервін“, викликаючи сим серед своїх слухачів гомеричний сьміх.

(Конець буде).

Іван Франко.

Най прійде душу положити
 За руску долю, за житьє!
 Благословиж Ты насъ вь дорогу —
 А мы будемъ молитись Богу,
 А мы где будемо на свѣтъ,
 Будемъ про Тебе все молити,
 Щобъ долго Ты межъ нами жилъ
 И молодьи сердца грѣть...
 Не скажешъ слова, але серце
 И око молодця, що рвется,
 Нуряе вь сердца глубину —
 Пізнае думоньку Твою,
 Якою вь груди сердце бье,
 Хоть неразь хмара насувае,
 Укрые брови и лице —
 И свѣтъ думокъ Твоихъ не знае!
 О щобъ Ты вь счастья проживать
 И Руси доленьки дѣждать:
 Повеселѣть на гожу долю —
 Батькамъ, що полягли за волю,
 У грѣбъ пѣснь радости пѣслать —
 А насъ, о Батьку нашъ, Соколе!
 Помяни тихимъ, щиримъ словомъ.

Львѡвъ дня 7 (19) Януарія 1874.

Михайль Павликъ.

Вдѣчныи ученики 8 кл. Академической гимназій.

Хоч і як невисоко будемо цїнити вартість сього вірша з його дивоглядними зворотами в роді »зубами ніч заскреготала«, »сплачеш вічності слезою«, »утопиш ся в гадках«, »серце вдарило весною«, а все таки треба сказати, що з неї віе вже подих нового духа, того безоглядного та консеквентного народолюбства, якого в Гушалевичевій поезії не почувасмо ніде так сильно. Що правда, про надто близькі, сердечні зносини вчителя з учениками з вірші не можемо дізнати ся; навпаки, зі слів »не скажеш слова, але серце і око молодця... пізнае думоньку твою« можна догадувати ся, що Гушалевич не багато входив у розмови зі своїми учениками по за рамами шкільного припису.

Боротьба з алкоголізмом.

Алкоголь, се витвір хімічного киснення.

Ріжні висловлено здогади, коли сей напій уперве появив ся в ужитку людей. Директор Міллет з Берна швайцарського гадає, що першим напоєм алкоголічним в історичних часах був у Греків, а мабуть і в цілій людськості мід. На потверджене сього здогаду наводить він найдавнішу казку, по якій Зевес був плеканцем Меліси, медової Німфи, і впоїв свого батька Крона медом. Аж пізнійше явило ся вино, а ще пізнійше пиво з Єгипту яко напій богачів. Ной, праотець кавказької раси, що жив 5000 літ перед Христом, пив уже вино. В старім завіті знаходимо повдержливе племя Рехавітів. Старинні Греки вживали алкоголью вже в класичнім віці. Плятон описує в Симпозіоні п'ятику, в якій брали участь духові провідники народа, а Сократови вважав він за особливу заслугу, що коли иньші в похмілю лежали на землі, сей хоча випив більше, встав і виголосив відчит. У своїй „Державі“ обговорює Плятон питанє, що треба більше цінити, повдержливість (абстиненцію) чи мірність. Атенці були умірені, а Спартанці повдержливі. Тацит каже про Німців: „Сим пороком (п'янством) можна їх лекше побороти, як силою оружя“.

В VIII столітю добули арабські лікарі в цілях лічничих через перегін (дистиляцію) з вина горівку, яку назвали аль-коголь с. в, чистий витяг (екстракт). Перший вискок був дуже воднистий, значно пізнійше навчено ся через повторне перегонюванє (ректифікацію) робити вискок густійшим (сосентрирт), а в році 1400 отже перед 503 літами добув у-перве монах-бенедиктинець Василь Валентінус вискок майже безводяний. Хибне припущенє,

що горівка дає силу і удержує здоров'я, причинило ся найбільше до її розповсюдження. З чим раз більшою дешевістю горівки підносять ся її розхід і попит, а рука в руку з ним іде небезпека. Але аж у XIX століттю незвичайний розвиток техніки і зріст обороту дали спроможність витворювати напінки високові на величезні розміри, гуртом.

Все, що пишу в отсій розвідці, виняте зі справоздання конгресу против алькоголізму, що відбув ся у Відні в 1901 р. під почесним проводом д-ра Гартля, міністра просвіти.

В конгресі взяли участь крім заступників усіх міністерств австрійських і угорських, також заступники заграниці, а власне Бельгії, Данії, Франції, Нідерляндії, Норвегії, Росії, Швеції і Швайцарії, і 559 членів, переважно лікарів і заступників товариств антиалькоголічних, хоча справоздане само признає, що число присутних було значно більше, бо багато не вписало своїх імен. Всіх членів мав конгрес 1308.

Придивім ся тепер працям конгресу.

На основі рефератів таких визначних лікарів світової слави, як проф. др. Маєр із Марбурга в Гесії, др. Вайхсельбаум у Відні, та др. Вагнер стверджено, що вискок під якою будь формою не є ані поживний, ані безоглядно покріпляючий, навпаки, споживаний навіть у малих дозах викликає неправильности і часові пораження в укладі нервовім, при щоденнім уживанню хоча би і в малих дозах спроваджує хронічний катар жолудка, зміни в печінці і серці, катар гортанки і бронхій, запалення нирок, а наслідком тих змін буває передчасна смерть.

Се все дотикає здорових устроїв тіла. Коли-ж уживають висококу хорі, а особливо нервово і душевно хорі, то се прискорює і всилює перебіг хвороби, яка все кінчить ся смертельно.

Коли у дорослих уживане високових напінків аж по якімось часі проявляє свою руйнуючу силу, то у дітей спиняє розвиток тіла і ума, доводить до судороги і вбиває в короткім часі.

Надв. радник проф. Грубер доказав у своїм прегарнім рефераті на основі досвідів, що вискок робить організм менше відпирним на заразливі хвороби, а навіть розположує його до зарази.

Особливо ученики середніх шкіл, університетські студенти і взагалі вся молодіж повинна стерегти ся високових напінків, бо-ж славний проф. Форель із Шіні в Швайцарії доказав у своїм

рефераті, що на 214 заражених сифілісом осіб у 192 випадках се стало ся під впливом вискоку.

У сифілітиків уживане вискоку, навіть умірене, викликає загальне поражене.

П'янство родичів відбиває ся на дітях, які звичайно виходять слабоумні, епілептики, мають нахил до п'янства і проституції. Цікаві вислідки д-ра Безоллі в Швейцарії, що власне діти початі в тих місяцях, у яких родичі п'ють більше вискокових нап'итків, звичайно бувають тупоумні і дурноваті.

Дуже цікавий був реферат д. Кіера, директора центрального уряду статистичного з Християнії про анкети над звичаями п'яків; при кінці референт повідомив, що на конгресі повдержливости північних народів у Християнії в р. 1900 вибрано міжнародний північний комітет, аби випрацював головні основи пляну для статистики алькоголізму.

Про алькоголізм і суспільні відносини в деяких західно-галицьких повітах говорила др. Голінська з Кракова і висказала на основі свого реферату такі бажая:

- 1) завести краєвий монополь на місце права пропінації;
- 2) ширити між народом ужиток овочів, соків овочевих і вин овочевих;
- 3) розвести широку і видатну діяльність до поправи відживлення народнього, а власне, аби люд живив ся яринами і молоком замість бульби і горівки.

На мою гадку монополь зовсім не причинив ся би до отереження нашого люду, але заведене льокалів на збори товариські, де можна би дістати добру поживу, нап'итки невискокові, про які референтка згадує в точці 2, певно було би хосенне; також вина овочеві нездалі, бо як довідуємо ся з пізнійших рефератів, швайцарські лікарі в закладах для божевільних пересв'ідчили ся, що перемяяти горівку на овочеві вина значить те саме, що замяяти Вельзевула на дідька; також із точкою 3 можна вповні згодити ся, особливо де говорить ся про підпомагане молочарства і управи ярин, заведене торговельних шкіл, товариств заробкових і організації торговлі, та врешті про те, аби по селах і містах заводити школи куховарства.

З реферату проф. Райніцера в Грацу довідуємо ся, що робітників у броварах розпоюють фабриканти примусово, даючи їм часть зарібку в пиві, яке безумовно кождий робітник сам

мусить випити, бо не вільно йому сього пива ані продати, ані вистежити до хати для вжитку рідні.

Чому пють робітники, про се говорив др. Штернберг, лікар каси хорих у Відні, на підставі анкети, що обіймала 200 тисяч робітників. Показало ся, що робітники пють задля того, бо мають тяжку роботу; пють три рази на день, рано, в полудне і вечір переважно горівку; дальше пють для того, бо спраги не можна загасити водою задля браку води при роботах будівляних, задля охорони перед шкідливими впливами роботи і вкінці задля вимогів товарискости. В дискусії над тою справою підніс робітник Польке із Відня, що кермуючі чинники польських дневників змовили ся, аби промовчати промови і розправи ведені на тім конгресі.

Посол др. Шерцер із Відня розповідав про одну місцевість у Тироли, якої мешканці числом 1100 люда випивають річно за 30 тисяч корон горівки. Робітник Мітке з Берліна згадав про відчит д-ра Вайля на тему алкоголізму і руху робітницького, в яким той казав, що вискок є отруя, та що робітники при своїй тяжкій роботі мусять безумовно вживати його; се пояснив він бесідникови пізнійше тим, що побоював ся знеохотити робітників, бо не будши сам робітником не може перевірити, чи заяви робітників про конечну потребу вживання вискоку правдиві, чи ні. Дальше вказував він на се, що ширене повдержливости між робітниками досить тяжке задля того, що такі провідники як Бебель і Вурм уважають сю справу дрібницею.

Про історичний розвій алкоголізму говорив др. Бірнфельд зі Шарльотенбурга. Він вказує, що Толстой уважає поражене сумління головною причиною поживання вискоку. Слово „вино“ походить від гебрейського „яін“. П'янство проявляє ся у-перве в Римі за часів цїсарських і то лише поміж маючими клясами. Відтак у народів, яким Римляни разом із культурою принесли вино, як Скити і инь., так як Англіїці горівку американським і африканським тубольцям. Германські наємні вояки рознесли варварський звичай пити вино аж до похміля по всіх краях Європи.

Статистичні дані про вплив уміреного споживання вискоку на вигляди життя подав магістер Геленіус із Гельсінґфорсу.

Покликаючи ся на висказ д-ра Лєгрена: повдержливий чоловік, се по просту той, що силкуєть ся не троїти ся, точка за точкою опрокинули найновіші лікарські досліди припущеня а рїгіогі або доказово хибних теорій, якими бодай дехто старає ся оборо-

няти „умірене“ вживанє високових напоїв. А про те є ще лікарі, що самі вживають високу і записують його своїм хорим. Ляїки не знають, котрій з тих двох груп мають вірити. В таких випадках добре пригадати собі, що й лікарі не неомильні. Може багато з них і не мало нагоди іти за новітшими дослідями в тім обсягу. Інші підлягають силі привички і в думках і в ділі. Др. Сміт пише, що з 1500 осіб, які зголосили ся о прийнятє до його закладу алькоголістів, було 436 лікарів, з яких 162 самі називали себе алькогольо-морфіністами, иньші 274 чистими алькоголістами. Бачучи таке, щастє, що маємо ще иньшу відомість, яка непідкупним способом що до впливу уміреного вживаня алькоголя на здоровлє і вигляди житя виявляє рішуче слово; ся відомість — статистика.

Референт представляє таблиці товариства убезпечень повдержливих для Великої Британії, яке зовсім не приймає піяків, а має лише відділ для „умірених“, а також таблиці иньших подібних товариств, з яких оказує ся, що повдержливі живють значно довше, як умірені.

Др. Лефлер, секретар судовий і приватний доцент карного права у Відні, говорив про звязь між високом і злочинами. В своїм викладі заступає він сю гадку, що причиною багато злочинів є алькоголізм чи то гострий, чи хронічний.

Старший лікар заведеня божевільних в Ville Evgard, др. Лєґрен, говорив про наліг п'янства, стан ума у п'яниць і способи заради. В своїм викладі каже прелєгент, що відносини алькоголізму до хороб ума доказують тяжку втрату як із боку інтелігенції, так і з боку моралі. Наголовний п'яниця мандрує з заведеня для божевільних до вязниці, а з вязниці до заведеня для божевільних. Діти тих нещасних марнують ся, а суспільність нічого не робить, аби тих людей виратувати; а для них повинні бути осібні заведеня, бо триманє алькоголіків у божевільницях шкідливе для них і для хорих неалькоголіків.

Доси маємо в Европі два товариства, що працюють над ратованєм і піддвиженєм п'яниць: товариство Синього хреста і орден „Гут-темпель“. Перед 4 літами заложила таке товариство у Франції пані Лєґрен.

Адвокат др. Фульд із Моґунції обговорював постанову книги цивільного закона німецької держави, по якій п'яниць можна взяти під курателю.

„Лічниці для п'яниць на службі кримінальної політики“ — під таким наголовком виголосив проф. др. Стос із Відня реферат. Пояснивши, що кримінальна політика, се обдумана діяльність законодавця задля поборювання злочину яко соціальної прояви, референт обговорює потребу заснованя лічниць для п'яків і притулиск для невилічливих п'яниць. Право віддаваня п'яниць до таких закладів повинно прислугувати вирокуючому судії. Ті заклади повинні бути державні; реф. не виключає одначе, що по при них могли би засновувати ся приватні лічниці. Тут варто згадати про проєкт австрійського закона в року 1895 про заведенє прилюдних приютів для п'яниць (заведеня для відученя п'яниць). Його зладив тайний радник і шеф секції в міністерстві справедливости др. Франц Кляйн. Той проєкт був би в разі здійсненя важним кроком нанеред.

Виклад д-ра Франка, директора кантональної божевільниці в Мінстерлінген у Швайцарії про законодавство зглядом п'яниць у Швайцарії дав нагоду учасникам конгресу пересвідчити ся, на якім високо культурнім ступні стоїть се законодавство в Швайцарії і яка правдиво чоловіколюбна ціль присьвічувала законодавцям при уложеню і практичнім переведеню законів. Прелєгент на початку свого викладу сказав отсі важні слова: „Лекше запобігати хоробам, як лічити їх“. Відповідно до поглядів науки алькоголізм, се хороба. Знаючи се, законодавство має обовязок примінити свої постанови до сього погляду. Така гадка присьвічувала тим швайцарським мужам, що укладали перші закони, а при укладаню кожного дальшого використувано досвіді зроблені при практичнім переведеню давнійших. У Швайцарії панує устрій автономічний, тож кождий кантон ухвалює для себе закони. Доси існують у двох кантонах закони для п'яниць (Ст. Галлен і Базилєя); третій кантон (Тургау), де власне живе прелєгент, заходить ся коло уложеня такого закона.

Цілий виклад незвичайно цікавий, а рамки сеї розвідки за тісні, щоб помістити його бодай в короткім витягу, тож обмежу ся на резолюції, якими прелєгент закінчив свій виклад:

1. П'яниці вважають ся хорими, а не коррієндами; тому треба:
2. Законам про п'яниць не давати поліційного характеру, а їх виконанє, чи властиво остаточне рішенє має бути переказанє владі здоровля, отже не поліційній.
3. Треба старати ся про розлученє вилічливих і невилічливих п'яниць і лічити їх в окремих заведенях (лічницях і приютах).

4. Невипічні піяки — люди хорі і не належать до закладів примусової праці.

5. Треба розрізняти між добровільним і недобровільним вступленем до лічниці для п'яниць.

6. Примусове поміщенє має попередити остереженє, бо часто хорий може вилічити ся через приступленє до товариства повдержливости.

7. До примусового поміщення в лічниці для п'яниць потрібне свідощтво лікарське, яке одначе не мусить бути урядово лікарським.

8. Право жадааня, щоб когось помістити в такій лічниці, мають свояки, опікун, уряди громадські, уряди вбогих, повітові, судові і державні.

9. Поступуванє нехай буде повдинче, без богатьох інстанцій та зайвих коштів; воно має бути таке, щоб хоронило людину перед надужитєм.

10. Урядом виконуючим нехай буде уряд адміністраційний.

11. Рішенє того уряду має бути потвердженє перед виконанєм через яку власть надворчу, санітарну, та не поліційну (департамент правительства); рішенє має наступити по можности скоро, щоби оминати небезпеку.

12. В разі відмови приміщення через уряд сирітський нехай буде допущений відклик до висшого уряду адміністраційного (н. пр. правительственного).

13. Час ліченя нехай виносить 6—18 місяців.

14. Видатки поступуваня як і ліченя має покривати ся в міру назбираних засобів і стану маєткового хорого в цілости або в часті з десятини високової (такий полаток). Коли нужда батька родини спричинена його п'янством, то родина одержала би з десятини високової таку підмогу, аби протяг ліченя не був залежний від нужди родини.

15. Приміщенє в лічниці для п'яниць обмежає правильно особисту здібність діланя лише на стілько, на скілько сього вимагає ціль приміщення; лише виїмково окаже ся конечним установленє державної опіки.

16. Лічниці для п'яниць не мають бути заведенями державними, лише загально корисними, державою надзорованими і підпомаганими приватними закладами; лише так знайдуть ся здібні наставники заведень і осягне та вдержить ся безумовно потрібний контакт із товариствами повдержливости. Від того лише буде за-

лежати успіх. Основане лічниці для п'яниць без сполучення з добре веденими товариствами повдержливости, се безхосенна трата грошей.

17. Приюти для невилічаних п'яниць мусять бути по своєму характеру державними заведеннями. Утворення їх належало би найперше добивати ся через межикантональні сполучення. Треба би їх устроїти і вести подібно як кантональні божевільниці. Вони стануть добродійством для суспільности.

Оживлену дискусію, а перед тим оправдане здивоване викликав реферат д-ра Тильковського, директора низшо-австрійської крайової божевільниці у Відні: про теперішній стан алкоголіків у тім закладі. Здивоване викликав власне факт, що ще в році 1895 внесено в раді державній проєкт закона про устроєне приютів для п'яниць, а сойм низшо-австрійський ще в році 1893 призначив 200.000 корон на засноване лічниці для п'яниць, але ані перший, ані другий доси не ввійшли в житє. А вже-ж правдиве обуренє поміж членами конгресу викликало се, коли референт розказав, якими способами позбувають ся з заведення, яким він управляє, пещасних алкоголіків, підозріваючи їх о удаванє. Здивоване викликав також вислов референта про мале число божевільниць, де заведено повдержливість.

Професор др. Фріч із Відня реферував про значінє алкоголізму з огляду карно-судового. Референт доказував, що пересічно 50% злочинів поповнюють ся під впливом високу і тому жадає закона про п'яниць.

Про заснованє і веденє лічниць для п'яниць реферував д. Босгард, настоятель лічниці для п'яниць в Елліконі. Заведення такі вважає референт неминучими з огляду практичної любови ближнього. В борбі з алкоголізмом вважає він дальше найважнійшою пропаганду ділом — через повдержливих. Крім лічниць і приютів співділати мають товариства повдержливости. В краях, де справа ще нова, радить вистерігати ся всякого примусу. На основі досьвідів зроблених у Швайцарії гадає, що залачу сповняють далеко лекше і ліпше заклади приватні, ніж сповняли би державні. Товариства повдержливости мають засновувати народні діячі, урядники, лікарі. Держава повинна видати справедливий закон проти п'янства. Чим ріжнороднійші товариства повдержливости, тим ліпше. В Швайцарії існують такі: Синій хрест, чин Гут-темплерів, Союз противників високу, Католицька Ліга повдержливости, Соціал-демократичне товариство повдержливих, Товариство повдержливих сту-

дентів, Товариство повдержливих швейцарських шкіл середних і виш. Ті товариства підпирають вилічених у змаганю до повдержливости. За найважнійшу підмогу в борбі з язвою вискоковою вважає добрий приклад повдержливости між інтелігенцією.

Д. Шміт у своїм викладі „Ляїки і лічене п'яниць“ промовляв за цілковитою повдержливістю і ліченем п'яниць способом виховавчим та дружеським.

З викладу пані Лєґрен із Парижа „Суспільне лічене п'яниць“ довідуємо ся, що прелєгентка заснувала товариство французьких жінок для повдержливости. Дійсними членами можуть бути лише повдержливі. Метою товариства є допомогти п'яниці власною силою зайняти місце в горожанським товаристві. Отже товариство опікує ся п'яницями випущеними з лічниць, а також їх родинами, дає також завдатки, але нічого не дарує.

Кульмінаційною точкою конгресу була промова профєсора Масарика з Праги, якої змістом були соціольогічні замітки до суспільного питання алькоголізму. Бєсїдник вказує на се, що звичайно говорить ся про алькоголізм обєктивно, тимчасом годить ся ужити також метод субєктивний. Бєсїдник говорив про пите з ріжними людьми, знайомими і незнайомими; на тій основі, а також з власного досьвіду бажав би сказати отсе:

Передовсім признають усі, хто роздумує над сим питанням, що вони в неповдержливім п'їттю — про умірене п'їтє, справедливо сказано, не потребуємо тут говорити — не знаходять властивого вдоволення. З мого досьвіду можу сказати, що від тої хвилі, як я над сею справою зачав роздумувати, я ніколи не міг правдиво радувати ся, коли випив більше. Чує ся, що говорить ся неправду, коли вихвалює ся або лиш боронить ся п'їтє або вишукує ся докази, що се „gemüthlich“ і подібні. Глядає ся тих доказів, аби обрехати себе самого, не лиш иньших. Брєхні призначені в першім ряді не для иньших людей; хто брєше, обрїхує завсїди себе самого. Алькоголізм, се типічний випадок тої брєхні і ео ірсо самообрїхуваня. Те, що проф. Маєр виводив у першім викладі, було також із психольогічної точки погляду знамените. Він показав, що весь алькоголізм полягає на обмані. Переведіть його доказ на мову психольогії, а коли Ви чесні, мусите признати, що через алькоголізм хочете самі себе піддурити. Не лише фізична, а й моральна хвороба по п'ятиці не дасть ся заперечити. Заразом маєте доказ, що обєктивний і субєктивний метод веде до того самого вислїдка.

Той психологічний осуд алкоголізму дав нам також ключ до соціологічного розбору. Ми чули, що алкоголізм розвинув ся аж у новім часі. Що означає він отже в погляду культурно-історичного? В чім суть нахилу до алкоголізму, алкоголізму яко суспільної масової появи, масового настрою?

Я питав „знавців“, спеціально значних філософів і добрих психологів, чому властиво вони пють? Вони мені зобразили, щоб се коротко сказати, жадобу за природним станом у душі Жан-Жака Руссо яко головну причину і повід. Одні казали: „In vino veritas“; „Чоловік робить ся щирим“, „Я відкидаю від себе цивілізовані форми“; иньші казали: „Се простодушне і я можу бути простацько грубим, коли пю“ і т. и. З тих вияснень зрозумієте, що нахил до вискоку, се дійсно більш або менше Руссо'їзм, бажане так званого природного стапу.

Коли я се назву „практичним романтизмом“, не хочу відкидати цілий романтизм; але звертаю на се увагу, що багато романтиків сього столітя бажали животіти, вести жите ростили або звівірят. Інстинкт, волю рівночасно психологічно ставляно наперед. Порівняйте з тим навіть Толстого, що в російськїм мужику знаходить втілений свій ідеал простоти, як иньші знайшли сей ідеал в дикуні (Індійці і т. и.); все се — не хочу сказати, щоб були появи тождні з алкоголізмом, але в них видно, що при нахилі до вискоку ходить про щось подібного, як у романтизмі. Я бажав би вказати в тім звязку на Шопенгауерову психологію волі й інстинкту та на вакхантськвій ентузіязм Нічого. Повторяю, я не ідентифікую появ, але коли хочете мати психологію масового нахилу до вискоку, то мусите прослідити новітню культуру що до звязи обох появ.

Пригадую Вам іще, що основник позитивізму, Огіст Конт, пофнув ся аж до фетишизму і старав ся доказати оправдане забобону у цивілізованого чоловіка.

Я міг би Вам вказати множество оборонців забобону в новітнім часі, наводжу се одначе лише коротко, а то з тої причини, аби висказати, чим є відповідно до мого пересвідчення, психологічно нахил до вискоку: власне штучним приведенем до забобонного стапу. Позвольте, що се ще коротко виясню, о скілько се може стати ся в п'ятьох хвилях.

Кажу отже: нахил до вискоку, се штучне викликане стану забобовного.

Новітний чоловік — не лише паниця, але сей у більшій мірі — почуває якийсь страх перед ясністю, точністю і чистотою думаня. „Тверезе“ думане має для найпросвіченіших усе ще в собі щось для них саме за надто „тверезе“, як усе каже ся. Новітний чоловік має особливий ляк перед раціоналізмом, інтелектуалізмом. Не лише перед односторонністю раціоналізму, перед сильним мисленем взагалі. Алькоголізм, як доказує Крепелін, спиняє мислене, стісняє його. Алькоголік хоче як раз стану мрачного, запоморченого мислення. Практичний романтизм — сказав я. Я бажав би алькоголізм порівняти зі звісним тибетанським молитовним бубном; се механічна молитва на тему, що $2 \times 2 = 5$. Алькоголік по просту не хоче видіти ясно, він потребує хоч від часу до часу думати менше ясно. Алькоголізм є отже культурно і політично непоступовий, консервативний, ба властиво радикально реакційний.

Треба ще звернути увагу на щось иньше: алькоголізм дає щось штучного, поезию, ба ідеалізм. Я довго роздумував над тим, бо мені казали часто знайомі артисти: „Без вина не йде“! Я роздумував над тим і потім розбирав великих майстрів і їх біографії і гадаю, що можу сказати про се ось що: Признаю, що дуже великі артисти клоняють ся перед вином. Про степеня і спосіб далось би тут багато говорити; та гадаю, що треба, о скільки ходить про штуку, завсіди робити ріжницю між фантазією і фантастикою. Я знайшов у Гете характерне слово: „екзактна фантазия“; певно, великий, сильний митець має екзактну фантазию, але він не фантастичний. Чого хоче новітний реалізм зі своєю правдою, не зістало все ясно сформуловане, але люди попали тут на правдивий слід по за фантастикою романтизму.

Я бажав би, щоб консеквентний абстинент написав історію штуки, або хоч літератури. Саме так як зі становища історичного матеріалізму досить много з історії вичеркує ся, так відпало би тут багато в історії штуки і літератури. Роздумувано би не лише над сурею романтики, а також над новітним натуралізмом і його відносинами до — вина! Що таке літерацька і артистична *bohème*, що деякі роди символізму, модерни і вкінці декаденція і ділтантизм (слово в змислі Ренана та Бурже)?

В алькоголю можна знайти ідеалізм — дивне надужите слова ідеалізм. Авже-ж, в алькоголю скриває ся для бідного і багатого

практичний утопізм — тут і там досягає ся ту саму ціль иньшими, дешевшими або дорожшими способами. Мені сказав один селянин, якого я запитав, чому він сидить у гостинниці: „В гостинниці стають люди всі рівні“.

Коли говорить ся про такий „ідеалізм“, треба би вказати на нахил до казки і містицизму. Я не скінчив би до вечера, коли-б хотів переходити наймодніших мислителів, що захвалюють казочне і містичне. Тут треба би знов згадати Конта, Ренана і много иньших. Я не вважаю алкоголізм за причину того настрою і нахилу, але треба обі появи покласти побіч себе як симптоми.

Приходжу тепер до того, що називають „простодушність“ алкоголю. Признаю, що я був також прихильником тої „простодушности“ і як раз тут уложив собі докази. Чи є „простодушно“ при питю? І що таке та простодушність?

Доходження, про які ми чули, доказують, що про простодушність, о скільки вона має бути віднесена до підйому чуття-життя, не може бути мови, бо через поживанє алкоголю зменьшує ся також чутє. Нема в алкоголю простодушности, лише сентиментальність. Се одначе зовсім не те, що правдиве і тепле чутє; сентиментальність, се слабе чутє, се просто еґоїзм; сентиментальність є ніщо иньше, як еґоїзм. Доходження про алкоголізм і злочин доказують прецінь зовсім очевидно, що алкоголізм підбуджує до насильства, — де-ж тут простодушність? В тій простодушности являє ся, коли мені вільно так сказати, під-чоловік.

Я мусів би тепер прийти на тему, яку обробляв професор Форель, тобто на полові відносини.

Тут треба сказати дуже поважні речі, а найпаче говорити — і гадаю, що прийде на се час — про любов: що таке любов, а що має бути любов. Лише стілько бажав би я на сей раз сказати: алкоголізм убиває правдиву любов. Я сказав би дальше, що в звичайнім споживаню алкоголю лежить признає, що пючому брак індивідуальности. „Надчоловік“ витворює ся штучно на хвилю; се власне самодурство. Слабість веде до алкоголізму; се показують усї досліди, які ми тут чули. Чоловік хоче штучно стати сильним, привид надчоловіка строїть ся алкоголічно. Се слабість отже позволяє нам вкінці поставити питанє: чи в алкоголізмі маємо бачити яку декаденцію, може дійсну дегенерацію?

Вказую ще раз на проф. Фореля. Він вибрав дуже добре слово; може тоді, коли він вигадав його, зовсім того не чув, яке

воно добре; він сказав: „алькоголь грозить нам декаденцією“. Справді не можна добачити в алькоголізмі саму декаденцію, лише грізний її початок.

Про декаденцію нині багато філософує ся. Є вже декадентична філософія і література. Тут треба розважити, що спільного має алькоголь із тою декаденцією? Слабий чоловік, немічний чує себе слабим і обріхує себе в алькоголю. Звичайне споживане алькоголю, се жадоба за новим ельдорадом.

Се замітне, що рівночасно існує найбільший оптимізм і утопізм побіч найбільшого песимізму. Вияву найсильнішого песимізму добачую не так дуже в філософії (Шопенгауер і наступники), як в чим раз більшим нахилі до самовбійства. Алькоголічний оптимізм, утопізм — песимістичний нахил до самовбійства, піяцтво — смерть! Тут є якась ключка, і гадаю, що алькоголізм, се самодурство над зовсім явними хибами новітньої цивілізації.

Новітний чоловік чує себе несупокійним, він потребує, як се сказав наведений лікар із Ульму, якого будь „ліку“, бажав би чисто механічним способом стати вдоволенням і щасливим. На стільки можна споживане алькоголю сполучити зі сильним заживанем лікарства.

Новітний чоловік бажав би радо механічно в малій пілюлі проковтнути щось, аби стати во віки віков задоволенням. Він за надто шукає щастя і вже задля того чує себе нещасливим.

Я прийшов сюди яко скептик. Я сам мав уже часто напади абстиненції, в останнім часі не пю вже майже рік, задля причин, які я іно що навів. Але я не був рішив ся, чи уміреність або повдержливість (абстиненція) правдива. Я трохи стидав ся бути повдержливим; але я почув тут докази pro і contra і ви зробили на мене рішуче вражінє, не задля того, немов би метода антиалькоголіків була вже зовсім прецизною і я міг би все приймати, про що помовляють алькоголізм. Гадаю, що також на иньші причини треба зважати, особливо нікотину, довге сидженє в цигарнях і подібне. Треба буде дещо ліпше висловити, аби бути узброєним проти всяких закидів. Я рад вірити, що докази як н. пр. алькоголізм непотрібний, не цілком оправдані; багато є такого в культурнім житю, що видає ся непотрібним, а про те служить до якоїсь ціли.

Одначе хочу вже кінчити і звести до купи свої уваги. Наукові докази для тактики повдержливости — і прошу се добре упритомнити собі, що се передовсім питанє тактики — оправдані, а для мене пересвідчаючі. При тій нагоді хочу товаришам віден-

ського університету зложити найщирішу подяку, що всі тут у Відні мали прилюдно свої виклади. Ми мусимо в Австрії троха поважнійше думати, і я тішуся з того тим більше, що хто скаже а, мусить також сказати б. Мушу також льояльно піднести як дуже вірадную прояву, що журналістика не лише у Відні, але також усюди бере річ поважнійше і не реферувала в способі звичних дотепів. Я згадую се, бо піднеслися сумніви що до деяких часописів.

Кінчу признанем, що аргументи за тактикою повдержливости доказали мені в повні, що житє свобідне від алькоголю запоручає висше розуміне житя, при тім радіснійший і чистійший житєвий настрій і вкінці красше ведене житя.

В дискусії над рефератами заявив др. Форель, що лікар др. Руш в Америці признав перший алькоголізм хоробою; дальше, що по статистиці старшого судні Лянга не лише хронічний алькоголізм, але також принагідне пите, похміле навіть у зовсім правих, добродушних людей викликає цілу масу менших і більших злочинів і то ще в більшім числі як хронічний алькоголізм. Власне се гідне осуду, що люди, які зрештою не мають злочинного нахилу, в похмілю поповняють злочини. Говорить дальше, що товариства повдержливости виратували багато хорих на алькоголізм від ганьби і нещастя. Гадає, що часами треба хорих примусово віддавати до лічниць. Полемізуючи з др. Тільковским каже, що доки в його заведеню була кантина, доти були згіршеня між хорими; професорови Фрічови відповідає: пан Босгард був шевцем, я був лікарем божевільних, а прецінь я вчився від нього лічення п'яниць.

Інспектор Геренїї виказує, що низшо-австрійський заряд краєвий перед 9 літами закупив 150 тисяч примірників брошури анти-алькоголічної „Отруйники“ і розширив її між народом.

Проф. Вагнер висловляє надію, що каси хорих зроблять початок із заведенем лічниць для п'яниць.

Др. Фреліх із Відня повідомляє, що товариство абстинентів у Відні при помочи закладу убезпеченя від випадків розширило летучий листок против алькоголізму в накладі 250 тисяч примірників; заходом товариства відбуло ся 300 прилюдних зборів, на яких поучувано людей про алькоголізм.

Др. Даум із Відня замічав, що член конгресу посол до ради державної др. Шенфер вніс у палаті два проекти законів про віддаване під курателю і реформу лічниць для п'яниць.

Відтак реферував др. Рішар, інспектор санітарний французького війська, про заведені там способи борби проти алькоголізму. З реферату довідуємо ся, що се робить ся через виклади і заказ продаваниа горівки в військових кантинах.

Про антialкоголічне виобразуване французького жовніра реферував др. Рудлер із Бельфорту, військовий лікар. Обговорює виклади і літературу антialкоголічну. При викладах велику вагу кладе ся на демонстрації зі скіоптіконом.

В дискусії згадує др. Лейрен про авторізацію товариства „Французький антialкоголічний союз для армії“ ; перед 3 місяцями (цьвітень 1901) заснувало ся в Тананаріві товариство повдержливости чисто військове.

Промовляли ще й иньші про антialкоголічний рух в арміях ріжних держав, от н. пр. др. Блохер із Базилеі вказував, що на 74.000 вояків англійської армії в Індії було 25 тисяч абстинентів, що належали до товариства тверезости. Вкінці заявив др. Тавсіг в Вишеграду, що військові лікарі і офіцерський корпус австрійської армії прихильні до антialкоголічного руху в армії.

Про горівчаний монополь у Росії відчитала п. Гедда реферат д-ра Бородіна з Петербурга. Головне в рефераті, се вислов, що запевнене міністерства фінансів, буцім то воно не мало на гадці збільшити державні приходи через монополь, лише хотіло спинити п'янство, суперечне з дійсністю; се що найбільше „побожне бажанє“. Сей вислов доказує референт статистикою і бажає, аби уряд заказав продаж спірітуозів, а утворений через се недобір у державнім бюджеті заступив примусовим убезпеченем, яке виносило би на голову річно 2¹/₂ рубля т. є стілько, скілько тепер кожний пропивав.

Заступник російського уряду граф Скаржинський полемізував із референтом, хоча й признав, що як би заказано продаж алькоголю, держава могла би видобути з народу 500 міліонів наслідком збогаченя людности і з иньших оплачуваних податків замісь тих 360 міліонів, які несе горівчаний монополь.

Той сам граф Скаржинський реферував про російські офіціальні комітети умірености і про людві забави яко способи поборюваня алькоголізму. Деякі вислови його, от як сей, що уряд

завів монополі в цілі отверезіня люду, викликали цехіть, а один член конгресу висловив бажанє, аби референт прочитав книжку д-ра Лемана і Парвуса „Голодна Росія“, то знайде там статистику, що в Росії вмирають тисячі і тисячі з голоду.

Патер Вайс із Фрибурґа в Швайцарії у викладі: „Питанє алькоголічне — усильне нашімненє для клиру“ взивав духовенство до роботи.

Ректор Найман із Гонеф над Реном обговорював питанє алькоголічне з боку суспільного і жадав виданя бібліографії літератури антїалькоголічної.

Про статути і розвиток товариства „Синій хрест“ у краях середньої Европи говорив парох Бове з Берна.

Проф. др. Вудгід із Лондону викладав про стан лікарський і питанє алькоголічне в Англії і доказував користи заснованя товариства повдержливих лікарів, що впливають на пацієнтів і студентів медицини, а се має тим більшу вагу, бо вони присьвічують добрим прикладом. Алькоголю можна вживати як лікарства. Передовсім треба позискати лікарів, учителів, робітників, жінки й дітний, а тоді виграємо боротьбу з алькоголем.

Bands of hope називають ся після п. Вакелі товариства повдержливости дітний. Від семого року житя можуть діти за дозволом родичів стати членами. В році 1899/1900 було 3,504.544 членів. Свою промову закінчив висловом: Хто позискає дітний, тому належить будучність.

В дискусії взивав др. Чіляґ усі лікарські, гуманітарні і педагогічні товариства до антїалькоголічної пропаґанди.

Далі викладав др. Пресль із Ічина про розширене алькоголізму в Чехії і особисті прикмети загально звісних п'яниць. Прелетент вказує на алькоголь як сильну отрую для нервів, якої наслідки дають ся відчувати і в потомстві і наражують суспільність на дегенерацію. В році 1899 було в Чехії 25.202 п'яниць. В часі жнив робітники рано і пополудни дістають горівку і хліб в більших скількостях. В східній части краю з рільничим населенєм стосунки некориснійші. Гірничі робітники рідко п'яничать.

Слідував реферат доцента університету д-ра Матейки „Про вплив алькоголю на духові і моральні прикмети населеня Чехії“. Наслідки споживаня алькоголю показують ся в чинности духовій, спричиняють зміну характеру і чутя, зменьшенє інтеліґенції і нахил до духових хороб. Доказують се судові салі, заведеня карні

і поправчі, як також і божевільниці. Алькоголіки часто вмирають нагло. Характер алькоголіка, його сварливість поводують часто убійства, ведуть до самовбійства; п'яниці підпадають легше припадкам. Самовбійство не є наслідком лиш острого алькоголізму, а й хронічного. Річне удержане умово хорих наслідком алькоголізму коштує 180.000 корон.

Наслідки алькоголю на людське тіло по вислідах доходжень у Чехії 1896—1900 обговорював др. Велеминський, приватний доцент гігієни на німецькій університеті в Празі. В Чехії п'ють вино, пиво, горівку, мало вин овочевих і декуди етер. Причини — брак доброї води до пиття, віра, що алькоголь покріплює тривало, для того дають його немовлятам і доростаючій молодіжи. Властивий алькоголізм у Чехії не надто сильно розширений. Заможніші класи терплять багато наслідком щедрого споживання пива. Велика скількість навіть слабо алькоголічних напитків і довге сиджене в вентильованих, закоптілих льокалях шкодить. Хвороби серця і проводів, печінки, нирок виступають у п'ючих пиво. Алькоголем ослаблені організми підлягають легше заразливим хворобам. Зараженя венеричні набувають у стані острого алькоголізму і розносять далі. Се впливає шкідливо на потомство. У дитині п'яків стрічаємо часто гістерію, епілепсію, гістероепілепсію і сирінгомієлію, знаходять ся між ними кретини, ідіоти. Одна пара п'яниць мала 5 божевільних, друга 2 епілептичних дитин!

Краєвий комітет до поборювання алькоголізму в Чехії ставляє отсі внесеня:

1. Статистичні доходження що до п'янства вимагають міжнароднього порозуміння.

2. В тих державах, де ведуть ся так названі карти численя о вислідах поступованя карного, треба провірити, чи поповнене злочину не дасть ся віднести до надмірного вжитку алькоголічних напитків.

Заведене осібної подрібної статистики злочинців-алькоголіків не лише при всіх в'язницях, але також при всіх ц. к. судах повітових, трибуналах судових I інстанції і властях поліційних треба найтеплійше припоручити.

При доходженнях випадків обтяжаючих товариства убезпеченя від випадків належить через відповідну зміну формулярів донесеня про пригоду і проекти протоколів убезпечити вплив надмірного споживаня алькоголічних напоїв на повстанє припадків.

Також влади санітарні мають завсіди звертати увагу на розширене алкоголізму.

3. З огляду, що ледви можна дождатися, щоб п'янство лише наслідком власного ліпшого пізнання успішно могло бути поборене, мають завести ся в цілі повдержання п'янства і його шкідливих наслідків законні правила примусового і зарадного рода відповідно до ріжниць країв і повітів.

Окремо що до Австрії було би пильно пожадане, аби предложене правительственне в року 1891 для здержання п'янства вскорі стало законом.

Поміщенє алкоголіків, що не підходять до лічення психіатричного, вимагає некучо рішучого законного поладнаня. Для австрійських стосунків припоручає ся, аби предложене правительственне в року 1895 по мисли внесень ц. к. найвисшої ради санітарної з року 1883 з відповідними змінами стало законом.

В більших вязницях, заведєнях примусової роботи і поправи і т. и. треба иноді в разі потреби піддавати особи склонні до п'янства особіному ліченю, устроїти осібні відділи для них.

4. Має бути законом установлена найбільша скількість алкоголю допущена для поодиноких напиків; виріб і продажа алкоголічних напиків мають бути вставлені між концесіоновані промисли, вишик має бути дозволений лише в льокалях уряджених відповідно до санітарних вимогів.

5. Населєне треба поучити про небезпеку алкоголічних напиків; особливо треба поборювати широко розповсюджений погляд, що ті напикки мають високу вартість поживну і покріпляючу. В читанках шкіл народних, міських і середних мають помістити ся популярно зладжені поясненя про фізіологічні наслідки, а також добрі оповіданя про шкідливі наслідки надмірного споживаня алкоголю; доконче потрібно, аби виховавча діяльність взагалі впливала в дуєї змагань до умірености.

6. Піднести треба особливо небезпеку загально вживаної горівчаної пипки яко способу втихомирюваня немовлят; горівку треба що до того поставити карно-судово на рівні з відваром маківок. Аби рівночасно запомагати плеканє немовлят, а може також зменьшити велику смертельність немовлят, треба оснувати численні азилі і захоронки для малих дітій. Аби діти в віці обовязковім до школи не діставали горівку на сніданє або в ивських порах дня, треба при таких школах оснувати заведєня поливкові.

7. Старати ся треба особливо про поправу помешкань і живлення робітників як також достачене доброї води до пия, зглядно иньших вільних від алькоголю напоїв для робітників, особливо холдців для робітників від скла і металю, що працюють у великій спеці або сильній куряві.

За недозволені треба признати умови робітничі, де в часі живив між роботодавцями і робітниками вимовлено певні скількості горівки.

Підприємствам промисловим не вілько в кантинах тримати вишинку горівки; також треба старати ся про зменьшене або знесене так званого почастунку.

8. На заосмотрене міст доброю водою до пия треба не зважаючи на трудности власне в Чехії звернути особливу увагу; підпирати треба дальше основане і удержане льокалів, де видають ся виключно вільні від алькоголю напитки, як чай, кава, молоко, лімонада і содова вода.

9. Виперте горівки через пиво треба лише услівно вважати за поліпшене; через понуку до пия великих скількостий алькоголевих напитоків як також довге сиджене в звичайно зле провітрюваних і закопчених льокалях повстають нові небезпеки, які також треба мати на оці.

10. Старати ся треба про заводжене забав людových і молодіжи, як також ушляхотнене народних празників.

11. Побіч законодавчої діяльности показує ся приватна і товариска ініціятива доконечною для успіху як раз на тім на око чисто приватнім полі, де преці загалови грозять тяжкі небезпеки санітарні, духові, моральні й економічні; всі намаганя того рода треба отже підпирати і запомагати.

Тепер слідував реферат д-ра Бондвиньского, професора гігієни у Львові, про хемічні аналізи горівки пущеної в торговлю в Галичині, та в справозданю маємо замітку, що викладу не стенографовано надіючи ся, що прелегент прише рукопис, та що рукопис не надійшов, то-ж видане викладу на жаль мусить відпасти. Сей виклад був би і для нас дуже цікавий і тому треба висловити бажане, аби прелегент оновістив його друком.

Звіт краєвого комітету про алькоголізм у Країні реферував др. Робіда зі Студенця. Реферат закінчив ось яким резюме:

1. Алькоголізм у Країні росте.

2. Менше вартні, несконцентровані напитки витискають легше алкоголізовані; консумція їх росте очевидячки з року на рік і ширить ся на що раз дальші простори.

3. Суспільно-господарські взаємини показують ті самі зла і не-догоди, які показують ся деінде під впливом алкоголізму.

4. Немногі до тепер уживані способи боротьби не при-несли ніякого помітного поліпшення.

Кравчий інспектор добродійних закладів у Нижній Австрії д. Гереній говорив про рух против алкоголізму в тім краю. З його бесіди довідуємо ся між иньшим, що управа краю висилає що року 2 лікарів за границю для оглядання повдержливих закладів для бо-жевільних. Закінчив висловом, що дотепер рух антиалкоголічний в Нижній Австрії є ще в дитинстві.

Зі звіту д-ра Вляссака про вислідки урядового перепитування що до алкоголізму в Австрії довідуємо ся з жалем, що донесеня урядових лікарів показали ся помітно маловажні. Довідуємо ся вправді, що поживанє горівки серед сільського населеня дуже роз-ширене, також поживанє пива росте, але се майже все. Поодинокі донесеня хвалять діяльність священників у поборюваню пиянства. Дальше говорить референт, що не входить у звіти інспекторатів промислових із Галичини і Буковини. Вони так само недостаточні, як звіти урядово-лікарські з країв „пропінації“.

В дискусії сказав парох Ляндштайнер із Нікольсбурга: „Мені подано з достовірної сторони, що в Галичині один парох заснував товариство умірености. Хлопи зачали здержувати ся від горівки. Державці шинків жалували ся, що не зможуть при таких об-ставинах виповнити своїх зобовязань. Що стало ся? Староство розвязало товариство умірености.“

Др. Франк з Мінстерлінген у Швайцарії, директор заведеня божевільних, вказував на перешкоду, що в Австрії не вільно ши-рити друків, які народова дають просьвіту. Він дістає від свого уряду грошеві запомоги, аби ширити пропагандові письма між народом.

Президент проф. Грuber каже, що се сумна дійсність. Низь-кий поліційний дух нашого законодавства прасового ще до тепер не спроміг ся знести заказ кольпортажі.

Др. Феркауф із Відня гадає, що борба з алкоголізмом зна-чить те саме, що борба з мілітаризмом. Той сам др. Кербер, що ска-зав вам, буцім то пиянство рівнозначне з проступком, велить за кілька

днів міністри скарбу перед парламентом заступати підвишене податку на алкоголь о 20 мільонів корон. Дальше — се борба з аграрством. Отже конгрес хоче перевести найбільшу революцію сьвіта в господарських стосунках. Вкінці протестує мовця проти вислову ексц. міністра др-а Гартля, що з підвишенем плати росте жадова за алкоголем і за иньшими проступками.

Посол до ради державної Пернерсторфер із Відня говорить про парохів у Галичині, що поважно дивили ся на борбу против алкоголю і за те втратили свої місця. Пояснено їм, що в Австрії найменша справа держави і доходів податкових стоїть висше, як справа обичайности народньої і християнства; ми, розумієть ся, знаємо се від давна.

Др. Влясак відповідаючи д-рови Феркауфови каже, що конгрес хоче для руху алкогольічного позискати силу люду.

По довшій дискусії ухвалено в році 1903 устроїти конгрес у Бремї.

Виклад про алкоголь і вихованє молодіжи виголосив учитель д. Фрай. Доказував корисні наслідки повдержливости у молодіжи.

Д. Кензель реферував про питанє алкогольічне в його значіню для школи. Він уважає найважнїйшим позискати молодіж для антїалкоголізму, бо молодіж означає будучність.

Пастор др. Мартіус реферував про небезпеку алкоголю для зарібничої молодіжи і її оборону. Припоручає самопоміч, а відтак аусяля держави і церкви.

Про німецьке товариство повдержливих учителїв і його змаганя говорив учитель Петерзен із Кілю.

Про вислідки перепитуваня що до споживаня алкоголю шкільними дітьми Низшої Австрії реферував др. Фрелїх із Відня. Найліпшим способом поборюваня алкогольізму вважає референт взірцеву повдержливість від алкоголю у родичів і учителїв.

В дискусії заступник міністерства просьвіти др. Гайнц із Відня заявляє, що розділювано поміж дітьми письма для поборюваня пянства, та найважнїйшим уважає живе слово вчителя. Коли будуть предложені до апробати нові читанки, то вмістить ся велике число уступів про пянство.

Інспектор шкільний др. Рігер із Відня вказує, що конференції учительські, часописи учительські і товариства учительські, а також австрійське товариство для плеканя здоровля мають заняти ся справою алкогольізму.

Учитель Поляк із Відня промовляє за викладами в товариствах учительських і конференціях, в учительських семінаріях, в школах середніх, міських і народних, за пренумерованим базельської антиалькоголічної часописи „Freiheit“ і за видаванем брошур і основанем товариства повдержливости.

Директор Прімер із Відня оповідає, як він веде пропаганду в школі н. пр. на годині рахунків: Отець потребує денно 60 сотиків на алькоголічні напитки; тому, що він не, курить також. Кілько винесе се в місяці, році і т. д. З часом міг би він за ті гроші як робітник стати самостійним і купити собі майстерню. Цілих 8 днів обговорювано і обчислювано се завдане. Наслідок був такий, що діти хотіли кидати каміне на горівчану буду на против школи; я не сказав ані слова против алькоголю.

Директор Мутзам гадає, що борбу против п'янства розпочинати треба вже при молодіжи. Наводить приміри з книжок шкільних, де захвалює ся алькоголь.

Проф. Райнігер із Праги промовляє за пропагандою в часі викладів у середніх школах, а то тим більше, що в висших класах зачинає ся тайне п'яничене молодіжи. При прогуляках треба виключити алькоголь.

Директор школи людової Баєр із Відня вказує, що протидісплінарне поведене учеників промислової школи завважано у тих, що правильно споживали алькоголь. При виписі він питає родичів, чи дають дітям алькоголь і поучає їх про його шкідливість. Те саме припоручає робити учителям. Про гігієну антиалькоголічну вчать при нагоді читаня уступів у читанці. Устроюють також вечери для родичів і конференції учительські, де вказує ся спокій, що панує в родинах, які не вживають алькоголю. Підносять, що в п'яцьких родинах часто лучають ся самовбійства дітей.

Професор Райніцер із Грацу підносять, що дітям приписують лікарі п'яти пиво і вино і вважає се невластивим; також вказує на шкідливість автоматів, що за 20 сотиків викидають фляшочку коняку.

Професор Вінклер оповідає про звичай повитух захвалювати поліжницям моравську полинівку та кмниківку.

Професор др. Бургерштайн із Відня бажає видавництва популярних друків, де би вказувано на шкідливість алькоголю для дітей; ті брошури мало би ся роздавати новоженцям при шлюбі, при хрестинах і при виписі дітей до школи.

Робітник Баєр із Берна яко заступник зорганізованих молодших робітників заявляє :

1. Були би справді два радикальні способи: піднесенє соціяльного положеня всіх робітників і усуненє алькоголю через уряд. За перше боре ся зорганізоване робітництво від літ, друге мусіло би бути доконане урядом, але на жаль не можна сього сподівати ся.

2. На самопоміч можна би числити. З 1000 членів нашої організації сьгодні багато цілком повдержливих і найбільша часть — прихильники умірености.

3. Родинного житя у молодих робітників або зовсім нема або воно наслідком теперішних обставин дуже сумне; помочи з того боку не можна ждати.

4. Коли п. пастор (Мартіус) числить на поміч роботодавців, то мабуть не знає відносно в Австрії. У нас принцип: Чим меньший майстер, тим більше не і тим більше тримає учеників; цілий дрібний промисл полягає лише на годованю учеників. Молодого робітника провчає ся дуже часто „найдіткливійшим“ способом про наслідки алькоголю.

5. Покладаємо найбільші надії на самопоміч з'організованого робітництва.

6. Уряд не зробив нічого, не робить нічого і не зробить нічого в Австрії, помимо пустих обітниць і дипломатичних балакань певних панів. Що він міг би дещо зробити, доказує Швеція і Норвегія.

Ми мусимо жадати, аби: 1) для робітничої молодіжи, особливо в малого промислу, були заведені означений час праці і иньші правила охоронні; 2) аби через реформу школи промислової підняв ся рівень образования; 3) аби науку переложено в вечера на поплудне, щоб під покривою ночі молодий робітник не надуживав своєї вільности до алькоголічних вибриків і 4) бажаємо просьвіти молодих робітників у фахових і промислових школах через учителів, брошури і летучі листки у всіх краєвих мовах.

7. Чи се буде можливе перевести визначенє віку, не знаємо, але вкінці се все одно, чи не ся з родичами, чи без них.

8. Кари на пняних робітників, про які тут говорено, доведуть молодого робітника до того, щоб як найчастійше викликав соблазнє через пянство, бо за се тут йому лучить ся нагода відміни в най-

вигіднійший спосіб насупротив його сумного положення. Про інші кари не може бути мови.

9. При церковній помочі треба обавляти ся, що буде класти ся більшу вагу на церковне, як на алкоголічне питанє. Про тиху працю церкви не видко ані не чути поки що. Але се загально звісне, що в кляшторах і на плебаніях нагромаджені великі скількості алкоголю. Сумно, коли деякі монахи віддають ся тому, що за грубі гроші продають алкоголь. Досить лише вказати на щорічні п'яцькі вибрики при так званім „совганю з бочки“ в Кльостернайбурзі, наші пивниці Домініканців, Гайлігенкрайц, та ще інші.

Вкінці ухвалено резолюцію поставлену д-ром Лєгреном. Конгрес заявляє, що наука є одним із найважнійших способів у борбі з алкоголізмом і заслугує на можливо найбільше розширенє.

Відтак вернув конгрес до борби з алкоголізмом через способи пропаганди.

Реферує пані Паран, відпоручниця патріотичної бельгійської ліги против алкоголізму: „Про побіди жіночі над алкоголем“. Референтка вважає співділанє жінки не то позиточним, а навіть доконечним. Вони заснували лігу оборони. Треба пересвідчити чоловіка несвідомого і нервісного. До нього йде жінка — апостол із брошурами і оголошеннями. Так робили жінки англійські, американські, фінляндські і норвезькі. Американка, „мама Стюарт“ покликана до Англії довела в кількох тижнях до замкнення коло 500 шинків. У Норвегії армія 60.000 жінок бере ся за повдержливість. У Швеції пані Діксон, у Фінляндії Гелінав, Гагеман і Геленіюс, у Німеччині пані Гофман зробили багато. Референтка обговорює успіхи борби в Швеції, Норвегії і Франції, а відтак говорить про заснованє союзу бельгійських жінок проти алкоголізму; сей союз знов заснував комітети в Лієжі і Вервіє. Се можна також зробити в Австрії, треба лише доброї волі, праці та почутя обовязків горожанки. Референтка вказує на горе жінок і дітий п'яниць. Радить вивірити питанє алкоголізму і йти до жінки люду та вчити її про небезпеку алкоголю. Взиває до заснованя товариств, видавати відозви до загалу, розмови, брошури, часописи. Кождий має обовязки против усіх; шукаючи добра всіх знаходить ся своє. Жінка має працювати над поступом людськості. Жінки є сторожами моральности. Обговорює гадку Джона Рескіна, що всі терпіння людськості можуть спинити жінки, коли хочуть. Та се можливе

лише тоді, коли жінка буде мати рівні права з мужчинами. Кінчить гадкою, що будучність належить до народів тверезих і взиває до збратаия всіх жінок у міжнароднім товаристві в ціли борби з алкоголізмом.

Сю саму справу з огляду на Німеччину обговорювала також у своїм рефераті пані Гофман із Бреми.

Старший судия Лянґ із Ціріху має виклад про алкоголізм і борбу класову, в якім обговорює, чому класово свідоме робітництво до тепер відпорно заховало ся супротив руху антиалкоголічного. Причину добачує прелеґент у браку людських помешкань, товариських льокалів та гостинниць. Відтак кладе вагу на борбу зі споживанєм пива, кажучи, що горівка робить хорим, а пиво дурним.

Ельпініюс із Гамбурґа реферував про тему: „Що зможе одиниця против алкоголізму“, звертаючи увагу на видатну роботу чина Гуттемплерів.

В кінці реферував професор Форель про оправданє уміреного споживаня алкоголю зі становища гігієни народньої і виказав основно, що й умірене споживанє шкідливе і згубне і тому не оправданє і повинно бути непохитно поборюване.

На тім конгрес замкнено.

До справозданя долучено ще кілька рефератів. Із них наводимо лише дати з реферату д-ра Даума про консумцію горівки і пива в Австрії. По його думці пересічний спожив горівки в літах 1896—1899 вносив у Галичині 305.088 гектолітрів при населеню 7,295.538, отже на голову припадав $4\frac{1}{2}$ до 4 літри абсолютного алкоголю.

Пива винито в Австрії в літах 1896 до 1899 пересічно на рік 18,777.330 гектолітрів; коли приймемо число населеня 26 міліонів мешканців (1900), випадає на голову 72.2 літрів річно або 2 децилітри денно.

При виробі пива Галичина дає коло 5 процентів (дуже живоросте). Продукция пива зросла в Галичині в тих трьох літах більше як у двоє.

З реферату д-ра Даума про статистику шинків горівчаних наводимо, що в році 1899 припадав один шинок у Галичині на 368 мешканців після обчисленя з року 1900. Дрібної продажі було в Галичині дуже мало. Продажі в запечатаних фляшках було в році 1899 в Галичині на 6000 мешканців одна.

Зібравши в купу вислідки конгресу показує ся, що алкоголь під яким будь видом (вино, пиво, горівка, а навіть уважані за менше шкідливі вина овочеві), се отрута, що вживана навіть умірковано, але що день, впливає шкідливо на стан здоровля фізичного і душевного. Не можна його вважати за покріплене ані для тіла, ані для духа, тому треба рішучо його вистерігати ся так само як иньших отрут, от пр. арсеніка, кокаїни, морфіни і ин. А що поміж сільським населенєм, поміж робітниками по містах, а навіть на жаль поміж інтелігенцією в тім згляді панує від віків вкорінений хибний погляд, тож треба передовсім старати ся пояснити загалови небезпеку, що йде зі вживаня алкоголю, через розговори (конференції), письма, брошури, виклади на зборах і вічах. Найважнійший одначе — власний приклад. У нас має історія народного п'янства і пропаганди тверезости свої цікаві сторінки, на жаль, лише слабо та принагідно порушені, але не вияснені як слід на конгресі. Варто би сій темі присвятити окрему працю, — був би се цікавий причинок до культурної історії нашого краю.

Володимир Лаврівський.

Сучасні уваги.

III. Із народньої лектури.

„Читання шведських і норвежських письменників на селі і у місті“ — так зветь ся статя д. Алчевської, друкована у I кн. „Руссаго Богатства“ за 1903 рік. Добродійці Х. Алчевській до- вело ся читати на селі людям: „Загадка жизни“, „Вѣрность“, „Чи- стый флаг“, „Нора“, „Врагъ народа“, „Снѣжная зима“, „Къ чему жить“, а потім те-ж саме у Харкові у власній недільній школі, досить відомій далеко по за межами Харкова. Для д. Алчевської питання: що дати читать селянинови, чим його зацікавити, яким робом поширити сферу його „я“, його психологічної і розумової істоти — се для неї кардинальні питання діяльності. Вона хоче конкретними прикладами відзначити межу, яка ділить психологію і сферу розуміння селянина і міського робучого люду — шевців, ремісників. Алчевська констатує такий факт: усе, що було читано нею з поперед названих нами творів Б. Берсона, Ібзена, Гай- денштама, Вікторії Бенедіктсон з дебільшого лишило ся незрозу- мілим для селян; наприклад драму Ібзена „Нора“ селяни цілком не зрозуміли, а на слухачів недільної школи Харкова вона зро- била таке вражіння, що д. Алчевська каже з сього приводу: „Те- пер я запевнила ся, що міські слухачі (міщанки, швачки, робіт- ники і робітницї заводів) можуть обійти ся без нашої запомоги; вони стоять на певному шляху, а нашої пильної уваги вимагають духові потреби цілком, або майже неграмотного контінгента нашого села“. Ми далеко не можемо згодити ся з д. Алчевською, що такі твори, як „Нора“, або „Ворог народа“ Ібзена зрозумілі тому кон-

тінгенту міста, про який каже вона, і лічимо, що аудиторія д. Алчевської (вона-ж одна поки що така — з таким освіченим контингентом робітничим) не дає права до такої категоричної заяви. Ми певні, що твори Ібзена лишають ся незрозумілими більшості нашої так званої середньої інтелігенції, до якої можуть належати і люди з атестатами університетів. Ібзен — великий психолог, Л. Толстой — великий психолог; Л. Толстой зрозумілий більшості своїх творів народови, а Ібзен — ні! Се не парадокс: величність психологічного драматизму героїв Л. Толстого популярна, кристалічна, її треба більше почувати ніж розуміти, але звичайно се не визначає, що сфера аналізу людських душ у Толстого вузша, ніж у Ібзена. Ібзен навпаки — не може популяризувати аналізу людської душі, — він викладає власні досвіди більш науково, коли можна так висловити ся і завдяки сему аудиторія його далеко менша числом. Ми цілком згоджуємо ся в думкою д. Алчевської: на село і перш усього туди треба нести інтелігентам-Українцям світло і свою більш „чоловічню душу“ у високому значінню сих двох слів, але не швидко ще пробє той слушний час і для міського робітника (який по думці Алчевської вже пробив), після якого можна закрити міську аудиторію, таку наприклад, як аудиторія Алчевської і перенести її на село. І село і місто вимагають від уряду, від суспільства, від інтелігентних одиниць науки, світла; моральний обовязок усіх, хто має змогу, дати меньшому братови хліба для душі, не дивлячись, де він мешкає, на селі, чи в місті; тільки не однаковим хлібом треба годувати душу і розум селянина і городянина (як се очевидячки бажалось сказати і д. Алчевській), бодай тепер, у нас час, при наших політичних обставинах.

Розмови з селянами, уваги, що робили вони, коли д. Алчевська читала „Нору“ та иньше, друковані у „Русскому Богатстві“ по українськи. Не вже-ж за весь час своєї діяльності на селі д. Алчевській не довелось побачити того, чим розбивала ся на скалки її поважна праця? Не вже вона не чула дісонансу, який робило його „двоязыччє“? Мабуть ні, бо про се нічого нам не каже. Ми запевняємо д. Алчевську, що вона несвідомо для себе, робила експерименти над психічною і розумовою істотою нашого бідного, темного селянина. Вона цілком щиро із любовю несла у його безверху хату „живе слово“, не помічаючи того, що воно живе для неї, а не для української аудиторії; вона читала пор-

веських і шведських письменників у російському перекладі! Комбінація етнографічної окремности Скандинавії з іменнями героїв Ібзена, Б. Бернзона, Ернеста Альгрена, Гасрштама та плюс російська мова, сей різнобарвний конгломерат зробив у головах її слухачів темряву, завдяки якій навіть загально людські чуття героїв, події їх лишилися незрозумілими їм цілком.

Скандинавські письменники не менш дорогі нам як і д. Алчевській, бо вони великі талани, що прямують найблизшим шляхом до досягнення загального добра, шляхом спізнання народом власного національного „я“, шляхом розвою особистих, тільки йому даних природніми обставинами рис. І не дивлячись на все се ми не почали-б розвивати душу і розум Українця селянина творами шведських і норвезьких письменників у російському перекладі. Коли-б шановна д. Алчевська перед читанєм творів Б. Бернзона, Ібзена, Гарборґа познайомилась із поглядами на се питання самого Б. Бернзона, Арне Гарборґа, Кіллянда, то вона напевне не зважила ся-б зробити такого непрактичного і невідповідного національно-етнографічній фізіономії Українця кроку; звичайно, коли її заміри — нести освіту у село — щирі, а не йдуть поруч зі змаганнями російського самодержавія. Арне Гарборґ, Б. Бернзон кажуть і відповідно сему працюють: Норвежець повинен починати вчити ся по норвезьки, Датчанин по датськи, Німець по німецьки, Українець по українськи! Як-же д. Алчевська подає скандинавську етнографію, умовини життя на російській мові неграмотному Українцеві, на мові, яку він чує тільки з уст станових та земських? Як вона не бачить у сьому тих перепоц, які так бють у вічі і цілком знищують вартість талановитих творів, талановитих письменників?

Одну лиш позитивну рису має ся екскурсія д. Алчевської в душу і розум її слухачів-Українців: вона стверджує думки Б. Бернзона, Гарборґа та нашого Драгоманова. Думки їх — се право природне, психічне право кожного народу, а в нашому випадку українського: освіта і розвій народа на рідній мові. Державні умови російської імперії стоять на перешкодї, але сфера діяльности д. Алчевської лежить по за межами сих перешкод і се ще більш не дає їй морального права робити такі експерименти над українським селянином, бо даремне вона потратила енергію й час; у більшости слухачів вона коли не назавжди знищила цікавість до книжки, то зменьшила її на багато.

Тепер не час і не повинно бути у діяльності щирих людей місця таким експериментам; тепер, коли з такою силою знову воскресє девіз Горация: „Odi profanum vulgus et arceo“, коли втискаєть ся у погляди непевного у власних ідеалах сучасного інтелігента проповідь: „der Mensch ist Etwas, das überwunden sein muss“, тепер ми повинні всю суму здорових інтелектуальних змагань виставити в опозицію сим девізам і не забувати пекучої справи — осьвіти і національної сьвідомости для українського народу, для якого осьвіта і національна сьвідомість — синоніми!

Отже тепер ми кличемо розум і щирість усіх Алчевських, які є на Україні, допомогти своєму народови, але допомогти розумно, з найбільшою користю для його і найменшою стратою сили і праці для них, а для сього вони повинні зрозуміти його політичне становище, його нещасну долю, його національний трагізм!

І. Личко.

КОРНИЛО УСТИЯНОВИЧ.

(Некрольоґ).

I.

Дня 22 липня с. р. помер по короткій недузї відомий галицько-руський маляр і поет, Корнило Устиянович. Покійник був сином звісного галицько-руського письменника Миколи і родив ся 1839 р. в Волкові. До шкіл народніх і середніх ходив у Дрогобичи, Стрию, Бучачи, Львові, а до Академії штук красних у Відні (1858—1863). Як маляр не жив він постійно на одному місці, але їздив сюди й туди по цілій Галичині і малював головно образи по церквах, яких полишив дуже велике число. Довший час жив також на Буковині, а кілька раз виїздив до Росії, пробуваючи в Холмі, Варшаві, Петербурзі, Києві, на Кавказі. На коротко виїздив теж до Румунії й Італії, а не цілі два роки прожив постійно у Львові, будши редактором „Зеркала“. Сї поїздки мали очевидно вплив на його літературну й артистичну творчість і полишили по собі сліди в ній [пор. прим. його: „В Римі і в Неаполи“ (Діло, 1888) та „Кавказ“ (Руслан, 1902)].

Устиянович виховував ся в часах цілковитого національного безголовя, прозваного „рутенщиною“, і се також мусіло відбити ся на його літературній діяльності. Він розпочинає її віршом у честь М. Куземського, пізнійшого єпископа холмського, писаним так званім „язичієм“ (Галичанинъ, Науково-белетристичная прилога до „Слова“, 1867). На се мав вплив не лиш його батько, що від народньої мови посував ся чим раз більше в сторону російщини в своїх писанях, але й його побут у Відні та зносини зі звісним парохом православної церкви, Раєвским і Адольфом Добрянським. Побут

у Росії і твори нових українських письменників викликають одначе у нього цілковиту зміну в національних поглядах : він наказує друкарні Білоуса спалити наклад уже розпочатих друком поезій в язичю і звертаєть ся рішучо на український бік проти волі свого батька, з яким навіть через те жив якийсь час у незгоді, і на тім

Корнило Устиянович.

становищи полишаєть ся до смерти. Сю національну свою перемену виложив він у брошурі, „М. Θ. Раєвскій и російскій панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львѳвъ, 1884“, що й тепер читаєть ся з великим зацікавленем. Вплив вихованя був одначе за сильний, щоб зробити з нього цілковито українського письменника-Европейця: його все тягло в давні князівські часи та

в мітольоґію, а разом із тим зменьшало інтерес ширших кругів до читання його творів. Через те, очевидно несвідомо, став він письменником, якого швидко забудуть. Найважнійші його твори вийшли в трьох томах іще в 70-их роках. Ось вони: Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поэми історичні. У Львові, 1875. (Вступ (віршом). — Вадим. — Искоростень.) Часть II. Олег Святославич Овруцький з думою „Святослав Хоробрий“ вмісто пролога. У Львові. 1876. Часть III. Ярополк I. Святославич, великий князь кїївський, трагедія в 6-ти дійствах. У Львові, 1877. Крім того заповів він при кінци третьої части друк драми „Владимир I“ і трагедії „Святополк Окаянний“, „котра закінчить першу серію драм моїх історичних“ — як каже, але вони не вийшли, а чи були написані, чи ні, мені не відомо. В тих історичних драмах хотів він зобразити українську історичну бувальщину, в чім взірцем йому був Шекспір зі своїми королївськими драмами, але для такого зображення треба було мати й талант Шекспіра; чого нашому поетови не доставало. Що-ж до поем, то от що говорить про одну з них „Искоростень“ такий поблажливий критик, як проф. Огоновський: „Відтак про космоґонїчні й мітичні казки в сїй поемі годить ся примітити, що в них добачаємо чималу красу поетичну. Тільки-ж не мож сего похвалити, що автор без перестанку повертав у ту мрачну старину“. „А вже-ж нігде правди діти, в творі епічним годї списувати просторі казки мітичні. Мітольоґію пишуть прозою, а не віршами, а відтак якось недоладно дочитувати замітки, що поясняють текст твору поетичного. Опроче Устиянович користував ся мітольоґічними писаннями таких авторів, котрих не мож назвати критичними“. (Історія, лит. II, 2, 797—8). А те саме можна приложити й до одної з останніх праць Устияновича „Кавказ“, друкованої у „Руслані“ (1902 р.), хоч вона й писана прозою: се ані опис подорожі, ані не наукова розвідка, як наміряв автор. За те висше стоять його ліричні поезії, порозкидувані по ріжних виданнях. Крім згаданих уже праць, Устиянович надрукував іще багато прозою; 1872 р. помістив він цікаву статю в „Правді“: „Русько-польські взаємини в Галичині“. В 1888 р. друкував у „Ділі“ цілий ряд фейлетонів під назвою „Під неділю“, що визначають ся гумористичною закраскою. Особною брошурою мав вийти минулого року „Кавказ“, друкований первісно в „Руслані“, але мені не доводилось ніде бачити ні бібліоґрафічної згадки про нього, ні його самого, чув тільки про те від тих, що бачили.

Устиянович написав також кілька оповідань, але вони не мають більшого значіння. Ось вони: Сватане Бали (1884), Межи добрими людьми (1885), І не введи нас во іскушеніє (1886), І остави нам долги наша (1888) і кілька інших. Остатнім опублікованим його оповіданєм була „Восточна казка“, друкована в „Руслані“ в липни. В 148 ч. подала редакція, що тих казок має бути п'ять. „В казках переходить автор уже на наш бік Кубані і описує в них жите перших поселенців з Запорожа. В теці нашої редакції находить ся доперва перша казка, останні приспіють небавом.“ Вони вже не присіли, а чи написані, може пояснить хто з родини поета. Напевно відомо мені, що деякі недруковані твори лишили ся по поеті; може між ними є й казки. Для доповнення літературної характеристики автора додаю, що він дописував деколи й до газет, а в 1882—3 р. редагував „Зеркало“ і (коротко) „Нове Зеркало“, що було найліпшою гумористичною газетою у нас. Особисто визнавав ся він дуже гарними прикметами, особливо-ж сильною любовю до народа. Був теж дуже добрим декляматором і навіть слабі річи деклямовані ним викликали сильне вражіє у слухачів. Налезав до багатьох товариств і був одним із найстарших членів-оснувателів Наук. Тов. ім. Шевченка. В.

II.

Про образи Корнила Устияновича трудно виробити собі певний погляд, бо порозкидувані вони по церквах східньої Галичини, або знаходять ся в приватнім посіданю, о скільки не доторкають ся релігійних тем, трудно отже оглянути хоч би поважну частину його чималого малярського доробку. Трудно также рішуче сказати, чи покійник був значний артистичний малярський талан, чи ні; сказати лиш сьміло можна, що всі значнійші картини не дають сьвідоцтва артистичної індивідуальности, фактора виразних, справдішних таланів. Факти доказують, що й малі артистичні талани доспівають і доходять до цілком поважних результатів. — Устияновича талан однак, який би він не був, в причини неприхильних йому обставин не міг розвинути ся. Першою перепорою бажаного розвою була віденська Академія штук красних, заскорувла в класицизмі і сліпа на реальні прояви житя. З тієї Академії виніє Устиянович тільки шаблон наломлюваня сюжетів до академічної пози, чого доказом хоч би найгарнійший його твір „Мой-

сей“. Далеко більші хиби в напрямі правди життя виказує „Гуцулка при джуркалі“. Тут артист просто забув, що жити треба малювати правдиво; малюючи Гуцулку, малював він не людину з гірських сіл, але естетичну позу пристроєну до етнографічно прибраного манекена. У „Мойсея“ є бодай повага і сила, у „Гуцулки“ нема нічого, що би виходило поза зразок „образа для окрашення кімнат“. Згадані хиби повторяють ся в більшій або меншій мірі майже у всіх картинах Устияновича, які мені довелось бачити. Артистичні аспірації в напрямі вироблення свого талану не покидали покійного довго, чого доказом його виїзд до Відня по раз другий. Та Відень не змінив ся, не змінила ся й суспільність, серед якої артист виріс і серед якої прийшлося йому працювати до смерти. Наша суспільність, не доспіла до артистичної культури, що аж в останніх літах по часті змінилась на ліпше, була другою перепоною розвитку артистичного талану покійника. Устиянович як маляр був досить чуткий на зміни, яким підлягло малярство в останніх десятиліттях. Його талап міг був виробитись навіть під старість, без огляду навіть на невідрадний матеріальний стан артиста — треба лиш було як не иньшої суспільности, то бодай невеличкого товариства, яке би могло було Устияновича артистично й інтелектуально піддержувати. На нещастє свого талану сторони Устиянович від Львова (не брав навіть чинного уділу в заложеню „Товариства для Розвою руської штуки“), а сим відтяв звязи, які його могли хоч по часті лучити з європейською культурою. Пробуванє на провінції майже через ціле житє сталося для талановитого чоловіка повільним моральним завмиранем.

Ів. Тр.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Нові дійсні члени Наук. Тов. ім. Шевченка. Тому що цього року імена нових дійсних членів Наук. Тов. ім. Шевченка не були проголошені на загальних зборах, подаємо їх тут для відомости наших читачів і ширшої публіки. В історично-філософській секції вибрано: д-ра Мирона Кордубу, проф. гімн. в Чернівцях. В фізіологічній секції: Павла Житецького, вислуженого проф. гімн. в Києві; Агітанагела Кримського, професора Лазаревського Інститута східних мов у Москві; д-ра Осипа Маковея, проф. учит. семінарії в Чернівцях. В мат.-природ.-лікарській секції вибрано: Івана Раковського, проф. гімн. в Коломиї.

Окрім цього по раз перший

вибрано дійсними членами учених не-української народности. Початок постановлено зробити від двох визначних ювілятів, яких вибрано по порозуміню всіх секцій на членів фізіологічної секції; се: др. Ватрослав Ягіч, проф. віденського університета і Олександр Пипін, академік і бувший проф. університета в Петербурзі. Оба учені обходили недавно ювілеї своєї наукової діяльности: Ягіч в осени 1902, а Пипін на початку 1903 р., про що ми згадували в нашім журналі свого часу. Для більшої пошани ювілятів ухвалено при першім виборі не вибирати більше нікого дійсними членами з чужинців, що й виконано. **В.**

Сьвяткування пам'яті І. П. Котляревського. Петербурські часописи оновіщають, що петербурські

Українці мають намір сеї осені святкувати 75-ті роковини смерті І. П. Котляревського. В жовтні має бути споряджена літературна вечірка в день смерти поета В. Д.

Правдивий голос про галицькі справи. В „Київській Газеті“ якийсь д. Ф. С. розпочав цілий ряд „Листів з Галичини“. В ч. 201 уміщено перший лист, з якого можна вивести, що автор його — людина цілком об'єктивна, добре обзнайомена з галицькими суспільно-політичними і літературними справами. Отже цікаво подати деякі уривки звідти — власне ті, де мова не про загальні політичні справи і відносини, а лише про українсько-руську сферу.

„Русинський елемент міцніє. В великих містах ледве чи удасться Русинам, або як тут звичайно кажуть — Українцям, здобути значний вплив, але взагалі в більшості східньої Галичини будучність русинської народности забезпечена. Розуміть ся, вона забезпечена лише завдяки пробудженню національної свідомости, а не існуючому станову річній. Що-ж до твердорусів чи т. зв. москвофільської партії, то вона тримається або з помічю відживаючого покоління, або деяких не дуже натуральних явищ. Між иньшим в останні часи твердоруси користають ся підмогою також з боку клерикально-шляхотської партії. Такі видимі неможливості можливі лише в Галичині. Але сеї неможливості мають свій укритий змісл. Консерваторам і клерикалам дуже не подобається якийсь рух серед селян і вони воліють твердорусів ніж иньші партії, як партію найбільш консер-

вативну, що ворожо віднеслась до тогорічного страйку. Більш чудні з виду симпатії (справді!) польських націоналістів до „Галичанина“ і його прибічників. А річ от у чому. Націоналісти, що бажають ополячити східню Галичину, пераз у своїх органах із насмішкою говорили польським радикалам і незалежній інтелігенції: „От бачите, ви стоїте за Русинів, а вони самі відмовляють ся від свого істновання“, і при тому указують на успіх твердорусів. „Чи не ліпше скористати з обставин і утвердити польський елемент у краю?“ Розуміть ся, польські націоналісти чудово знають справжній стан річній, і твердоруська партія для них лише привід для дуже негарних поступків!

В другому листі автор обіцяє познайомити читачів із польськими і русинськими опозиційними партіями і їх обопільними відносинами.

В. Д.

В середині липня в газ. „Вѣстникъ Юга“ д. Сьогобочний надрукував цікавого листа в редакцію, присвяченого москвофілам і їх діяльності в Галичині — з приводу чималої кореспонденції зі Львова, уміщеної в ч. 172 газ. „Харк. Губерн. Вѣдом.“ Автор виказує приклади москвофільської мови (наводить славних „10 заповідей для русских хлопов“ з „Русского Слова“) і чимало иньших перлин; згадує коротенько, з іронією, про „Живую Мысль“.

Переклади українських творів. Львівський тижневик „Monitor“ надрукував у 25 ч. в перекладі новельку Ст. Чарнецького, друковану перше в „Буковині“ п. н. „W godzinie zmierzchu“.

У 27 ч. помістив знов „Мопі-

tor“ один вірш І. Франка п. н. „Z jesiennych dum“ в перекладі Ст. Чарнецького.

В 1525 ч. газ. „Югъ“ уміщено переклад д. А. К. „Чарівниця“ В. Потапенка.

Рецензії на укр. виданя. В 171 ч. „Київської Газети“ уміщено прихильну рецензію на т. III і IV драм і комедій Карпенка-Карого.

В 7783 ч. газ. „Южный Край“ д. И. коротенько згадує про останнє видання „Благодійного Товариства видання загальнокорисних і дешевих книжок“: Степовика: Корисні звірятка, Про городину, Имшенецького: Про пошести, Грінченка: Про Джемса Гарфільда, Чикаленка: Розмови про сільське хазяйство (кн. 1, 2 і 5).

З цензури. Драматичною цензурою дозволена нова українська песа харківського письменника І. Щогольова-Тогобочного: „За свій гріх“ („Кохайте ся, чорноброві, та не з москалями“), драма на 5 дій, перерібка з поеми Т. Г. Шевченка „Катерина“. В. Д.

Етнографічні дослід. Куратор віленського учебного округа звернув ся до директора народніх шкіл Ковенської губ. з обіжником про потребу організації „систематично правильного і постійного обслідування давних етнографії, записування пісень, оповідань, легенд, переказів і вірувань, що становлять етнографічну фізіономію людности в ширшому значіню сього слова.“ Такі етнографічні досліді будуть переведені не тільки в Ковенській, але загалом у всіх пнших губерніях віленського округа“ (себто Минській, Гродненській, Могилевській, Смо-

ленській). З останніх телеграм знати, що вже до сеї справи приступлено на правду.

Чим же гірший „південно-західний“ край від „північно-західного“, в якому етнографічним дослідом пощастило, тоді як у першому не дозволяють заснувати завішений „временно“ в р. 1876 „Південно-західний відділ географічного товариства“, що за 4 роки зібрав і видав стільки цінних річий? Коли так страшно дозволити заснування невинно-наукового товариства, то за прикладом віленського куратора хоч би таким чином надумали ся, кому думати про се належить, приступити незабаром і у нас до обслідування проявів народнього духу, бо час не стоїть — і кожен рік, кожен день навіть заводить у могилу цінні скарби, яких опісля жадні „Височайше утврждення“ комісії і комітети не зможуть вернути. Буде каюття, та не буде вороття!
В. Д.

В обороні Д. Л. Мордовця. В російській літературі й досі тяжило на Пушкинови обвинувачення, що він, пишучи свою „Історію Пугачівського бунту“, побрав із архівів рукописи і не вернув їх. Недавно оренбурзькому історикови п. Рикачеву пощастило віднайти як раз ті рукописи, з яких користав Пушкін, в архіві саратовської губерської ученої комісії, куди їх повернув в р. 1892 Д. Л. Мордовців, до якого очевидно перейшли від небіжчика М. Костомарова. Разом з сим автор звістки про знахідку (П. Юдин в „Биржев. Вѣдомост.“ ч. 328) знімає з д. Мордовця несправедливе обвинувачення зроблене проф. Київського університету В. Ікон-

никовим („Русск. Исторіогр.“ т. I, 538), ніби він присвоїв величезне „главное царицынское дѣло о Пугачевѣ“ в кілька тисяч аркушів, де містилися всі важніші розпорядження місцевих властей на сході Росії. Д. Юдин виказує, що ні у Мордовцева, ні у Костомарова, який ніби передав те „дѣло“ Мордовцеву, не могло бути ніколи таких кілька-тисяч-аркушевих „дѣл“, бо „головні розпорядження“ виходили від астраханського губернатора, і доси зберігаються в астраханськ. губернськ. архіві. Ті-ж папери, які Д. Мордовцев одержав від Костомарова, він переслав у Саратовську комісію. *В. Д.*

Грузинське наукове товариство. В Тіфлісі утворилося нове товариство, яке має метою збирати і видавати грузинські народні пісні, наукові розвідки про них, підтримувати інтерес до сих пісень через концерти, вечірки і т. и, взагалі сприяти музичній освіті, утворити власний музей, бібліотеку-читальню, скласти власний хор і т. и. Членська вкладка 5 р. Основателями записалося коло 60 осіб, і проект статута подано губернаторови. *В. Д.*

Які бувають російські підручники для шкіл. В коротенькому підручнику садівництва Д. Николая Смирнова (одобреному шкільними комітетами при сьв. Синоді для бібліотек церк.-прих. шкіл 1901 р. і мін. нар. просв.) на сторони 72 (видання друге) стоїть: А ще страшні вороги хробаки. Як почнуть вони їсти листя на вишнях, агрусови, смородині — то нічого не лишать: ягоди схнуть і опадають; окрім того звівши лист хробаки їдять і

ягоди. Чим ратувати ся від них? Відповідь: „Одною лише молитвою, сьв. водою і заклинанням сьв. муч. Трифона, які єсть у великому требнику. Коли читаєш сі його молитви, завжди буває велика користь: хробаки пропадають (схнуть) на другий же день. Тільки при сьому треба виповнити правило церк. устава: читаючи їх згадувати не всіх звірин, що прописані в них, а лише одне те, що шкодить рослині в сей мент, напр. хробака або мошку.“

„Учебник“ географії, також одобрений, бо витримав 8 накладів. Повний заголовок його такий: „И. С. Штейгауеръ. Географія — первинка. Въ вопросахъ и отвѣтахъ. Съ обозначеніемъ удареній и рисунками въ текстѣ. Городъ Лодзь, 1902. Изданіе 8-ое исправленное. Цѣна въ папкѣ 25 коп.“ Щоби показати оригінальність сього географічного катехізісу, подамо звідти кілька стрічок:

Питанє. Хто губернатор... губернії? (де пункти, учитель сам вставляє потрібні відомости).

Відповідь. Губернатором... губернії — єго превосходительство... (імя, отчество і фамілія).

Питанє. До якої учебної дирекції належить наша школа?

Відповідь. Наша школа належить до ... учебної дирекції.

Питанє. Хто начальник ... учебної дирекції?

Відповідь. Начальником ... учебної дирекції — єго превосходительство дійствительный статский совѣтник ... (імя, отч. і фамілія) (стр. 15).

Питанє. Хто генерал-губернатором Привіслянського краю?

Відповідь. Генерал-губер-

натором Привіслянського краю єго високопревосходительство генерал-губернатор генерал-адютант Михайл Іванович Чертков.

Питанє. Хто куратором Варшавського шкільного округу?

Відповідь. Куратором Варшавського шкільного округу ...

Питанє. Хто помічником куратора Варшавського шкільного округу?

Відповідь. Помічником куратора Варшавського шкільного округу — єго превосходительство дійствительний статський совітник Николай Матвієвич Стефані* (стр. 35—36). Се й єсть наука географії! *В. Д.*

II. Нові книжки.

Збірник історично-філософської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Томи VI і VII. Історія України-Руси. Написав М. Грушевський. Том IV. XIV—XVI віки — відносини політичні. У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 532, 8°. Ціна 4.50 К. Зміст: 1) Окупація українсько-руських земель Польщею й Литвою. Ст. 1—87. — 2) Українсько-руські землі під зверхністю Литви й Польщі — на переломі XIV і XV в. Ст. 88—156. — 3) Українсько-руські землі під зверхністю Литви й Польщі — в XV в. Ст. 156—282. — 4) Довершенє інкорпорації українсько-руських земель Польщі. Ст. 282—356. — 5) Примітки до I—IV глави. Ст. 357—496. — 6) Мапа (з примітками). Ст. 497—502. — 7) Генеальогічні таблиці династії вел. князів литовських. Ст. 503—513. — 8) Поясненя скорочень,

похибки, показчик, зміст. Ст. 514—532.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XII. Т. LIV. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 196, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Причинки до студий над текстом Палінодії, нап. Ол. Сушко. Ст. 1—40. — 2) З сільських відносин у Галичині в середині XIX в., подав Ю. Кміт. Ст. 1—8. — 3) З історії нашої фільології — Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський), нап. др. О. Маковей (кінець). Ст. 59—96. — 4) Miscellanea: а) Увага про назву „Палінодія“, д-ра І. Франка; б) Бунт в селі Мшанци 1717 р., под. Б. Барвінський; в) Варіянти до „Богданової могили“ Шевченка, з уділеної Ол. Маркевичом копії, под. М. Грушевський. Ст. 1—8. — 5) Наукова хроніка — Нові праці над історією Славянства, под. З. Кузеля (кінець). Ст. 1—36. — 6) Бібліографія (рецензії й справозданя). Ст. 1—66.

Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський). Написав др. Осип Маковей. (Відбитка з „Записок“ т. LI і LIV). У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 96, 8°. Ціна 1 кор.

Евгенія Ярошинська. Перекинчики. Повість. (Белетристична Бібліотека. Ч. 54). Львів, 1903. Накладом укр.-рускої Видавничої Спільки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 198, мал. 8°. Ціна 2.60 кор.

В. Винниченко і В. Деде. Повісти й оповідання. (Белетристич-

на Бібліотека. Ч. 55). Львів, 1903. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 288, мал. 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Боротьба. Ст. 1—101. — 2) Антрепренер Гаркун-Задунайський. Ст. 102—157. — 3) Біля машини. Ст. 158—181. — 4) Сила і краса. Ст. 192—259. — 5) Суд. Ст. 260—282.

Богдан Лепкий. Василь Стефаник, літературний нарис (Відбитка з „Руслана“). Львів, 1903. Накладом автора. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 32, мал. 8°.

Фрідріх Енгельс. Розвиток соціалізму від утопії до науки. (Бібліотека для суспільних наук. Ч. 3). З німецького переклад М. Лозинський. Ст. 56, мал. 8°. Ціна 60 сот

Страйк і бойкот. (Наука і Розвага. Ч. 10—11). Чернівці, 1903. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. 32, 16°. Ціна 20 сот.

Ярослав Весоловський. На людським костовици. Оповідане про заснування Петербурга. (Наука і Розвага. Ч. 12—13). Чернівці, 1903. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. 30, 16°. Ціна 20 сот.

Др. Арнольд Додель. Жінки суспільне становище і її спосібності. Квестія піднесення жінки до гідності людини. Авторизований переклад з німецького Л. М. Львів, 1903. Накладом Б. Григоровича. З друкарні народової. Ст. 86, 16°.

Підеша. Восток і захід. Повість. Коломия, 1903. З друкарні М. Білоуса. Ст. 156, 8°.

Сильвестер Яричевський. Серце мовить... Поезії в прозі. Коломия, 1903. Накладом редакції „Поступу“. З друкарні Вільг.

Браунера. Ст. 48, 16°. Ціна 60 сот. Зміст: 1) Помалу, помалу... Ст. 3—6. — 2) Цар в неволі. Ст. 7—11. — 3) Пелікани. Ст. 12—15. — 4) Сон-билиця. Ст. 16—20. — 5) Над колюскою сина. Ст. 21—25. — 6) Каїн. Ст. 26—28. — 7) Пещені діти. Ст. 29—34. — 8) Спартак. Ст. 35—39. — 9) Ангел-зачочник. Ст. 40—42. — 10) Серце мовить... Ст. 43—47.

Іван Франчук. Оферма. Навелька з військового життя. Коломия, 1903. Накладом редакції „Поступу“. Ст. 32, 16°. Ціна 25 сот.

Андрій Веретельник. Оповідання. Львів, 1902(!). Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 108, мал. 8°. Зміст: 1) В рецензії. Ст. 5—19. — 2) По карі. Ст. 23—31. — 3) Курка. Ст. 35—44. — 4) Саматоси. Ст. 47—55. — 5) Цікава Марина. Ст. 59—68. — 6) За п'ятнадцять крейцарів. Ст. 71—75. — 7) Пощастило. Ст. 79—85. — 8) Відданий. Ст. 89—94. — 9) Сьвічка. Ст. 97—105.

Марко Мурава. Книжка горя. (Відбитка з „Руслана“.) Твори Марка Мурави. Том. I. Поезії. Львів, 1903. Накладом С. Горука. З печатні В. А. Шийковського. Ст. 136, 8°.

Отверте письмо сьвітських Русинів-народовців до Всч. Духовенства деканатів мушинського і біцького на руки о. Г. Коппієвського. (Додаток до „Діла“). Львів, 1903. Накладом редакції „Діла“. З друкарні Ставропигійського Інститута. Ст. 28, мал. 8°.

Про сьвятих Дамазія і Панкратія. З німецького перевів Гриць

Щипавка. Коломия, 1903. 3 друкарні М. Білоуса. Ст. 32, 16⁰.

Науки на неділі, вложив о. Теодор Савойка, руско-кат. парох в Селисках. Жовква, 1903. Накладом автора. Печатня ОО. Василян. Ст. 483+V, 8⁰. — Проповіди сї надруковані народньою мовою і фонетичною правописею, тому звертаємо на них увагу тих наших читачів, яким вони можуть придати ся. *В.*

Практичний проповѣди до руского народа, написавъ о. М. Кинашь. Выпускъ I. Жовква, 1903. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 138, 8⁰.

III. Театр і штука.

Український театр. Українська трупа Саксаганського і Садовського грала в місяці липню в Харкові в закритому театрі саду „Тіволі“. Д. 2 липня виставлено було „За двома зайцями“ і „Зальоти соцького Муся“, 5-го „Сорочинський ярмарок“. Місцева преса дуже прихильно говорить про вистави.

В Полтаві на початку липня грала трупа під зарядом д. Волявського в літньому театрі міського саду. 4 липня виставлена була оперета „Запорожець за Дунаєм“. Трупа досить добра і серед артистів єсть в гарними голосами; хори і оркестра досить добрі; грають жваво і з умінням.

В Катеринославі д. 29 червня в саді клуба аматори виставили з великим успіхом комедію Гоголя „Простак“. Особливо визначалась гра д. Леонова в ролі Романа. Збору було більш 150 рублів.

В с. Кононівці, в Полтавщині місцеві аматори при кінці червня виставили для селян із великим успіхом пьєсу Карпенка-Карого „Сто тисяч“. Селянам так вона подобала ся, що пьєсу вдруге виставляли на другий день. *В. Д.*

Вистава образів у Полтаві. Думка про виставу образів у Полтаві виникла підчас нарад художників із приводу видання українського орнаменту губерським земством. На останній нараді вироблено програму вистави, засновано комітет, і чимало художників, як міських, так і з иньших місцевостей прислали свою згоду взяти участь.

Виставу постановлено розпочати підчас святкування відкриття памятника Котляревському і організувати її так, щоб і художники внесли свою долю участі в святкуванню пам'яті рідного поета. Тому особливу увагу звернено на твори, що малюють природу, побут, звичаї і історію України і спеціально Полтавщини, а окрім того буде утворений і особний відділ, куди зберуть художничі твори, що мають відносини до поета і його творів і наглядно малюють те оточення, в якому мешкав і творив великий поет.

Для сього до участі в виставі запрошують не лише місцевих художників, але й усіх, хто послужив своїм пензлем або різцем на користь художничого відтворення України (І. Рєпин, В. Маковський).

Окрім того бажалось би зібрати на виставу і образи прежніх полтавських художників — Боровиковського, Левицького, Ярошенка, Казанцева і иньших —

меньш відомих: Зайцева, Каблукова, Пальми, Рязанова, Бориспільця, Гравера Сіліцессора, щоб бачити з одного боку, чим жила Полтава до сього часу в художничому розумінню, і з другого, які сили виставила вона досі на художничому полі.

Така вистава, окрім безпосередніх цілей: естетичної і святкування Котляревського, матиме ще й те важне значіння, що покаже ясно художникам те, що вони зробили для репродукції і обслідування рідного краю і що їм ще лишається зробити в сьому напрямі; можливо, що така повірка зробленого з'єднає їх для дальшої жвавійшої, вельми потрібної праці.

Вистава буде при музеї губ. земства і дохід із неї буде ужитий на художничу прикрасу музею. Відкрите вистави — 23 серпня.

В. Д.

Відкрите пам'ятника І. Котляревського в Полтаві. Пам'ятник І. Котляревського буде вкінці відкритий на днях 30 і 31 серпня (12 і 13 вересня н. ст. 1903). Привітні письма і телеграми належить висилати на адресу: Россія, Полтава, ЕВ. Полтавському Городському Голов'ю. Надіємось, що галицькі Русини поспішать численно з привітаннями, щоб пошанувати через те належно пам'ять поета, що став творцем нової нашої літератури. *В.*

Пам'ятник В. Н. Каразину. 17 січня 1905 р. Харківський університет святкуватиме століття свого існування. Отже університет піклується, щоб на той час був приготовлений і поставлений пам'ятник основателя харківського університета В. Н. Ка-

разина. Ще в р. 1891 міністерство внутр. справ затвердило „Положеніє о комітетѣ“ для будови пам'ятника В. Н. Каразину, а харківське губерньське земство ще в р. 1874 постановило асигнувати на сю ціль 5.000 р. Тепер справа з пам'ятником близить ся до кінця. Поставлений він буде в університетському саду, на початку великої аллеї.

В. Д.

Заходи для збереження українського стилю. Полтавська губерньська земська управа піклується про збереження українського стилю. Ще на останньому з'їзді діячів по кустарній промисленості висловив де-хто (напр. О. Пчілка) бажанє зберегати український орнамент, який нині витісняють незграбні наслідування фабричних вразків. Постановлено було видати альбум українських рисунків, зібравши їх відусюди, де лише зберегли ся останки старовини, в музеях і приватних хранилищах губерній полтавської, чернігівської, київської і харківської. Губерньська земська управа рекомендувала всім повітовим управам оказувати вплив на заведенє українського стилю і орнаменту в виробках кустарів, хоч би там, де існують земські повітові робітні. Щоб повірити досягнутий успіх, губерньська земська управа рішила зробити в Полтаві виставу виробів українського типу підчас чергових губерньських зборів і окрім того перевезти сі експонати в Київ, де також виставить їх підчас контрактів, у лютому слідуєчого року.

Почавши з кустарних виробів, полтавське земство пішло й далі, і постановило прикласти український стиль до архітектурної бу-

дівлі. Невдовзі мають будувати новий 300-тисячний будинок для губернського земства, і харківський архітектор д. Кричевський зробив губернській управі пропозицію — виробити фасад в українському стилі. На засіданню управи і будівничої комісії більшість голосувала за проектом д. Кричевського, хоч було чимало голосів і проти, які твердили, що жадного українського стилю немає і ніколи не було, окрім української криної соломою хати. Їм вказували одначе на типові будівлі за Дніпром, коло Сьмили і Фастова, де можна бачити покрівлі, яких віде більш немає, штуковані східчасті ребра з вигадливими слуховими вікнами. Зрештою постановлено вислати д. Кричевського в Київ, Ніжин та інші міста для ознайомлення з різними матеріалами, що стосують ся до української архітектури. *В. Д.*

Рідка колекція. Колекціонер, аматор давньої іконописи І. Федоров недавно вивіз із Ростова на Дону рідку колекцію давніх ікон XIII ст., мальованих на пергаменті і покритих слюдою. На іконах намальовані Спаситель і Мати Божа. а також деякі місцеві святи. *В. Д.*

Незаконні ікони. Міністер внутрішніх справ видав із кінцем серпня минулого року цікавий об'їзник про те, щоб виїняти з продажу образи (ікони) „неправильного письма“ і не дозволяти до продажу ікон, що можуть викликати „соблази“ у народі.

Власне кажучи, майже всі наші ікони („боги“) — не втікли від того, щоб викликати „соблази“, та що-ж робити, коли кращих немає І потім хотіло ся-б знати,

хто буде тим компетентним експертом у сій справі, який непогрішно порішить, що сей образ із „соблазом“, а сей ні? Чи не наші „урядники“ та пизші поліцейські органи? Мабуть се буде зайвим джерелом неположених „по штату“ доходів для останніх, тай тільки!

В. Д.

В справі одного концерту. „Театръ и Искусство“ чч. 17 с. р. надрукувало лист А. Шабленка. Останній дивуєть ся, що на вечері в пам'ять Шевченка „корифей малорусскаго театра“ д. Манько прочитав такі дрібниці, як „Бичок“, байку „Горлиця і горобець“ та иньше. „Невже — питає д. Шабленко — се читав Манько, кращий репрезентант українського театру? І де-ж? На вечері в честь Шевченка! Поміркувавши, приходиш до того висновку, що або Манько зовсім не цікавить ся рідньою літературою, не знає, що крім „забзженнаго по балаганамъ“ „Бичка“ існує багато художних річей, здатних до деклямації, або-ж не вважав потрібним прочитати що будь більш достойне мети сього вечера“.

У ч. 18 знаходимо відповідь артиста Манька д. Шабленкови. Д. Манько цілком згоджуєть ся з д. Шабленком, що на Шевченковім вечері не місце читати такі речі, як „Горлиця і горобець“ або „Бичок“. „Що-ж робити — каже д. М—ко, — що публіка, витаючи мій вихід на сцену оплесками, почала перш усього гукати „Горлицю“! „Бичка“! не даючи мені починати читання до тієї пори, поки я не вволив її просьбу. Взагалі потрібно сказати, не я один, а й иньші виконавці співали речі,

що не мали нічого спільного з Шевченком. Ну, а гопак, що виконується всю публікою до 4 год. ранку, єсть по думці д. Ш—ка достойне святкуване пам'яті великого поета? Може тепер, коли почуло ся незадоволення серед публіки і виконавців програми вечера Шевченка, святкуване змінить ся на краще і, починаючи з того року, буде достойне імени нашого поета.

Цікаво до сього зазначити одну дрібницю. Як д. Шабленко, так і д. Манько в своїх листах до редакції „Театра и искусства“ подають до назвиська сього журналу епітет „уважаемый“. Не розумію тільки, за що вони шанують сю часопись. Чи не за те, що сей орґан при всякому випадку обліває помями український театр, відносить ся з призивством до його і називає гру артистів „кривляніємъ ашантієвъ“. Як же мало ще у нас національного.

Ю. О.

У. Від Редакції.

Д. Остапови Луцькому (О. Люнатикови). Ваша заява, се документ характеристичний для Вас, та ми не аматори таких документів ані таких характерів і для того не надрукуємо її. Ваша погроза — пошукати місця для своєї перлини в якімсь письмі, що має меньше спільного з літературою і наукою, як Л. Н. Вістник, нас не зворушує: туди Вам і дорога! Хоча на нашу думку в інтересі Вашої власної репутації було би ліпше не викликати вовка з ліса. **Д. Т. Рак.** Ваші поезії не надають ся ще до друку. Искру таланту видно в них, але треба ще усильної праці над змістом і формою. **А. Г. в Бродах.** Ваші поезії не будуть друковані, рукопис лежить для Вас у редакції.